

VAN MENSEN & DINGEN

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSCULTUUR

IN VLAANDEREN

KBOV
presenteert:
Tentoonstelling

"Grootmoeders salon herleeft"

Erfgoeddag - zondag 26 april,
10u - 16u30 @ KBOV-bibliotheek
(Huis van Alijn)
Kraanlei 65, Gent

Meer info?
www.erfgoeddag.be,
info@kbov.be

Driemaandelijks tijdschrift
14e jaargang nr I - 2016
retouradres : Clarissenstraat 14,
9000 Gent

AFGIFTEKANTOOR GENT X
P.B. - X3/8152 - P 911181

Van Mensen en Dingen **Tijdschrift voor Volkscultuur in Vlaanderen**

VOORHEEN: Oost-Vlaamse Zanten (1926-2002).

UITGEGEVEN DOOR:

Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w. (KBOV)

Met de steun van de Stad Gent en de Provincie Oost-Vlaanderen.

REDACTIEADRES: Clarissenstraat 14, 9000 Gent

REDACTIE:

Jolien Van Daele, jolien@kbov.be

Frea Vancraeynest, frea@kbov.be

Francis Ascoop, francis@kbov.be

Barbara Vos, barbara@kbov.be

Adrien Brysse, adrien@kbov.be

Luc Devriese, devriese.okerman@skynet.be

WEBMASTER: Jean-Paul Putzijs (paul@kbov.be)

CONCEPT LAY-OUT: Nina Hoste

ABONNEMENTEN-INFORMATIE:

e-mail: info@kbov.be

Abonnementsgeld: minimaal 20 euro

Te storten op rekeningnummer BE92703032751423 - BIC AXABBE22 van de Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w met als mededeling: ABONNEMENT of STEUN-ABONNEMENT. (Indien een factuur wordt gevraagd : + 5,00 €).

Losse verkoop: 6 euro per nummer van 80 pp.

AUTEURS GEZOCHT: Artikels kunnen opgestuurd worden naar het redactieadres en worden voorgelegd aan een leescomité. Instructies voor auteurs worden op aanvraag toegestuurd. Iedere auteur is aansprakelijk voor de inhoud van zijn bijdrage.

Copyright: Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen vzw.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, microfilm of op welke wijze ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

V.U.: Jolien Van Daele, Raphael Serruyslaan 30, 9940 Sleidinge

ISSN-NUMMER: 1379-9460

JAARGANG XIV, 2016 (Kaftafbeelding : Poster tentoonstelling 2015 [ontwerp Frea Vancraeynest])

IN DIT NUMMER

Beste lezer,

allereerst wil de hele redactie u en uw familie en vrienden graag een gelukkig en vreugdevol 2016 wensen!

Naar aanleiding van de succesvolle tentoonstelling die de KBOV organiseerde voor Erfgoeddag 2015 met als titel 'Grootmoeders salon herleeft', stelden wij een catalogus samen die een mooi overzicht biedt van deze afgelopen tentoonstelling. Het prachtige archief van de gewezen Gentse meubelzaak Grande Maison De Blanc staat centraal maar daarnaast ook IKEA en hun 'Red de meubelen'-campagne die zij uitwerkten om ecologie en duurzaam wonen te stimuleren, doelstellingen die ook aan bod komen in het artikel over het gewezen Freecycle en de opvolgers.

Naast interieurvormgeving krijgt het paard een plek in dit nummer. Ernest Eyllenbosch neemt ons mee naar het einde van de 18de eeuw en buigt zich over het taalgebruik in een 'factuur' van een zadelmaker. Luc Devriese verdiepte zich in een aantal paardgerelateerde onderwerpen. Stof om ongetwijfeld de mobiliteit van vandaag en gisteren vanuit een ander perspectief te bekijken.

Arbeid adelt? Een lesje 'Zedenleer' in een schoolschrift uit de jaren 1940 en foto's van huisopschriften uit de Gentse Baudelobuurt geven ons een idee van de indoctrinatie op dit gebied, o.a. via het werk van Thomas Carlyle.

Verder besteden we ook aandacht aan een zuiver historisch onderwerp met een grote impact op de volkscultuur, het onderwijs, en meer bepaald de schoolstrijd. Tim De Moerloose, student geschiedenis, verdiepte zich in de schoolstrijd en vooral hoe die woedde in het dorp Vinderhout.

Tot slot rest me nog een aantal dienstmededelingen. De KBOV bereidt zich voor op een nieuw jaar vol activiteiten waaronder opnieuw een tentoonstelling op Erfgoeddag 2016 en een derde editie van 'de Luistervink', onze lezingenreeks rond het thema 'Prostitutie door de eeuwen'. Stuur uw e-mailadres door naar info@kbov.be om op de hoogte gehouden te worden van o.a. de data. Als nieuwe voorzitter van de KBOV hoop ik u dit jaar te mogen verwelkomen op één van deze activiteiten.

Veel leesplezier!

Voor de redactie en het hele KBOV-bestuur
Frea Vancraeynest

‘GROOTMOEDERS SALON HERLEEFT’ TENTOONSTELLING KBOV – ERFGOEDDAG 2015, THEMA ‘ERF!’

Bijdrage door Frea Vancraeynest,
in samenwerking met Adrien Brysse
KBOV-medewerkers tentoonstelling : Adrien Brysse,
Frea Vancraeynest, Diethard Vlaeminck
en Cécile Vanden Bavière

Afgelopen editie van Erfgoeddag, die plaats had op 26 april 2015 rond het thema ‘Erf!’, was ook de KBOV van de partij. Voor het eerst hebben we sterk ingezet op interactie en dat leverde mooie resultaten op. Jonge en iets minder jonge bezoekers vonden hun weg naar de bibliotheek, verdiepten zich in de tentoonstelling en namen daarnaast ook deel aan de workshops.

We organiseerden een tentoonstelling rond het overerven van meubels aan de hand van een deel van het rijk geïllustreerde archief van de Gentse meubelzaak ‘Grande Maison de Blanc’. Meubelstukken zijn immers populaire erfstukken en in dat opzicht past het archief van ‘Grande Maison de Blanc’ mooi binnen het thema van deze editie van Erfgoeddag.

Naast het historische verhaal van deze oude Gentse meubelzaak, wierpen we ook een blik op de manier waarop vandaag de dag omgegaan wordt met oude meubelstukken. Oude meubelstukken zijn niet uit de tijd maar net helemaal in, diverse recyclage – en vintageprojecten bewijzen dit. Er wordt dan ook meer en meer moeite gedaan om oude meubels een tweede leven te geven.

De tentoonstelling zelf bekijken is helaas niet meer mogelijk, we maakten plaats voor de nieuwe tentoonstelling op de komende Erfgoeddag. Deze heeft plaats op zondag 24 april 2016.

Hopelijk mogen we jullie dan massaal verwelkomen maar in tussentijd zit u goed met dit artikel, dat tevens fungeert als postfactumcatalogus bij de voorbije tentoonstelling. We gaan wat dieper in op de geschiedenis van ‘Grande Maison de Blanc’ en zetten ook de hedendaagse vintage en recyclage-initiatieven in de kijker.

GRANDE MAISON DE BLANC, EEN GENTSE MEUBELZAAK

Zollikofer-De Vigneplan

Na een paar eeuwen economische achteruitgang bloeide Gent bij het begin van de 19de eeuw stilaan weer op. Overal werden fabrieken - in hoofdzaak textielbedrijven - opgericht. Die industrialisering trok arbeidskrachten aan, wat leidde tot een spectaculaire bevolkingsaan-groei: meer dan een verdubbeling tijdens de eerste helft van de 19de eeuw. Van 55.161 in 1801 naar 115.354 in 1866. Om deze arbeidersklasse, dit nieuwe proletariaat, te huisvesten werden huizen opgedeeld in kamers en werden op de onbebouwde delen van woningpercelen "beluiken" gebouwd. Gent kreeg daardoor een proletarische aanblik.

In 1858 werd een wet gestemd om ongezonde buurten te saneren die vaak het gevolg waren van deze explosieve bevolkings-groei. Deze wet werd nog versterkt met de wet van 1867 waardoor de middeleeuwse volksbuurten en beluikcomplexen systematisch zouden verdwijnen.

Een van deze saneringen betrof het grootscheepse Zollikofer-De Vigneplan (1880-1888) van architect Edmond De Vigne en ingenieur Edouard Zollikofer, dat tot doel had de omgeving van de Nederschelde te saneren en een rechtstreekse verbinding van het stadscentrum naar het Zuidstation te verzekeren. Het Zuidstation (1837, imposant herbouwd in 1850) was vanaf de Korenmarkt immers moeilijk bereikbaar. Naar het einde van de 19de eeuw lag het centrum van Gent op de as Korenmarkt-Vrijdagmarkt met als schakel de Lange Munt. De uitvoering van het Zollikoferplan zou het zwaartepunt verleggen en een nieuw centrum creëren rond het Zuidstation. Het was voor Gent ook een gelegenheid om zich te spiegelen aan Parijs dat onder leiding van stadsarchitect G.E. Haussmann grote lanen liet aanleggen over de kaalgeslagen wirwar van de oude Parijse straatjes.

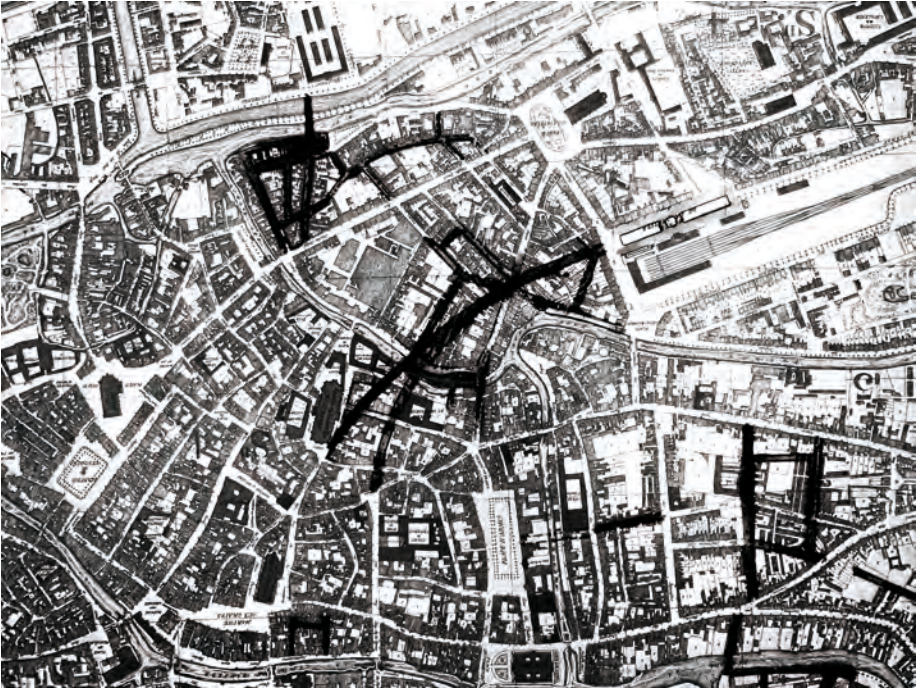
Omstreeks 1888 was het Zollikofer-De Vigneplan zo goed als volledig gerealiseerd en was de doorbraak van de binnenstad naar het Zuidstation een feit.

Langs de in het KB 2-3-1883 vastgelegde nieuwe as werden grootse burgerhuizen en winkelpanden gebouwd. Een daarvan was het 'Grande Maison de Blanc'.

Op 22 juni 1885 krijgt Charles Verbeke, gedomicilieerd op Kortedagsteeg nr 1, een bouwvergunning voor een huis op de hoek van de Belgradostraat, Brabantdam, Vlaanderenstraat en Lange Boomgaardstraat. (Stadsarchief Gent, G12, 1885, nr 4).

Charles Verbeke, meubelfabrikant en handelaar in meubelen, is afkomstig van Kortrijk waar hij op 16/9/1849 geboren werd als zoon van Amand Verbeke (1822-1863) en Adèle Janssens. Op 9/12/1871 huwde hij met Marguerite Schleyer, die hem een zoon, Hubert, en twee dochters, Marguerite en Magdalena Adèle, zou schenken. Aanvankelijk had Charles Verbeke een textielzaak op Brabantdam - Kortedagsteeg nr 1 onder de benaming 'Grande

Maison de Blanc'. Circa 1886 verhuisde de zaak naar de Lange Boomgaardstraat - Vlaanderenstraat.

4

Kaart Zollikofer - De Vigneplan. In zwart tracé van de nieuwe straten (SAG)

'Grande Maison de Blanc' op de hoek Brabantdam - Kortedagsteeg nr 1 te Gent

Het Grande Maison de Blanc zoals het gebouw afgebeeld staat op een factuur uit 1896

Gezicht op de Brabantdam en het gewezen Grande Maison de Blanc in 2015

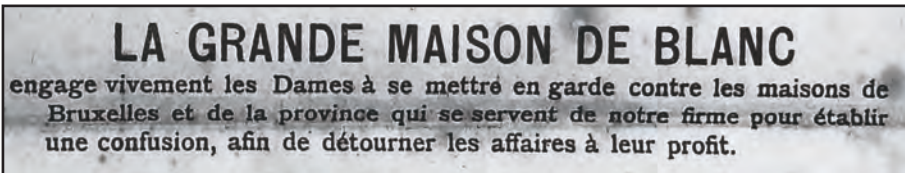
‘Grande Maison de Blanc’, een toonaangevende meubelzaak

De benaming ‘Grande Maison de Blanc’ werd in de 19de eeuw gebruikt door diverse ondernemers. Zo was er in 1864 in Brussel reeds een winkel geopend met de naam ‘Grande Maison de Blanc’, die overgekocht werd ca 1970 door de Fransman E. Lefebvre en gespecialiseerd was in linnengoed, huishoudtextiel en confectie. In 1896-1897 laat hij het door architect Oscar François verbouwen tot een monumentaal deels eclectisch, deels Art-Nouveaubouw. In 1991 werd het als monument geklasseerd en in het begin van deze eeuw grondig gerestaureerd. Ook in Antwerpen was er een dergelijk bedrijf met die naam.

Grande Maison de Blanc te Brussel

6

In het telefoonboek voor België van 1901 wordt gewaarschuwd voor navolgers

In Gent wordt de benaming wisselend met de toevoeging “& d’ameublement” gebruikt. Op een brief van 1896 staat “Grande Maison de Blanc et d’ameublement”. Haar handelsactiviteit omvat : « Spécialité : installations complètes de maisons, villas, châteaux et hôtels. Literies, tapis, Linoleum, papiers peints, rideaux & articles blancs. Fabrique de meubles, usine à vapeur (Rue longue du verger - Lange Boomgaardstraat 2) ». Bureaux en magazijnen bevinden zich op Rue de Flandre - Vlaanderenstraat 41 met telefoonnummer 607. (Volledige inrichting van huizen, villa’s, kastelen en hotels. Beddengoed, tapijt, linoleum, behangsel, gordijnen & witgoed. Meubelfabriek met stoomaandrijving.)

Een factuur van 1910 vermeld depots in de Kartuizerstraat 20, te Brussel en eveneens op Keizergracht 54 te Amsterdam (Nederland). Op dat adres in Amsterdam werkte van 1907 tot 1964 het bedrijf Bert Muller, handelaar in hotelservies. Hoe de handelsrelatie met Charles Verbeke verliep kon nog niet worden uitgemaakt. Erwin Meijers, die onderzoek doet naar de Amsterdamse grachtenhuizen, vermoed dat ze producten doorverkochten. De oude ar-

chieven uit die tijd bevinden zich vermoedelijk bij de huidige eigenaar van de Bert Muller zaak die nog steeds bestaat maar buiten Amsterdam gevestigd is. Charles Verbeke had een zuster en twee broers, Georges en Rigobert. De broer Georges komt verder in dit verhaal nog terug.

De zaak Bert Muller op de Keizergracht 54 te Amsterdam had banden met het Gentse Maison de Blanc. (foto Collectie Stadsarchief Amsterdam)

Een factuur uit 1910 vermeldt depots in Brussel en Amsterdam

Meubelatelier

Charles Verbeke runt naast de meubelzaak een meubelfabriek met stoomaandrijving. Verbeke is gespecialiseerd in het ontwerpen van interieurs en bijbehorende meubelen. In zijn ontwerpatelier zetten een paar grote namen uit de architectuur- en designwereld hun eerste stappen in hun carrière, zoals Albert Van Huffel en Oscar Van de Voorde op het einde van de 19de en begin 20ste eeuw. Het was gebruikelijk dat kunstenaars toen geen strikt onderscheid maakten tussen bouwkunde, sierkunst, toegepaste kunsten enz.

Albert Van Huffel, architect (1877-1935)

Albert Van Huffel, geboren in Gent op 20/01/1877, moest noodgedwongen zijn opleiding als beeldend kunstenaar, die hij als twaalfjarige begon aan de Gentse Academie, combineren met beroepservaring op het stuk van marmerschildering, metselen en aanmaak van gewapend beton. In 1896 gaat hij als negentienjarige aan de slag bij het Grande Maison de Blanc. Hij begint er als tekenaar en werkt er zich op tot technisch leider. In 1899 start hij de opleiding van bouwmeester (architectuurstudies) terwijl hij bij Verbeke aan de slag blijft. Na 1901, het jaar van zijn huwelijk, stopt hij met deze opleiding om familiale en financiële redenen. In 1903 verlaat hij de firma voor het Gentse aannemersbedrijf Van Herrewege & De Wilde waar hij zich ontwikkelt tot een volleerd bouwmeester (vandaag heet dat 'architect').

De Nationale Basiliek van het Heilig Hart, ook bekend als de Basiliek van Koekelberg, is een kerk op de grens van Koekelberg en Ganshoren. De basiliek werd gebouwd tussen 1905 en 1970. De uiteindelijke versie werd ontworpen door Albert Van Huffel.

Oscar Van de Voorde, architect (1871-1938)

Deze levenslange vrijgezel die met zijn twee ongehuwde zussen in het ouderlijke huis is blijven wonen, wordt geboren op 19 november 1871 in de thans verdwenen Zaimanstraat nr. 3 (bij Sint-Margrietstraat) te Gent. Op zestienjarige leeftijd schrijft hij zich in aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten te Gent.

Een van de oudste realisaties van Van de Voorde is het interieur van restaurant 'Cambrinus' in de Vlaanderenstraat, dat hij in 1897 samen met de toen twintigjarige Albert Van Huffel ontwierp. De uitvoering is in handen van de firma Charles Verbeke en Zoon, meubelmakers en ebenisten.

Verscheidene door Van de Voorde ontworpen meubels op de tentoonstelling van 'Kunst en Kennis' van 1901 werden eveneens uitgevoerd door de meubelfabriek van Charles Verbeke.

Van de Voorde was de hoofdarchitect van de Wereldtentoonstelling van 1913, waardoor Parijs hem een leerstoel aan de Ecole des Beaux-Arts aanbod. Hij sloeg dit aanbod af. Tijdens zijn opdracht voor de Wereldtentoonstelling werd hij aan de Academie vervangen door Albert Van Huffel. Hij aanvaardde wel het directeurschap van de Gentse Academie in 1922, waar hij al jaren zelf lesgever was.

Van de Voorde, wiens oeuvre niet te classificeren valt onder één stijl, overleed op 11 juni 1938.

Ontwerpen

Het bedrijf Verbeke ontwierp meubels op vraag van de klant. De klanten konden een keuze maken onder andere uit bestaande catalogi maar even vaak werd er samen met de klant een ontwerp getekend om tot het meubelstuk

of arrangement van meubelstukken van hun dromen te komen.

Uit het archief blijkt dat er geen sprake is van een eenduidige stijl. De meubelontwerpen die we hebben teruggevonden, kunnen wij het best omschrijven als eclectisch, wat een mengvorm van verschillende stijlenmerken inhoudt.

In de meubelontwerpen en interieurplannen van hun atelier herkennen we elementen uit diverse neo-stijlen zoals gotiek, renaissance, classicisme.... Ook modernere stijlen zoals late art nouveau, art deco en een aanzet tot de modernistische stijl.

Na de oprichting van de meubelzaak in 1870 was er immers geen echte stijl meer, het waren allemaal neo-stijlen. Deze neostijlen zijn typisch voor de 19de eeuw en blijven in de de mode tot diep in de 20e eeuw. Concreet betekent dit dat er teruggegrepen wordt naar de stijlen van vroeger. Voor 'Grande Maison de Blanc' zijn dit vooral Lodewijk XIV, XV en XVI maar tevens ook invloeden van andere stijlen zoals Chippendale en Hepplewhite. Deze historische stijlen werden gecombineerd tot een nieuw geheel. Exacte kopies kunnen we het niet noemen aangezien de ontwerpen toch enigszins gemoderniseerd werden.

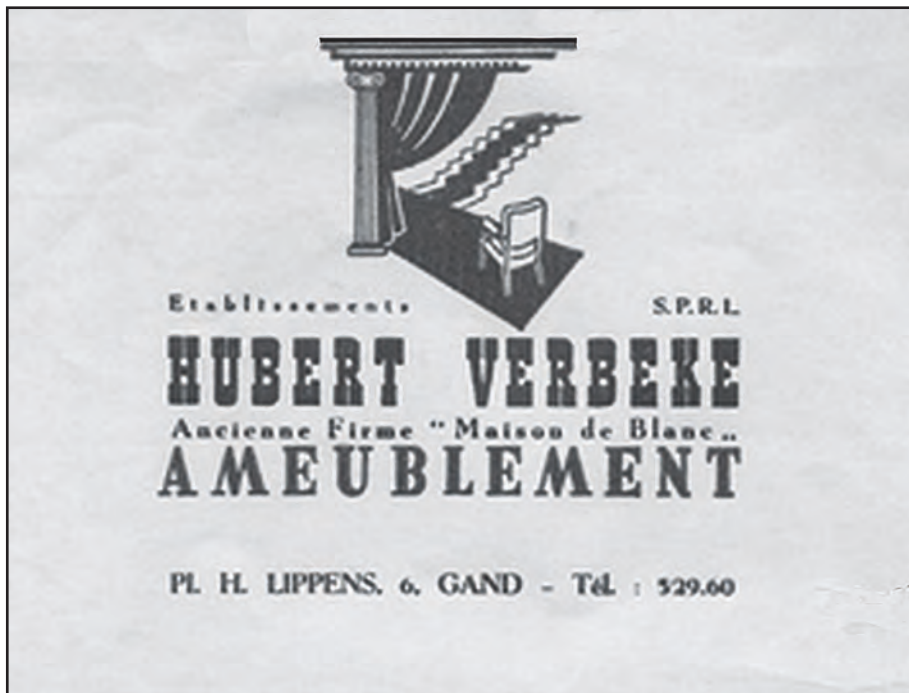
Het interieur in de 19e eeuw is erg herkenbaar door die combinatie van verschillende stijlen. De ontwerpers verenigen vaak de meest bekende neostijlen, neorenaissance, neobarok en neoclassicisme met elkaar. Hierdoor doet het geheel wat anachronistisch aan maar daar hadden de ontwerpers van toen geen bezwaren tegen.

Het uitzicht van de interieurs is eerder zwaar en weelderig van stijl, gespiegeld aan de Lodewijk XVI-stijl. Ze roepen een zekere luxe op en stralen overdaad en een overvloed aan kleuren uit.

We beschikken over een enorme hoeveelheid aan ontwerpen en interieurfoto's waarvan we op volgende pagina's een selectie van ontwerpen geven die door het meubelhuis werden gecreëerd en menig huis hebben gesierd.

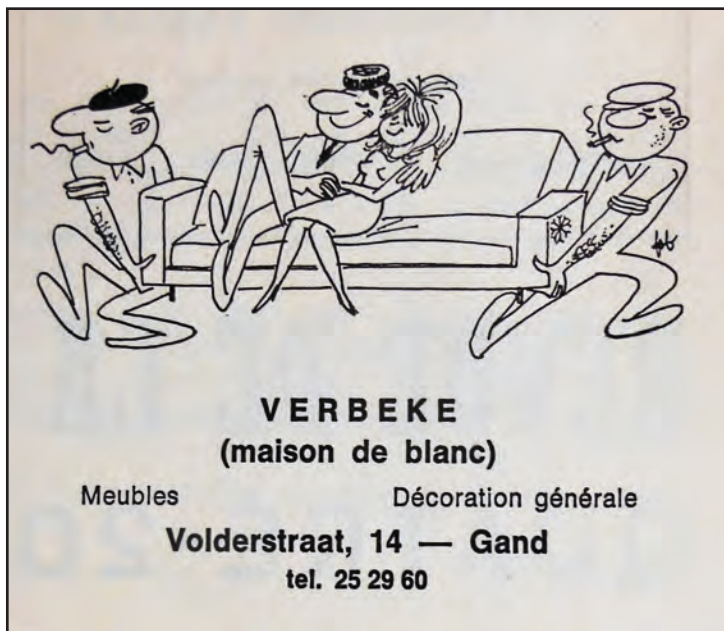
Hubert Verbeke

Hubert Verbeke werd op 21/02/1881 als zoon van Charles Verbeke geboren in Gent. Hij huwde Augustine Lambertine Tixhon (° Marcinelle 1874). Ze kregen een zoon Robert Georges Carolus in Gent op 14/11/1917. Hubert zette de zaak van zijn vader, Charles, verder. In 1908 verhuist Hubert van de Keizer Karelstraat in Gent waar hij sedert 1900 woonde naar de Lange Boomgaardstraat 2, waar ook zijn vader Charles nog tot 1915 zou wonen. Die verhuist daarna naar Merelbeke. In 1937 verandert de naam van het bedrijf in 'Grande Maison d'Ameublement - Hubert Verbeke'. Deze verzorgt nog steeds "volledige inrichting - moderne meubels en stijlmeubelen, tapijt, stoffen, behangsel, linoleum en beddengoed". Ca. 1960 verhuist het bedrijf naar de Volderstraat te Gent en luidt de naam enkel nog "Verbeke" met tussen haakjes "maison de blanc" zoals te zien is op de advertentie in het studentenblad TOK uit 1970. We hebben niet kunnen achterhalen wanneer het bedrijf stoptgezet werd.

Reclamekaart voor 'Ets Hubert Verbeke Ameublement' op H. Lippens plein 6 (Brabantdam)

10

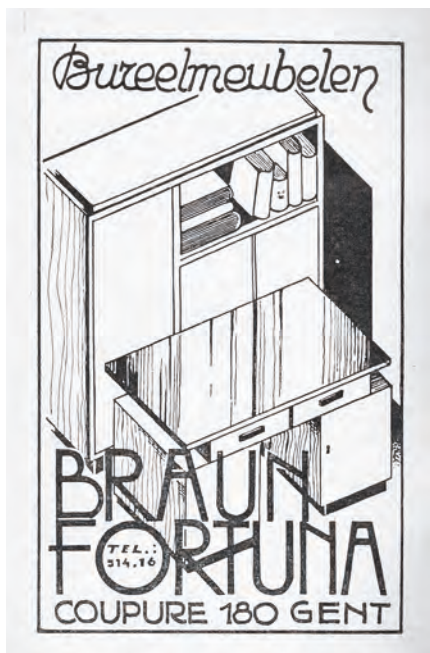

'Maison de Blanc' na de verhuis naar Volderstraat 14, Gent (in: De Tok 1970)

Georges Verbeke

In 1897 is er een verkoop van een pand in de Pelikaanstraat 38 (kadaster D/1868 a — 1869 b — 1872 b) aan VERBEKE Charles en kinderen.

In 1908 staat bij een advertentie in “Dubbele wegwijzer der stad Gent en der provincie Oost-Vlaanderen, 46e jaar, anno 1908” een reclametekst voor

“Meubelen & Stoelen : vraagt prijzen & teekeningen aan de Ateliers d’Art ‘Fortuna’ Meubel- en schrijnwerkerij in alle stijlen (Abeelstraat, 15, 17, 19, Gent, telefoon 1662).”

Georges Verbeke wordt in 1914 eigenaar van deze locatie. Hij is de broer van Charles en eveneens meubelfabrikant. Het bestaande magazijn of stapelplaats wordt omgevormd tot een schrijnwerkerswerkhuus. In 1920 richt hij er een maatschappij op onder de benaming ‘Naamloze Ateliers Fortuna - Ebénisterie’. Twee jaar later vraagt hij een vergunning aan voor de inrichting van een schrijnwerkerij in de Pelikaanstraat 15-21.

In 1923 werkten er in de meubelmakerij Ebénisterie Fortuna 150 mannen en

10 vrouwen gedurende 48 uur per week. De bureaus waren gevestigd op de hoek van de Pelikaanstraat en de Abeelstraat. De houtopslagplaats lag in de Pelikaanstraat, terwijl de werkplaatsen in de Belgradostraat waren ondergebracht. In 1923 wordt het machinepark uitgebreid.

De Belgische Staat koopt in 1937 het pand aan. De firma Fortuna - Ebénisterie verhuist naar Coupure Rechts, 180, in Gent.

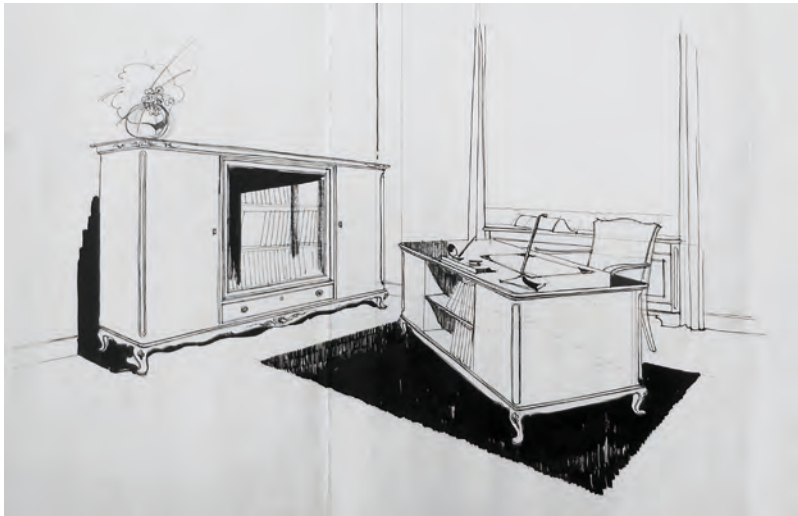
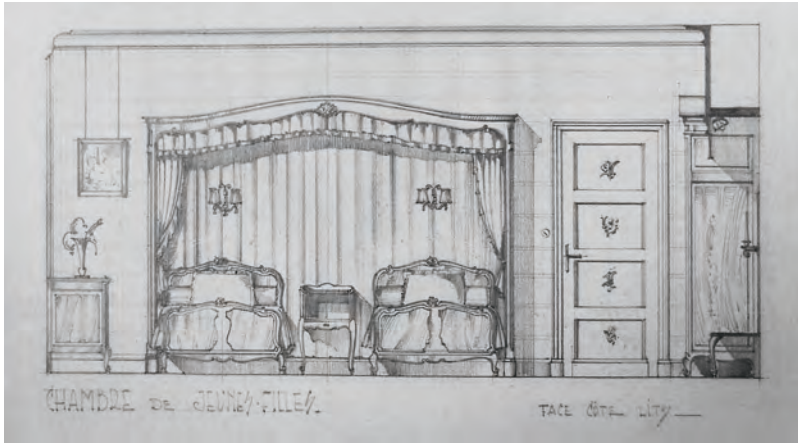
Na de oorlog voert het bedrijf reclame onder de benaming Braun-Fortuna, Bureau-meubelen. Het bedrijf verdwijnt uit het straat beeld in de jaren 70.

Braun Fortuna begin jaren 1970 op de Coupure Rechts te Gent

Enkele ontwerpen die de firma in de jaren 1950 aanbood

Bibliografie

Jos Vandenbreenen, Raoul M. de Puydt; *Koekelberg*, Lannoo, 2005

Naomi Smet, *Summiere inventaris van de tekeningen in het archief van de KBOV mbt Verbeke - Grande Maison de Blanc*. niet-gepubliceerde inventaris, Antwerpen UA.

Luka Dochy (Promotor: prof. dr. Anna Bergmans), *Het Gentse oeuvre van decoratieschilder Antoine Plateau*, 2012 Ugent.

Desmet Ginette, *Archiefbeelden Gent Deel IV, Gebeurtenissen in een volks leven*, (zie aldaar afbeelding viering 100 jaar Belgische onafhankelijkheid).

Dubbele wegwijzer der stad Gent en der provincie Oost-Vlaanderen 46e jaar, drukkerij A. Vander Haeghen, Veldstraat 60, Bureel der Gazette van Gent anno 1908

Telefoongids België, 1900

Jaarboek, Federatie der Handelaars van Gent 1950, 1951, 1952.

Jaarboek, Unie van de Middenstand, Gewest Gent, 1953-54, 1955-56.

Stadsarchief Gent, Bouwvergunningen G12, 1885/D/4/; 1891/V/3/; 1893/V/7/ ; 1896/F/6/; 1896/T/10/; 1898/F/5/; 1901/T/5/; 1904/V/11/; 1925/N/12/

Advertentie, *De Schelde*, 1929 Jaargang 47 nr 4

De Smet Gilbert, *Onderzoek naar het ontstaan van het pand gelegen Peli-kaanstraat 38 te 9000 Gent, van 1835 tot heden*, niet-gepubliceerde archiva-
risnotities.

MODERNE MEUBELS ... MET EEN HISTORISCHE ACHTERGROND.

Wie heeft er geen IKEA-meubel in huis staan? De meubels vervaardigd door de Zweedse meubelgigant zijn extreem populair en de meubels die in doe-het-zelfpakketten worden geleverd, worden druk verkocht. Maar wat intussen niet meer zo goed geweten is, is dat IKEA een meubelzaak is met een rijk verleden en dat veel meubels die ze nu op de markt brengen historische roots hebben. Voor de tentoonstelling in de KBOV bibliotheek op Erfgoeddag 2015 namen we IKEA onder de loep en vroegen we ons af hoe IKEA, als meubelgigant, zich positioneert in de maatschappij en hoe zij meegaan met nieuwe tendensen, zoals bijvoorbeeld de toenemende aandacht voor ecologie en de populariteit van vintage en het heropwaarderen van oude meubelstukken. We willen graag IKEA, en in het bijzonder IKEA Gent, bedanken voor hun medewerking aan deze tentoonstelling.

Afb.: Logo van IKEA (met dank aan IKEA)

IKEA is een Zweedse meubelwinkel, opgericht in 1943 door Ingvar Kamprad. Van daaruit groeide het uit tot de multinational die we vandaag de dag kennen. Haar doel is om de klanten een aangename en comfortabele leefomgeving aan te bieden tegen redelijke en democratische prijzen. Op sociaal en ecologisch vlak profileert IKEA zich eveneens zeer sterk, zo is men gekant tegen kinderarbeid en steunt men initiatieven die het milieu ten goede komen. Een voorbeeld van deze laatste is het **“Red de meubelen”**-idee, ingevoerd in België sinds juni 2014. Hierbij gaat men na op welke manier het ‘levens-einde’ van het meubelstuk kan worden uitgesteld of hoe het zelfs een volledig nieuw leven kan krijgen. Duurzaamheid is zeer belangrijk voor IKEA. Niet alleen tijdens het productieproces kijkt men onder meer naar de kwaliteit van de gebruikte materialen en grondstoffen. Maar ook na de verkoop wil IKEA een verschil maken. Op basis van vijf verschillende voorstellen bepalen mensen zelf welk idee het best bij hen past. IKEA biedt volgende mogelijkheden aan: oude meubelen verkopen, herstellen, teruggeven, een nieuwe look geven of weggeven.

1 op 4 Belgen bewaart zijn verouderde meubelen thuis. Op zich geen probleem want er is toch voldoende ruimte maar zou het niet beter zijn om deze meubels een nieuwe kans te geven? Door middel van het 'Red de meubelen'-initiatief probeert IKEA bij te dragen tot een duurzamere toekomst en mensen de kans te geven op een creatieve manier om te gaan met een oud voorwerp. Op de korte termijn dat het project loopt, sinds juni 2014, heeft IKEA intussen al meer dan 2500 meubelen een nieuw leven gegeven.

MEUBELVERHALEN

IKEA heeft doorheen de geschiedenis tal van meubels ontworpen die vandaag als meubeliconen gekend zijn, het zijn stuk voor stuk meubels die herkenbaar zijn, inzetbaar in elk interieur, tijdloos van design en wat hen nog interessanter maakt, ze hebben een geschiedenis.

BILLY-boekenkast

BILLY is het veelzijdige boekenkaststelsel van IKEA en voor veel mensen de beste boekenkast ter wereld. Hij wordt al sinds 1979 door boekenliefhebbers over de hele wereld gebruikt.

Maar het kan altijd nog beter, IKEA heeft de BILLY-boekenkast verbeterd zodat de nieuwe generatie boekenwormen er optimaal gebruik van kan maken. Zo worden er sterkere planken gebruikt, zijn de boorgaten minder zichtbaar en maken de afgeronde hoeken de kast veiliger voor kinderen. Er wordt nu ook geopteerd voor een duidelijkere houtuitstraling en het is mogelijk om de hoogte op maat te maken en de plaatsing van deuren te kiezen.

BILLY is er voor mensen die van boeken houden en kan het begin worden van een eigen bibliotheek, waar de boeken goed gedijen en men zin krijgt in lezen. BILLY is er om te blijven en om in te spelen op innovaties.

17

STRANDMON-fauteuil

De STRANDMON fauteuil is geen nieuw ontwerp, de fauteuil is gebaseerd op de MK en na 61 jaar opnieuw opgenomen in het assortiment. De MK maakte furore in de jaren 1950 en is een persoonlijke favoriet van de oprichter van IKEA, Ingvar Kamprad.

MK fauteuil, voorpagina catalogus 1951

18

Ingvar Kamrad vroeg in 1951 aan de fabrikant om een hele goede fauteuil te maken die meer mensen zich konden veroorloven. De stoel werd MK genoemd en koste 207 Zweedse kronen (dat is omgerekend nu ongeveer 3.098 kronen of 350 euro). Het was een stoel die in de eerste IKEA catalogi omschreven werd als 'heel modern met een royaal comfort' en 'een echte handgemaakte Zweedse kwaliteitsstoel'. De stoel werd uitgeroepen tot een van de populairste meubels op de St. Erik's Fair, de voorloper van de huidige meubelbeurs in Stockholm en was ook te bewonderen in de plaatselijke meubelwinkel 'ELFS's showroom' in Älmhult, de voorloper van het IKEA woonwarenhuis zoals we het nu kennen.

In een zoektocht naar een geschikte ruime, comfortabele fauteuil die geschikt is om tv in te kijken of om een boek of e-book in te lezen, werd de MK opnieuw bovengehaald. Ontwerpers engageerden zich om een nieuwe versie van deze zetel te maken maar zonder het comfort en de uitstraling ervan te verliezen.

De STRANDMON fauteuil en de MK hebben veel gemeen met elkaar maar er werden toch een aantal verbeteringen en vernieuwingen aangebracht. STRANDMON heeft de jaren 50-stijl, maar we gaan tegenwoordig anders om met onze meubels dan vroeger. Meubels, zeker in een gezin met kinderen, moeten tegen een stootje kunnen. Voor STRANDMON betekent dit onder andere dat de zijkanten van de stoel extra belast kunnen worden als kinderen op de leuning hangen. IKEA heeft hier expliciet op getest zodat de zetel duurzaam in gebruik is en blijft. Ook werd om de fauteuil nog comfortabeler te maken een bijpassende voetenbank gemaakt.

På toppen av modern sittkomfort

Modern länsfåtölj av högsta kvalitet

Fåtölj "MK", representerar det bästa svenska möbelindustrin kan uppvisa. Den är mjuk och behaglig att sitta i och ger full vila åt hela kroppen. Rekommenderas till dem som önskar något extra i fråga om stil och kvalitet.

Nr 22 Fåtölj "MK" är en stor och bekväm länsfåtölj, 100 cm hög och 70 cm i sitsbredd. Sitsen är försedd med 13 resårer, överstoppade med bästa material, krull, tagel och vadd. Och strögen har handresårer, inbäddade med knappar. Den mjuka sackkudden, de elegant svängda öronlapparna och de stoppade armstälarna fullkomnar dess stil och bekvämlighet. Extra prima möbiltyg i rost, grön, blå eller beige färg. Tygäktning 3,2 meter.

Pris komplett med tyg **207.00**
Pris med kundens tyg **167.50**

Fåtölj MK lanceras av oss vid årets S:t Eriksmässa i Stockholm

20 **Ikea - Agunnaryd**

MK fauteuil, catalogus 1951

Strandmon fauteuil

De filosofie van Ingvar Kamprad die de inspiratie vormde voor de MK, blijft ook gelden voor de STRANDMON. Het is een fauteuil gemaakt om een beter dagelijks leven te creëren voor iedereen.

LÖVBACKEN-TAFEL

20

Onder de naam LÖVBACKEN brengt IKEA een klassieker terug, namelijk het LÖVET tafeltje dat zijn entree maakte in 1955. Dit tafeltje is het eerste meubel dat werd geleverd in een plat pakket. Men ontdekte immers dat het tafeltje veel plaats innam bij het transport en dat het eenvoudiger getransporteerd kon worden door de poten te demonteren. Hierdoor werd het idee geboren om de meubels van IKEA in platte pakketten te verpakken, die weinig plaats zouden innemen bij het transport en die vervolgens door de klant thuis in elkaar moesten worden gezet. Transport was toen al duur, en door die ingeving kon IKEA geld besparen. Een besparing die ervoor kon zorgen dat IKEA de prijs van goede kwaliteitsmeubels, zoals LÖVET, kon blijven verlagen.

In de jaren 1950 stond LÖVET symbool voor moderne vormgeving, terwijl de huidige replica LÖVBACKEN nu staat voor klassiek design van IKEA. LÖVBACKEN is in principe een nieuwe productie van LÖVET, met één verschil. IKEA besteedt aandacht aan duurzaamheid, ook in de keuze van materialen. Daarom is het tafelblad niet langer gemaakt van palissanderhout, een houtsoort die met uitsterven wordt bedreigd en daardoor niet meer mag worden gebruikt in meubels van IKEA.

Toch wilde IKEA het tafeltje opnieuw in haar aanbod opnemen maar er bleek een probleem te zijn, de ontwerptekeningen van het originele LÖVET tafeltje bleken onvindbaar. De ontwerpers lieten zich daar echter niet door ontmoedigen en reconstrueerden het ontwerp aan de hand van een LÖVET tafeltje dat opgesteld stond in het IKEA museum in Älmhult, Zweden. Hieruit ontstond dan LÖVBACKEN, een 'nieuwerwets' meubel dat uiteraard ook in een plat pakket wordt verkocht en thuis in elkaar moet worden gezet,. Een idee dat kenmerkend is voor IKEA-meubels sinds 1955 en dat ook vandaag is en in de toekomst zal blijven.

'Red de meubelen' – campagne

**VERKOOP
ZE!**

Bij de verkoop van een oud IKEA-meubelstuk schat IKEA de waarde en geeft ze je een voucher in ruil. IKEA biedt het te koop aan in de IKEA Koopjeshoek. In totaal werden er al 530 meubelen 2de hands verkocht, waarbij de gemiddelde waarde van een voucher €34 is.

Er zijn geen redenen om een meubelstuk meteen af te danken. Je kan reserveonderdelen ophalen in de IKEA-woonwarenhuis of via de website bestellen en thuis laten afleveren. De 1108 wisselstukken die intussen al geleverd zijn tonen aan dat het initiatief beantwoord aan een specifieke nood. Na de toekomst toe hoopt men nog meer mensen te kunnen helpen.

**HERSTEL
ZE!**

**GEEF
ZE TERUG!**

Wanneer je je nieuw meubelstuk door de IKEA transportdienst thuis laat leveren, kan je je oud meubelstuk weer meegeven. IKEA zorgt voor de verdere recyclage. Het afgelopen half jaar werden er 361 sofa's en 40 matrassen teruggegeven.

Een andere mogelijkheid is om oude IKEA-meubelen weg te geven. Wekelijks organiseert IKEA verzamelpunten op de parkings van verschillende vestigingen, waaronder IKEA Gent. Hiervoor werkt men samen met de Kringwinkel en Les Petits Riens. 10.076 kg, dat is het gewicht aan meubelen dat intussen werd ingezameld.

**GEEF
ZE WEG!**

**VERNIEUW
ZE!**

Onder het motto: "Oud maar niet "out"" kunnen oude meubelen een nieuw leven krijgen door ze in een nieuw jasje te steken. Hiervoor kan je terecht op het internet of neem je deel aan een IKEA- workshop. Laat je inspireren!
De 12 workshops die tot nu toe werden georganiseerd zaten telkens vol en hadden elk 25 deelnemers.

FREecycle VAN EEN UITWISSELINGSYSTEEM ONDER VRIENDEN TOT EEN WERELDWIJD NETWERK

Achtergrond

"Changing the world one gift at a time." Dit is het motto van The Freecycle Network, een website die werd opgericht op 1 mei 2003 door Deron Beal in Tucson, dat in de Amerikaanse staat Arizona ligt. Op dat moment werkte hij nog voor een kleine vzw genaamd RISE, die bedrijven hielp met het recycleren van hun oude goederen. De organisatie trad op als een tussenschakel tussen de bedrijven en de verschillende andere organisaties waar het materiaal vervolgens naartoe gebracht werd. Vanuit het idee dat dit efficiënter kon, ontwikkelde hij een mailinglist waarmee mensen en bedrijven de gelegenheid kregen om hun afdankertjes van de hand te doen. Dit initiatief sloeg aan en groeide op vrij korte tijd uit tot verschillende online fora die deel uitmaken van een globaal netwerk dat actief is in 85 verschillende landen. Het idee hierachter is om gebruikte voorwerpen die men over heeft een nieuw leven te schenken door ze op het internet aan te bieden en ze gratis weg te geven.

Het doel is om door middel van het weggeven van een oude laptop, gsm, zetel, koffietafel of keuken mensen bewust te maken van het belang van duurzaamheid en het creëren van een gemeenschapsgevoel. Mensen die anders niet met elkaar in contact zouden komen, ontmoeten elkaar en helpen elkaar om in oude stukken een verborgen schat te ontdekken. (1)

Na enkele problemen met de stichter van de website, die onder meer te wijten waren aan de grote mate van controle die er werd uitgeoefend vanuit het hoofdkantoor, begonnen mensen afzonderlijke websites en fora op te richten om het achterliggende concept levendig te houden. Het initiatief werd de afgelopen jaren ook opgepikt op sociale media en verspreidde zich als een lopend vuurtje. De verschillende facebookgroepen schoten als paddenstoelen uit de grond en dagelijks groeien ze verder aan. (2)

“Interesse”

Het principe is hetzelfde gebleven, oude voorwerpen die men niet meer nodig heeft, kan men online plaatsen en dan is het wachten tot de nieuwe gelukkige eigenaar opduikt. Vaak is het voldoende om een simpele "interesse" te typen om het gewenste hebbedingetje te krijgen, maar in sommige gevallen moet men wat origineler te werk gaan. Zo kan men vragen om een motivatie te schrijven of om grootmoeders pestorecept te verklappen. Als gevolg van de populariteit begint men meer en meer af te stappen van het "First Come, First Serve" - principe. Vaker begint men gebruik te maken van een loting of de originaliteit van een reactie om te bepalen wie de nieuwe eigenaar wordt.

Hoewel het idee wijdverspreid is, is de basis altijd lokaal, zoals bv. Freecycle Gent. De populariteit van het initiatief is een gevolg van twee aspecten: het duurzame en het sociale. Voorwerpen hoeven na hun levensduur niet meer noodzakelijkerwijs onmiddellijk afgedankt te worden. Vaak zijn er gegadigden te vinden die het in huis willen nemen en het, mits een kleine moeite, een nieuw leven bezorgen. Een groot voordeel is de lage drempel, met een simpele muisklik kan men lid worden en deel uitmaken van de gemeenschap. Daarna kan het uitwisselen beginnen.

Op deze manier komen mensen met elkaar in contact en kunnen ze elkaar uit de nood helpen. Het is niet langer nodig om bij de eigen vrienden, burens of familie te horen of men het oude voorwerp wil, men kan voortaan ook rekenen op een online-groep vol gegadigden. Freecycle wordt dan ook wel vaak beschouwd als een voorbeeld van economie van onderuit, omdat het zich baseert op de relatie tussen mensen en het de gebruikelijke economische spelers buiten spel zet. (3)

Het Freecycle-concept was ook aanwezig op het GEEFPLEIN dat op 28 juni 2014 plaats vond onder de Gentse Stadshal. Voor één dag werd het Emile Braunplein het centrum van de Gentse geefcultuur. De bedoeling was om niet alleen mensen te helpen, maar ook om een politiek statement te maken. Men hoopte op deze manier armoede op de agenda te plaatsen. (4)

Freecycle Gent is dead, long live De Geef

Als gevolg van copyrightclaims vanuit The Freecycle Network, die de term Freecycle registreerden als een merknaam, zagen de verschillende facebookinitiatieven zich wereldwijd genoodzaakt om een andere te kiezen. Zo werd de naam Freecycle Gent omgetoverd tot De Geef van Gent. De oude groep werd verwijderd en de nieuwe nam haar plaats in. Het duurde echt enige tijd vooraleer het netwerk zich kon herstellen en mensen hun weg terugvonden naar de groep. Van de 60 000 leden die de groep telde op het ogenblik van verdwijnen, hebben er op dit moment nog maar een 10 000 de nieuwe Gentse geefgemeenschap ontdekt. (5)

Bibliografie

s.n., "History and Background Information", in: <<https://www.freecycle.org/about/background>>, laatst bekeken op 08.04.2015.

De Graeve (T.), "Freecycle: economie van onderuit of goede manier om van rommel af te raken?", in: <<http://deredactie.be/cm/vrtnieuws/videozone/programmas/terzake/2.35161>>, laatst bekeken op 11.11.2015

Dillen (J.), "Freecycle verwijderd van Facebook 'door egoïstische eigenbelangen'", in: <http://www.nieuwsblad.be/cnt/bljdi_01733333>, laatst bekeken op 11.11.2015.

Johnston (I.), "Freecycle in bitter transatlantic split", in: <<http://www.telegraph.co.uk/technology/news/6208589/Freecycle-in-bitter-transatlantic-split.html>>, laatst bekeken op 11.11.2015.

Jones (S.), "Accusations of very tight control split UK recycling network from US parent", in: <<http://www.theguardian.com/environment/2009/oct/12/freecycle-freegle-recycling-networks-groups>>, laatst bekeken op 11.11.2015.

Tollenaere (R.), "Stadshal wordt op 28 juni groot GEEFplein", in: <http://www.nieuwsblad.be/cnt/blrto_20140603_003>, laatst bekeken op 11.11.2015.

(W.), "Freecycle krijgt klap(je) van grote broer", in: <<http://brugsalternatiefforum.be/freecycle-krijgt-klapje-van-grote-broer/>>, laatst bekeken op 11.11.2015.

Noten

- 1 s.n., "History and Background Information", in: <<https://www.freecycle.org/about/background>>, laatst bekeken op 08.04.2015.
- 2 I. Johnston, "Freecycle in bitter transatlantic split", in: <<http://www.telegraph.co.uk/technology/news/6208589/Freecycle-in-bitter-transatlantic-split.html>>, laatst bekeken op 11.11.2015.; S. Jones, "Accusations of very tight control split UK recycling network from US parent", in: <<http://www.theguardian.com/environment/2009/oct/12/freecycle-freegle-recycling-networks-groups>>, laatst bekeken op 11.11.2015.
- 3 T. De Graeve, "Freecycle: economie van onderuit of goede manier om van rommel af te raken?", in: <<http://dredactie.be/cm/vrtnieuws/videozone/programmas/terzake/2.35161>>, laatst bekeken op 11.11.2015.
- 4 R. Tollenaere, "Stadshal wordt op 28 juni groot GEEFplein", in: <http://www.nieuwsblad.be/cnt/blrto_20140603_003>, laatst bekeken op 11.11.2015.
- 5 J. Dillen, "Freecycle verwijderd van Facebook 'door egoïstische eigenbelangen'", in: <http://www.nieuwsblad.be/cnt/bljdi_01733333>, laatst bekeken op 11.11.2015; W., "Freecycle krijgt klap(je) van grote broer", in: <<http://brugsalternatiefforum.be/freecycle-krijgt-klapje-van-grote-broer/>>, laatst bekeken op 11.11.2015.

DE SCHOOLSTRIJD 1878-1885 IN DE PRAKTIJK: HET GEVECHT OM HET KIND IN VINDERHOUTE EN NEVELE

Tim De Moerlose

Samenvatting

In korte lijnen wordt de achtergrond geschetst van de strijd om de inrichting van het onderwijs tussen de Katholieke Kerk en het liberale landsbestuur in de jaren 1878 – 1885. Hoe dit de gemoederen tot in de kleinste plattelandsgemeenten heftig beroerde, wordt geïllustreerd aan de hand van het wedervaren van twee broers die beiden, de ene in Vinderhoute de andere in Nevele, het officiële onderwijs verzorgden. Aan de hand van schriftelijke getuigenissen wordt een beeld geschetst van de sociale druk en gemene beïnvloedingstactieken die ouders moesten ondergaan, soms van beide kanten. De toestanden zijn schrijnend, net als de materiële armoede waaronder de kleine schooltjes gebukt gingen.

26

Inleiding

De geschiedenis van het dagelijkse leven is een van de meest onderschatte disciplines in het historisch onderzoek. De minachting voor wat veel negentiende-eeuwse schrijvers als te banaal beschouwden, heeft gelukkig plaats gemaakt voor een grotere interesse in het koppelen van de kleine aan de grote verhalen. Het tijdschrift Van Mensen en Dingen biedt de gelegenheid een verhaal te belichten dat goed aansluit bij zo'n perspectief: de schoolstrijd van 1879-1885. In dit artikel zullen, na een korte algemene inleiding om het kader te schetsen, de problemen die de schoolstrijd met zich meebracht in Vinderhoute en Nevele onder de loep genomen worden.

Het jonge België en de politieke elite

Toen België door een combinatie van revolutionaire krachten en geopolitieke overwegingen onafhankelijk werd, had niemand voorzien dat het kleine landje in een paar decennia zo'n industriële grootmacht zou worden. Na een initiële periode (1830-1848) van politieke eensgezindheid, het unionisme, ontstond in de Belgische politiek een soort tweepartijstelsel: het oudste blok van katholieke adel en grootgrondbezitters kreeg een nieuwe groep tegenstanders, de liberale industriëlen. Dankzij het cijnskesrecht konden de happy few van beide partijen quasi onbelemmerd regeren. In 1831 hadden amper vierhonderd mensen genoeg geld om zich überhaupt kandidaat te

stellen voor de Senaat. Soms waren er zo weinig kiezers dat één stem de doorslag gaf tussen een liberale of katholieke zetel (1). Een gedwongen, grote politieke onverschilligheid bij de gewone man was het gevolg. De schoolstrijd zou die apathie misschien wel voor het eerst op grote schaal doorbreken.

De liberale partij, opgericht in 1846 in de nadagen van het unionisme, werd bevolkt door een groeiende groep stedelijke bourgeois die het economisch liberalisme aan het verlichtingsdenken koppelde. Ze ontstond eigenlijk voor een belangrijk stuk vanuit de vrijmetselarij en was dus van in het begin voor een groot deel antiklerikaal (2). Haar programma betekende de facto een variatie op de Franse laïcité. De liberale partij wilde komaf maken met de grote invloed van de kerk op het publieke leven. Voor het overige waren de liberalen verdeeld tussen adepten van het radicale vrijemarktdenken en voorzichtige sociale hervormers. Het antiklerikalisme verenigde hen, maar op veel vlakken zag de liberale partij zich gedwongen tot samenwerking met de klerikale tegenstrevers.

De verlichte ideeën van enkelen - mensen zoals François Laurent in Gent, bijvoorbeeld - konden nog niet opboksen tegen de reactionaire meerderheid aangevuurd door de katholieke kerk. Die was immers bijzonder machtig geworden na de Belgische onafhankelijkheid. Na moeilijkheden tijdens de Franse en Nederlandse periode werd stevige vooruitgang geboekt in het organiseren van de parochies. Het is een contra-intuïtieve gedachte, maar dankzij de industriële revolutie kon men beter communiceren, organiseren en bijgevolg zelfs confessionaliseren waar nodig (3). De liberalen waren tegen de greep van de kerk op het werkvolk en het platteland, maar konden eigenlijk niet wedijveren met de geoliede machine waar de bisschoppen aan de knoppen zaten. Bovendien ontstond ook bij de hogere klassen een aantal ronduit radicaal-katholieke denkrichtingen: het zgn. 'ultramontanisme'. Hun naar huidige maatstaven verbijsterend radicalisme kreeg behoorlijk wat invloed via katholieke aristocraten (4). De kerk was hoegenaamd niet van plan om zich te laten wegdrummen als een randfenomeen. Niet in de politiek, en ook niet in de dorpsstraat.

Achtergrond van de schoolstrijd

Nergens werd die strijd zo hevig en met zo'n verbetering gevoerd als op het onderwijsdomein. De Belgische Grondwet had voorzien in een principiële onderwijsvrijheid. Nog steeds is het zo dat iedereen die dat wil onder bepaalde voorwaarden zelf een school kan beginnen. In de praktijk leidde dit echter tot een situatie waarin het vrije onderwijs gemonopoliseerd werd door het katholieke onderwijs. Het kreeg hiervoor – zoals ook vandaag nog – de nodige middelen van de staat: het systeem van het 'vrij gesubsidieerd onderwijs'. De officiële scholen waren sinds 1842 echter eveneens katholiek: de clerus verzorgde het godsdienstonderwijs en hield toezicht op het curriculum en de benoemingen (5). Het was voornamelijk die verregaande inmenging in het officieel onderwijs die de liberalen een doorn in het oog was (6). Toen

Charles Rogier in 1848 een regering vormde en de eerste liberale premier werd, probeerde zijn fractie in de kamer de zeer katholieke interpretatie van de onderwijswetten aan te passen (7).

Voor de kerk was het onderwijs echter van het opperste belang: het kind dat geen katholiek godsdienstonderwijs zou krijgen, was een verloren kind. Vandaar dat de schoolstrijd ook wel eens de strijd 'om de schone ziel van 't kind' genoemd werd. De weerstand van de bisschoppen blokkeerde de geplande hervormingen in het middelbaar onderwijs in 1850.

Een ingrijpende verandering zou pas doorgevoerd kunnen worden als er een nieuwe wet op het lager onderwijs kwam. De liberale partij bleef lang aan de macht in de jaren '50 en '60 en bouwde verder aan de Belgische industriële opmars. Toch werd aan het lager onderwijs voorlopig niet geraakt, en het status quo kon overleven. Pas toen in 1878 onder leiding van Frère-Orban een volledig liberaal kabinet werd gevormd, achtte men de tijd rijp voor een aanval op het katholieke onderwijsmonopolie.

De schoolstrijd barst los

In het lager onderwijs bestond sinds lang een uitgebreid net van officiële gemeenteschooltjes die de facto onder de herderlijke controle stonden. In de jaren 1860 en '70 begon de kerk in België – na initieel mee te hebben gewerkt aan dat officieel onderwijs – het oprichten van 'eigen' vrije scholen voorop te stellen als het idealere model. De officiële school was in die visie een 'aanvulling' voor gemeenten waar vrij onderwijs financieel niet haalbaar bleek (8). Aan de andere kant stonden liberalen die het openbaar onderwijs net zoveel mogelijk wilden uitbreiden en stimuleren. Die groeiende tegenstelling was gedoemd om problemen te veroorzaken. Op 11 juni 1878 zorgde een ruime verkiezingszege voor een liberale meerderheid en Walthère Frère-Orban, oudgediende in het Belgische establishment, kon onder zijn leiding een regering gaan samenstellen.

Voor het eerst (!) werd een minister van onderwijs aangesteld: Pierre Van Humbeek. Dat hij ook grootmeester was bij de Belgische vrijmetselarij – de meerderheid van de regeringsleden was vrijmetselaar – maakt al duidelijk dat een laïcisering en uitbreiding van het officieel onderwijs aan de orde was. Zijn wetsontwerp stelde echter ook een einde aan de gemeentelijke willekeur en hield een serieuze professionalisering van het onderwijsberoep in (9). Onderwijzers moesten leken zijn en over een diploma van een officiële normaalschool beschikken. Het openbaar onderwijs werd veralgemeend: er moest nu minimum één officiële lagere school per gemeente zijn, en de aaneming van vrije scholen werd afgeschaft. De clerus verloor haar inspectiebevoegdheid. Ze kon nog steeds het godsdienstonderwijs geven, maar dan buiten de schooluren. Als de priester dit niet kon of wou – men hield rekening met een boycot – dan mocht een leek overnemen. Tijdens de schooluren zelf zou een 'algemeen moraalonderricht' gegeven worden (10). Tot slot kwam er een bescheiden sociale investering: het lager onderwijs werd kosteloos gemaakt voor behoeftige gezinsleden.

Volgens J. Thyssen was dit programma niet zo'n grote trendbreuk als de eerste lezing zou kunnen doen vermoeden. De radicalen in de liberale partij vonden het maar flauwtjes (11). Bovendien werd het ontwerp in belangrijke mate op een verzoenende manier geïnterpreteerd, die de nadruk legde op de continuïteit. Zo waren de lessen moraal wel degelijk nog op een soort van christelijke leest geschoeid, en of het nu buiten de schooluren was of niet: priesters konden nog lesgeven in de gemeentescholen. Al snel zou echter blijken dat die gematigde houding geen zoden aan de dijk bracht.

'De jeugd overgeleverd aan goddeloze meesters? Nooit!'

De gematigdheid die Frère-Orban predikte, kon namelijk niet baten. Al snel zou blijken dat de liberale partij zich verbrand had aan de onderwijskwestie: het episcopaat slaagde erin – onder druk van haar ultramontaanse vleugel – een algemeen verzet te organiseren dat de liberalen nog zuur zou opbreken. In instructies aan de geestelijkheid werd in 1879 opgelegd dat de sacramenten geweigerd moesten worden aan eenieder die steun of medewerking verleende aan het officieel onderwijs (12). Met financiële steun van de katholieke aristocratie werd een netwerk uitgebouwd van confessionele scholen dat al snel het openbaar onderwijs zou gaan overvleugelen. Via wat in vele gevallen niet anders dan morele terreur kan genoemd worden pushte de clerus ouders en leerkrachten om naar het vrije onderwijs over te stappen. Veel gemeentescholen liepen op die manier langzaam leeg. Het katholieke net nam in deze periode niet minder dan drieduizend (!) nieuwe scholen in gebruik (13).

Ook op institutioneel vlak volgde een machtsstrijd. Vooral de lagere besturen weigerden categoriek de wet toe te passen. De overheid reageerde met het vervangen van katholieke burgemeesters en eiste via bijzonder commissarissen de toepassing van de wet. Een bijkomende bron van problemen was het verbreken van de diplomatieke banden met het Vaticaan. In de pers bestookten beide kampen mekaar voortdurend met scherpe en groteske spotprenten. Naast het partijpolitieke spel werden zo ook in de dorpsstraat diepe wonden geslagen. Toch had het verzet tegen de wet van 1879 een minder permanente verandering kunnen inhouden, ware het niet dat de liberale partij in 1884 zelf hopeloos verdeeld naar de stembussen trok. Daar leed ze een legendarische, verpletterende nederlaag die ze tot de Eerste Wereldoorlog niet te boven zou komen (14).

Consolidatie van het vrij lager onderwijs

Door het oplawaai dat de liberalen incasseerden, kon de katholieke partij het protest in wettelijke daden omzetten. Onmiddellijk na de vorming van een katholiek kabinet werd het ministerie voor openbaar onderwijs afgeschaft en terug ondergebracht in het departement binnenlandse zaken (15). De verplichte inrichting van minstens één officiële gemeenteschool werd afgeschaft; tegelijkertijd werd het aannemen van vrije scholen weer mogelijk. Als een gemeentebestuur dat wilde, kon de gemeenteschool worden afgeschaft en de

vrije school die was ontstaan in het protest tegen de wet Van Humbeeck op eigen initiatief gaan subsidiëren. Door de hiermee gepaard gaande grotere gemeentelijke autonomie, liep het dan weer zo'n vaart niet in de grote steden waar een liberaal bestuur de lakens uitdeelde (16). In sommige steden kwam het in die periode zelfs tot straatgeweld tegen de katholieke regering. De schoolstrijd valt dus uiteen in twee delen. De eerste fase, de reactie op de wet-Van-Humbeeck in 1879-1880, is de meest bekende en gedocumenteerde. In 1880 werd een parlementaire enquête gevoerd waarbij in 88 verschillende kantons niet minder dan vierduizend mensen ondervraagd werden over de gebeurtenissen. Eén van die getuigen is Bernard Pattyn, de jonge gemeenteonderwijzer van Nevele. Het tweede deel van de schoolstrijd is de strijd voor het behoud van de gemeentescholen in 1884-1885. Hiervoor trekken we naar Vinderhoute, waar de broer van Bernard Pattyn leraar was en het opnam tegen de koster van Vinderhoute en zijn vrije school. De sociale druk en gemene beïnvloedingstactieken die ouders moesten ondergaan, soms van beide kanten, zijn schrijnend, net als de materiële armoede waaronder de kleine schooltjes gebukt gingen. De ongeletterdheid tierde eveneens welig bij de ouders die voor een moeilijke keuze geplaatst werden. Het verhaal van de twee jonge broers en hun aanvaringen met de clerus gunt ons een blik op het landelijke Vlaanderen van de negentiende eeuw.

Nevele, de streek van Cyriel Buysse

De oproer en de berichten over plaatselijke vetes die ontstonden door de schoolwet van 1879, liet ook de Kamer van Volksvertegenwoordigers niet onberoerd. In de zomer van 1880 werd beslist dat er een parlementaire onderzoekscommissie zou worden aangesteld die verslag zou doen van de toestand. En niet zomaar verslag: er werden 5.381 getuigen gehoord in de vredegerechten van 88 kantons, waarbij in totaal 779 gemeenten aan bod kwamen. De 'Enquête scolaire' telde op het einde van het werk meer dan vijfduizend bladzijden met getuigenissen van onderwijzers, clerici, openbare gezagsdragers en eenvoudige burgers. Het is met andere woorden een enorme goudmijn aan anekdotes van en over toenmalige lokale figuren in alle uithoeken van het land.

Eén van de ondervraagden in het kanton Nevele was gemeenteonderwijzer Bernard Pattyn. Hij was aangesteld als hoofdonderwijzer in 1879 na negen jaar als hulponderwijzer. Ondanks zijn relatief jeugdige leeftijd – de man was 29 jaar op het moment van het verhoor – is zijn getuigenis vrij strijdvaardig: 'Wanneer ik hier benoemd ben, was er spraak van mij eene serenade te geven, door de harmoniemaatschappij waarvan ik deel maak. De deken wilde ze beletten, en ging daarvoor bij den voorzitter, M. Dierick. Deze ontbood mij, en vroeg of ik prijs stelde op die serenade, zeggende dat de deken er zeer tegen was. Ik heb geantwoord dat ik er prijs aan hechtte, juist omdat de deken daar politiek in wilde zien.' (17). Bernard was een strijdvaardig figuur. Sommigen hebben dan ook gesuggereerd dat hij model stond voor een leraar in Cyriel Buysse's roman over de schoolstrijd.

We geven nog één van de opmerkelijkste anekdotes mee die hij vertelt over de schoolstrijd in Nevele: 'De onderpastoor Laroyère ontmoette eens de twee kinderen van Van Gambeke en Tuyschaever die naar mijne school kwamen. De onderpastoor zegde hen dat zij naar de gemeenteschool niet meer mochten gaan, en dat hij hen zou medenemen naar de katholieke school. Het een kind, dat van Tuyschaever, nam de vlucht, en ging zeggen aan zijne moeder dat de onderpastoor hem willen pakken had. Het ander kind werd medegeleid, en de katholieke onderwijzer gaf hem eenige marbels en knickers. De kinderen zijn 's anderendaags weder bij mij gekomen.' (18). Dat soort kleine en grote incidenten rond het aantrekken van voldoende leerlingen vormt de rode draad van de eerste maanden na de nieuwe onderwijswet. Op het moment van Pattyns getuigenis telt de gemeenteschool 44 leerlingen. Vroeger had ze, aldus nog de onderwijzer, rond de tweehonderd leerlingen.

'Ne Vous imaginez pas, Sire, que la lutte scolaire soit fini!' (19)

Bernards broer, Constant, was ook onderwijzer. Hij woonde in een kleiner dorpje ten noorden van Nevele, op enkele kilometers van het Gentse: Vinderhoute. In Vinderhoute was de situatie sinds 1879 gestabiliseerd tussen het openbare en het vrije onderwijs. De gemeenteschool telde 26 leerlingen, met als onderwijzer dhr. Constant Pattyn. Meester Pattyn was net als zijn broer gediplomeerd en in zijn correspondentie schrijft hij vloeiend Frans en Nederlands. De vrije school telde niet minder dan 84 leerlingen. De vrije onderwijzer gaf er les sinds 1880 en was toevallig ook de koster van Vinderhoute, dhr. Isidoor De Vreese. Hij had nog geen diploma en alle vierentachtig leerlingen volgden les in één lokaal. Wellicht is de vrije school opgericht in het gewoel van de schoolstrijd in 1879-1880.

Na de liberale nederlaag in de verkiezingen van 1884 stond niets de 'aanname' van de vrije school nog in de weg. Dit gebeurde ook: op 20 september van dat jaar werd een nieuwe onderwijswet van kracht, op 26 september verzoekt de koster het schepencollege om zijn school aan te nemen en de gemeenteschool af te schaffen. Lang moest hij niet wachten: op 22 november 1884 besluit de gemeenteraad van Vinderhoute de aanname van de school van dhr. De Vreese en de afschaffing van de school van Pattyn, die met onmiddellijke ingang ter beschikking wordt gesteld (20). Opmerkelijk is dat de goedkeuring in de kleine zeskoppige gemeenteraad gebeurt met vier stemmen voor, maar ook twee onthoudingen, waaronder de burgemeester zelf. Constant Pattyn laat het daar niet bij. Hij start een petitie om handtekeningen te verzamelen voor het behoud van zijn school. Op 29 november telt zijn lijst negentien handtekeningen, die hij aanbiedt op het gemeentehuis (afb. 1). Dat Vinderhoute een dorpje is met een lage geletterdheid merken we aan de veelal stuntelige handtekeningen; negen huisvaders tekenen zelfs met een kruisje (21). Nu begint het beïnvloedingsspel pas: vijf dagen nadien schrijft de koster een briefje dat hij laat tekenen door een huisvader, waarin die beweert zijn handtekening terug te trekken 'omdat hij niet wist wat hij tekende, en het recht niet heeft, want hij heeft nog geen kinderen van schoolgaande leeftijd'

(afb. 2). Op 7 december schrijft de koster een brief naar de burgemeester waarin hij de vernietiging vraagt van een aantal handtekeningen. Hij schrijft: 'meestal deze handteekens waarmede die lijst bekleed is, zijn afgeperst geweest, door dwangmiddelen welke men oprecht schandelijk mag noemen.' Volgens De Vreese werden de handtekeningen afgedwongen 'onder bedreiging van zich 't zij hun land, 't zij hun huis, te zien ontzeggen'. Er zou ook iemand getekend hebben als voogd voor twee kinderen, terwijl enkel de godshuizen in Gent daarover zouden kunnen beslissen, aldus de koster. Bovendien zou het ook niet mogen dat één iemand, in casu de voogd, dubbel tekent.

Den Hoeren Tweertter en Eeden van den gem. Sessant te Kinderhout.

De ondergetekenden. Vader of moeder, voogd of voogdes van
 behorende kinderen of pleegkinderen in den schoolkinderdome
 treden het behoud der gemeenteschool bestuurd door
 Meijner Pattyn. zich stemmende op de bevestigingen
 of die als de eerste aanzien.

Volgn.	Namen der Familien	Handteeken.	Hoedanigheid.	Handteeken der getuigen
1	Maartens	L. Maartens	Vader.	
2	Giernaert	J. Giernaert	Vader.	
3	Willemynt	+	Vader.	Aug. Van Doorn P. Van
4	Leunthout	x	Vader.	Aug. Van Doorn P. Van
5	Kinderhoute	x	Vader.	Van Doorn Pattyn
6	Molinois	x	Vader.	Van Doorn Pattyn
7	Pardoen.	P. Pardoen	Vader.	
8	De Grave. Siboff	+ De Grave	Vader.	
9	Voorjaert	caill. Voorjaert	Vader.	
10	De Moor. Jans	J. De Moor.	Vader.	
11	De Beyere H.	J. De Beyere	Moeder.	
12	Goethals Jan.	J. Goethals	Vader.	
13	Elyen Jolymer.	J. Elyen	Vader.	
14	Cosyn Nic.	P. Cosyn	Vader.	
15	Cocquyt	+	voogd	h. Meurant Van Doorn
16	Vander Brugghe	+	voogd	h. Meurant Van Doorn
17	De Sijnt Jan	+	vader	E. J. G. G. Pattyn
18	Verheijde Schu.	S. Verheijde	voogd	
19	De Alder Constand	Dostrant De Vreese	vader.	
20				

Kinderhout, den 29 November 1884.

Afb. 1. Namenlijst van de ouders die meester Constant Pattyn steunen.

De ondertekende, Adolf De Graeve verklaart zijn handteeken terug te trekken van de lijst der huisvaders het behoud der gemeenteschool vragende, omdat hij, wan neer men hem de lijst tot teekenen aanbod, niet wist waerom hij tekende en daarenboven hij nog het recht niet heeft, aangezien hij nog geene kinderen heeft welke den vereischten ouderdom hebben.

Vinderhout, 4 December 1880 vier en tachten tig.
A. De Graeve

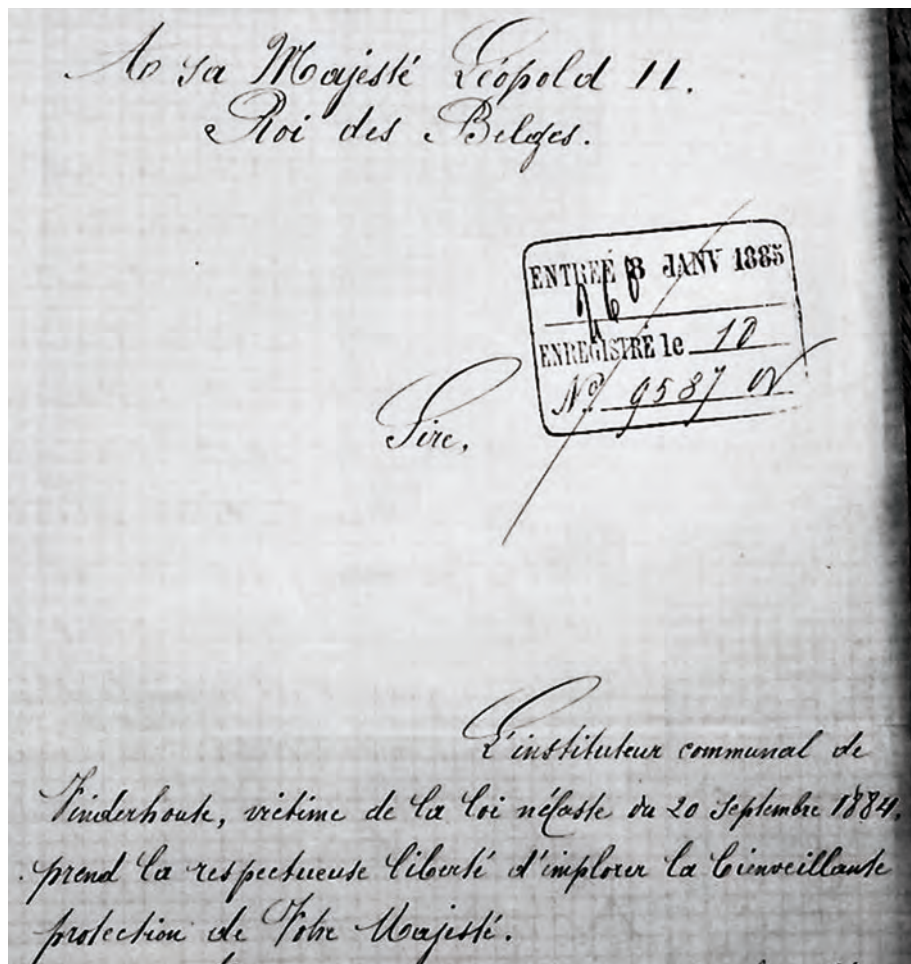
Afb 2. Een van de ondertekenaars trekt zich terug ten nadele van meester Pattyn.

De gemeenteraad komt op 16 december bijeen. Eerste opmerkelijk detail: de twee onthouders van de stemming over de afschaffing van de gemeenteschool zijn afwezig. Toeval? De vier andere leden beslissen namelijk dat de volledige lijst met handtekeningen van dhr. Pattyn niet in aanmerking kan worden genomen. De onderwijzer lijkt nu de wanhoop nabij. Als een soort noodkreet schrijft hij op 5 januari een brief aan koning Leopold II om hem te verzoeken op te treden tegen het onrecht dat hem zou zijn aangedaan (afb. 3). Over de schoolstrijd schrijft meester Pattyn aan de Belgische kroon: 'surtout dans les communes rurales la guerre sévit encore dans toute sa rigueur et va toujours grandissant.' De bedreigingen zouden volgens hem van de koster uitgaan en niet omgekeerd: 'Les menaces, mises ici en oeuvre par le clergé et ses adeptes, pour dissuader les pères de famille de signer la liste pour le maintien de l'école communale ou pour leur faire retirer leur signature, dépassent toute imagination.' In een aantal brieven aan de inspecteur van het kanton Deinze, doet hij vervolgens één en ander uit de doeken.

De sacramenten geweigerd

Tot nu toe blijft het verhaal van beide kanten nogal vaag. Zowel de koster als Constant Pattyn beschuldigen mekaar van afpersing. Die laatste gaat echter een stap verder en trekt naar de kantonale inspectie, aan wie hij twee brieven schrijft. In de eerste vertelt hij hoe hij in augustus 1884 aan de pastoor gezegd had dat hij te biechten zou gaan bij zijn biechtvader, een zekere pater karmeliet Raphaël, die hem een briefje zou geven ter bewijs daarvan. De pastoor zei dat hij onder voorwaarde van dat bewijs geen enkel probleem had met het geven van de communie aan de officiële onderwijzer. Echter, de dag voor de zondagsmis in Vinderhout verandert de pastoor van mening en wei-

gert hij hem de communie te geven. Zo gaat het kwaadaardige gerucht dat de onderwijzer niet te biecht is gegaan, en Pattyn moet opnieuw naar de pater die hem opnieuw een briefje schrijft. Hij doet zijn beklag en de pater raadt hem aan om een brief te schrijven naar het bisdom. De gespannen relatie tussen de pastoor en Pattyn is zo al meteen duidelijk.

Afb. 3. Brief van Constant Pattyn aan Koning Leopold II.

Vervolgens weerlegt Pattyn in de andere brief de beschuldigingen van de koster. 'Het is wellicht onnoodig U te zeggen dat ik ten hoogste verontwaardigd ben over de stoutmoedigheid van mijnen klerikalen tegenstrever en dat ik uit al mijne krachten tegen zijne valsche beschuldigingen protesteer. Welhoe? Hij durft mij beschuldigen de handteekens afgeperst te hebben door dwangmiddelen die oprecht schandelijk mogen genoemd worden. En is hij zoo lief geweest, Mijnheer de opziener, U met de opsomming der door mij gebruikte dwangmiddelen bekend te maken? Zulks geloof ik niet. Niets is gemakkelijker dan iemand in zijne afwezigheid door valsche aantijgingen te bezwadden, doch niets is laaghartiger ook, dan zijne gezegden door geene bewijzen te

kunnen staven. (...) Of is het misschien dat de vrije onderwijzer mij beoordeelt volgens zijne eigene handelwijze?’

Belangenvermenging en intriges

Pattyn tracht uit te leggen hoe enkele van de tekenaars van zijn lijst zich hebben teruggetrokken. Ten eerste is er het geval van Leonard Martens, de allereerste tekenaar van de lijst. Die was bediende bij de kerk en hovenier bij de burgemeester. Gezien de burgemeester de gemeenteschool zeer genegen was – volgens Pattyn –, heeft Martens als bekende bij de burgemeester altijd beweerd dat als er een lijst zou rondgaan, hij als eerste zou tekenen. Dat lijkt te kunnen kloppen, want de burgemeester had zich inderdaad onthouden in de stemming voor de afschaffing. Zo gezegd zo gedaan, en Martens verloor effectief zijn bediening bij de kerk. Maar dat vond hij niet erg, aldus Pattyn, want ‘het had hem reeds lang verveeld’. Groot is echter de verwondering bij de onderwijzer, als blijkt dat hij zijn handtekening heeft teruggetrokken en weer bij de kerk werkt. Hij gaat verhaal halen bij Martens: ‘die verklaarde mij rechtzinnig dat hij door den pastoor gedwongen was geweest zijn handteeken in te trekken; zoniet, dat hij zijne plaats in de kerk ontnomen was, en hij had toegestemd.’

Het tweede geval betreft een zekere Jan De Puydt, de hovenier van de pastoor. Pattyn is een vlotte verteller dus het kan geen kwaad om hem zelf aan het woord te laten: ‘De Puydt, die op het hof woont van eenen liberalen grondeigenaar, had mij zelf verzocht zich bij hem met mijne lijst aan te bieden. Ik voldeed aan zijn verzoek en aanstonds teekende hij. Des anderendaags toen zijn zoon (een ongegeneerde kerel) in den hof des pastoors ging werken, vroeg deze of er geen nieuws was. Jawel, Mijnheer, antwoordde de zoon, mijn vader heeft gisterenavond de lijst van den gemeenteonderwijzer geteekend. Zulk nieuws viel hoegenaamd in den smaak niet van den herder; zijne oogen schoten vol vuur en met eene van gramschap bevende stem zegde hij: ‘uw vader moet zijn handteeken terugtrekken. Ik heb hier eenen brief bij mij van Mr. Meurant (uwen huismeester) waarin hij verklaart dat zijne pachters niet mogen teekenen.’ Doch de pastoor had de sluwheid dien brief niet te laten lezen want die brief bestond niet. Daags te vooren was Mr. Meurant bij mij geweest om mij te zeggen dat al zijne pachters mochten teekenen, dat het hem uiterst aangenaam zou zijn. Niettegenstaande de bedreigingen heeft de hovenier getoond dat een treffelijk man maar één woord, maar één handteeken heeft; hij heeft zijn handteeken niet willen intrekken.’

Als derde geval vertelt Pattyn over een kwestie met de veldwachter van Vinderhoute: ‘De veldwachter woont in een huis van den koster en vrijen onderwijzer. Gij kunt wel denken dat ik niet van zin was den veldwachter zijn handteeken te vragen; hij, een pachter van de koster! En wat doet de garde? Ziende dat ik niet tot hem ging, kwam hij zelf... tot mij. Hij zond mij tijding dat ik des anderendaags naar het gemeentehuis zou gaan, dat hij daar zou komen om mijne lijst te teekenen. Dat ik zijn voorstel aannam is gemakkelijk te begrijpen; doch wie er op het gemeentehuis niet te zien was, dat was de

garde. Toen ik hem later over zijn gedrag uitlegging vroeg antwoordde hij dat het zijne schuld niet was. De koster was in zijn huis gekomen en had hem bedreigd hem met vrouw en kinderen op straat te zetten indien hij de stoutheid had mijne lijst te teekenen.'

Bewijzen?

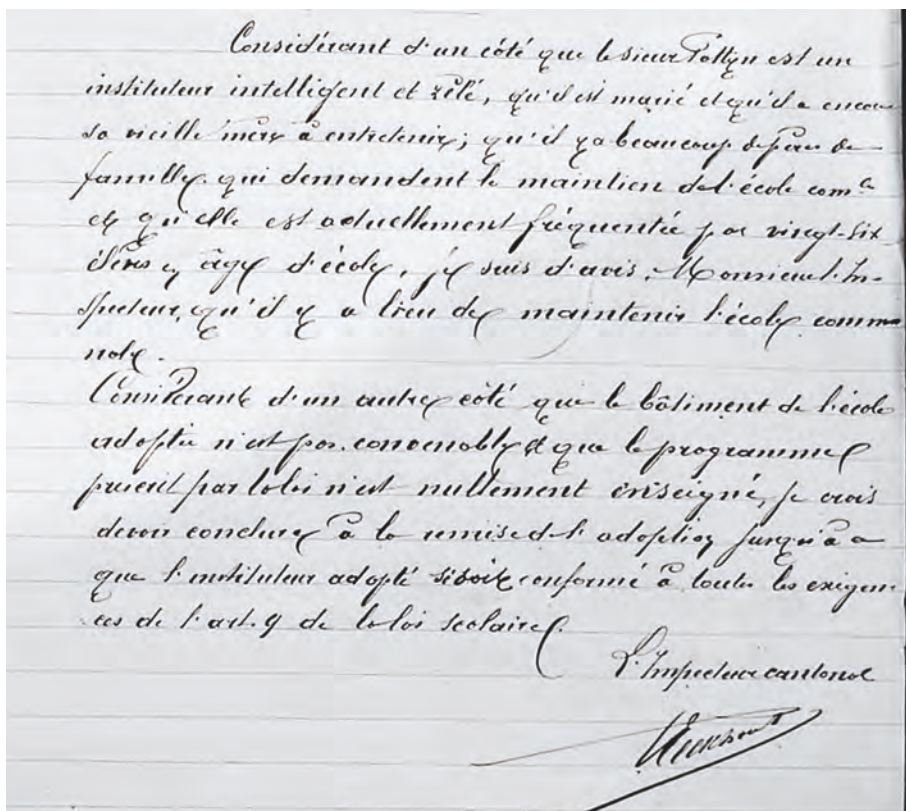
Het is natuurlijk niet eenvoudig om dit allemaal hard te maken; het is woord tegen woord. Pattyn heeft er alle belang bij om de koster en de pastoor weg te zetten als boosaardige tirannen: zijn loopbaan hangt er van af. De kwestie belandt dus uiteindelijk bij de provinciale administratie. Een inspecteur komt poolshoogte nemen in het kleine dorp, en – zo zal blijken – redt Pattyn van zijn voortijdige ontslag (afb. 4). Ten eerste wijst hij erop dat de kostprijs van de aanname voor de gemeente, in tegenstelling tot wat die in haar motivering moge beweren, veel hoger zal uitvallen dan het behouden van de gemeenteschool. Over de kwestie van de handtekeningen merkt hij op: 'Je crois devoir observer, Monsieur l'Inspecteur principal, que le conseil communal ne cite aucun fait de pression et n'indique aucune personne qui aurait exercé cette pression, ou qui l'aurait subie. Je crois donc cette accusation générale, non fondé.' De inspecteur houdt echter wel rekening met de terugtrekking van de handtekeningen en met het argument dat een voogd maar eenmaal kan tekenen. Dat brengt volgens het verslag de geldige handtekeningen op zestien. Wat de zagezegde afpersing van de handtekeningen betreft, merkt hij terecht op dat de geciteerde afgepersten allemaal hun kinderen naar de officiële school sturen. Dan lijkt het toch op z'n minst twijfelachtig dat ze pas onder zware druk het behoud van de gemeenteschool zouden durven vragen? Over de vrije onderwijzer wordt nog gezegd dat hij eigenaar is van maar liefst twintig huizen in de gemeente. Dat maakt de morele en financiële dwangmiddelen meer plausibel. Toch kan de inspecteur uiteindelijk niet anders dan besluiten dat enkel een verder onderzoek zekerheid had kunnen brengen over de uitgeoefende dwang. Einde verhaal voor Pattyn? Niet helemaal, want de vrije onderwijzer komt pas in nauwe schoentjes te staan als niet de loutere toekenningsprocedure maar zijn school zelf aan een inspectieverslag wordt onderworpen.

Incompetentie?

De inspecteur heeft een bezoek gebracht aan de school van De Vreese om zicht te krijgen op de navolging van het curriculum. De leerlingen zijn op alle vlakken gebuisd. Hij heeft vier lijntjes gedicteerd en deze oefeningen toegevoegd aan het dossier. De commentaar luidt: 'le travail (...) prouve à l'évidence que non seulement les élèves ne connaissent aucun règle d'orthographe flamande; mais même qu'ils ne savent pas rendre correctement les mots les plus usuels.' Ook op rekenen, geschiedenis en geografie is het verdict volstrekt vernietigend. Zo hadden enkele leerlingen wel de vraagjes vanbuiten geleerd, maar als de inspecteur ze anders formuleerde, bleven ze het antwoord schuldig. Zijn rekensom wordt dan weer door geen enkele leerling correct beantwoord.

Maar er is nog een probleem: de onderwijzer kan geen diploma voorleggen. Hij baseert zich op twee jaar ervaring in Gent, van 1878 tot 1880, en de periode erna in Vinderhoute. De wet vereist echter dat hij een examen zou ondergaan, waarover de inspecteur zegt: 'Si je devais cependant juger le degré d'instruction du sieur De Vreese d'après la rédaction des pièces émanant de lui (...), ainsi que d'après la situation de l'école qu'il dirige, je n'hésiterais pas un instant à déclarer que je le crois tout à fait incapable pour subir l'examen prescrit par la loi.' Veel duidelijker kan een aanbeveling niet zijn.

De materiële omstandigheden zijn een toonbeeld van het 'Arm Vlaanderen' van de negentiende eeuw: de school telt één lokaaltje voor vierentachtig leerlingen. De afmetingen zijn minimaal in vergelijking met de grote groep: 11,15m op 5,60m. Dat geeft een bruto oppervlakte per leerling van 0,74 vierkante meter (22). Er zijn ook geen ramen die open en dicht kunnen, maar daar zou de koster werk van maken eens zijn school definitief aangenomen wordt. Zo ver zal het uiteindelijk nooit komen.

Afb. 4. De inspecteur beveelt de handhaving van de gemeenteschool aan.

De Vreese wordt op het matje geroepen

Het verslag van de inspecteur heeft de bal aan het rollen gebracht. De diensten hebben lucht gekregen van de plannen in de kleine gemeente. De onderwijskwaliteit van de vrije school laat duidelijk te wensen over en op 31

januari 1885 krijgt dhr. De Vreese een brief van de gouverneur ad interim van de provincie Oost-Vlaanderen: hij wordt verzocht zich op 7 februari naar de Bestendige Deputatie te begeven met het lesmateriaal en de aanwezigheidslijsten en werkboeken van zijn leerlingen. Hier stopt helaas het dossier over de problemen in Vinderhoute. We weten echter meer dankzij de gemeenteraad, waar op 13 maart 1885 het volgende beslist wordt: 'de heer De Vreese lsidoor, vrij onderwijzer heeft, bij brief van 13 ll. de aanneming van zijn school opgegeven en onze gemeenteraad, in zitting van dezelfde dag, is teruggekomen op haar beslissing van 22 nov 1884 en heeft het behoud van de enige lagere gemeenteschool gestemd evenals van de onderwijzer die ze bestuurt.' De Vreese heeft dus de handdoek in de ring moeten werpen. Dat betekende niet dat zijn school verdween: de toestand werd gewoon hersteld zoals ze was in de periode na 1879.

Besluit

De schoolstrijd eindigde voor de twee broers op een gelijkaardige manier: dankzij hun verzet en de ouders die trouw bleven aan het gemeenteeonderwijs, kon hun school overleven. In een breder perspectief betekende de schoolstrijd het startschot van de Belgische verzuiling. In het onderwijs begon nu de pacificatie, met om de zoveel jaar nog eens een opstoot van klerikale onrust. De sociale kwestie moest nog beslecht worden, maar ook daar zou na verloop van tijd een verzuilde vrede gesloten worden. De katholieke zuil werd een begrip, en pas in de laatste tientallen jaren brokkelt die langzaam af. De tijd dat de dorpspastoor nog veel te zeggen had is misschien hooguit één generatie voorbij.

Het onderwijsthema blijft echter tot op vandaag met gemak de gemoederen beroeren. Op ethisch vlak blijven we echter gespaard van al té grote discussies, en zijn het vaak nog symboolthema's zoals het dragen van religieuze tekens die voor beroering zorgen. Toch zijn sommige keuzes nog vergelijkbaar met de toenmalige dilemma's: is ideologische scherpelijperij contraproductief in een samenleving die onvermijdelijk diverser wordt, of mag een school zich niet laten leiden door religieuze bekommernissen? Moet de staat eigenlijk nog voorzien in godsdienstlessen of is een LEF-vak (Levensbeschouwing, Ethiek en Filosofie) zoals filosoof Patrick Loobuyck het al jaren promoot een betere oplossing? Dat is een vraag die de historicus niet kan en niet hoeft op te lossen. Een blik op het verleden leert in elk geval dat in het Belgische onderwijs op een eeuw tijd een materiële, morele en inhoudelijke vooruitgang is geboekt die wellicht zijn gelijke niet kent in de geschiedenis.

Epiloog

Lang heeft Constant Pattyn niet meer kunnen genieten van zijn heraanstelling. In de registers van de burgerlijke stand lezen we: 'Het jaar achttien honderd zes en tachtig, den eersten maart, om acht ure des morgens, voor ons Leonard Van Rentergem, schepen der gemeente Vinderhoute, zijn ver-

schenen: Pieter Pattyn, oud zes en twintig jaren, onderwijzer in beschikbaarheid, broeder van den overledene en Livin Claus, oud acht en twintig jaren, kloefkapper, gebuur, geen bloedverwant van den overledene, welken ons hebben verklaard dat gisteren acht en twintigsten februari, om drie ure des namiddags in deze gemeente, Lapperstraat nummer acht, overleden is: Constantinus Pattyn, oud dertig jaren, gemeenteonderwijzer, geboren te Mariakerke en wonende te Vinderhout, echtgenoot van Barbara Franscisca De Moor.' (23)

Constant was twee jaar getrouwd. Ook zijn moeder overleefde hem. Zijn vader was al overleden toen hij nog maar vier jaar was. Zo kwam ook aan het leven van zijn zoon een snel einde. Alle drie de broers zijn uiteindelijk onderwijzer geweest: een typisch beeld van de tijd waarin beroepen nog vanzelfsprekend overgingen van vader op zoon.

Dankwoord

Het was Gerard Vanvooren, één van de drijvende krachten achter de lokale heemkundige kring van Vinderhout, die me wees op een aantal bronnen m.b.t. de schoolstrijd en de schoolmeester, bewaard in het archief van de Provincie Oost-Vlaanderen. Via de literatuur ontdekte ik dan nog dat een broer van de Vinderhoutse leraar in Nevele met dezelfde problematiek geconfronteerd werd.

Noten

- 1 G. Deneckere, T. De Paepe en B. De Wever, Een Geschiedenis Van België, Gent, Academia Press, 2014, p. 93.
- 2 G. Deneckere, T. De Paepe en B. De Wever, Een Geschiedenis Van België, Gent, Academia Press, 2014, p. 98.
- 3 Zie bv. het enigszins verouderde maar daarom niet minder bruikbare werk van J. Art. Zijn these is dat de kerkelijkheid van een dorp of streek in de eerste plaats afhankelijk is van de structuren en middelen die de kerk daar historisch gezien heeft ontplooid. In tegenstelling tot wat de intuïtie misschien zou kunnen doen denken, blijkt dat relatief afgelegen gebieden een lagere kerkgang kennen. Meer nog dan een ideeënstrijd is de op- of ondergang van de katholiciteit het verhaal van een strengere of zwakkere controle. De negentiende eeuw bood op materieel vlak een heel scala aan nieuwe middelen voor zo'n controle op de parochianen. J. Art, Herders en Parochianen: kerkelijkheidsgegevens betreffende het Bisdome Gent 1830-1914, Gent, Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde, 1979, 223p.
- 4 Zie bv; het ontluisterende werk van E. Lamberts, De kruistocht tegen het liberalisme: facetten van het ultramontanisme in België in de 19e eeuw, Leuven, Universitaire pers, 1984, 361p.
- 5 J. Thyssen, Om De Schone Ziel Van 't Kind... Het Onderwijsconflict Als Een Breuklijn In De Belgische Politiek, Gent, Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, 1998, p. 45.

- 6 Al van bij de oprichting van de partij pleitte het partijprogramma voor een uitsluiting van de tussenkomst van de geestelijkheid in het openbaar onderwijs. J. Thyssen, *Om De Schone Ziel Van 't Kind... Het Onderwijsconflict Als Een Breuklijn* In *De Belgische Politiek*, p. 48.
- 7 1850, Wet op Middelbaar onderwijs.
- 8 J. Thyssen, *Om De Schone Ziel Van 't Kind... Het Onderwijsconflict Als Een Breuklijn* In *De Belgische Politiek*, p. 57.
- 9 J. Thyssen, *Om De Schone Ziel Van 't Kind... Het Onderwijsconflict Als Een Breuklijn* In *De Belgische Politiek*, p. 65.
- 10 Dat overigens in zekere zin nog christelijk te noemen was, maar eerder in de oecumenische zin van het woord.
- 11 J. Thyssen, *Om De Schone Ziel Van 't Kind... Het Onderwijsconflict Als Een Breuklijn* In *De Belgische Politiek*, p. 67.
- 12 J. Thyssen, *Om De Schone Ziel Van 't Kind... Het Onderwijsconflict Als Een Breuklijn* In *De Belgische Politiek*, p. 69.
- 13 G. Deneckere, T. De Paepe en B. De Wever, *Een Geschiedenis Van België*, Gent, Academia Press, 2014, p. 113.
- 14 In 1878 hadden de liberalen een meerderheid met twaalf zetels in de Kamer. In 1884 veroverden de katholieken de meerderheid terug met een meerderheid van vierendertig zetels. In de Senaat ging het van een voorsprong van zes zetels voor de liberalen in '78 naar een katholieke meerderheid met zeventien zetels voorsprong. In 1888 had de katholieke partij in beide kamers het dubbele aantal zetels van de liberalen. Bron: FOD Binnenlandse Zaken, <http://www.ibzdgip.fgov.be/result/nl/doc.php>.
- 15 J. Thyssen, *Om De Schone Ziel Van 't Kind... Het Onderwijsconflict Als Een Breuklijn* In *De Belgische Politiek*, Gent, Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, 1998., p. 83.
- 16 J. Thyssen, *Om De Schone Ziel Van 't Kind... Het Onderwijsconflict Als Een Breuklijn* In *De Belgische Politiek*, p. 83.
- 17 *Enquête Scolaire*, Brussel, Hayez, 1881., p. 245. (alle volumes zijn beschikbaar in de bibliotheek van de Gentse Universiteit)
- 18 *Enquête scolaire*, p. 247.
- 19 Alle opgesomde feiten komen uit het rapport dat is opgemaakt over de Vinderhoute schoolkwestie door de kantonnale onderwijsinspecteur, opgemaakt te Deinze, 29 december 1884. Gent, Provinciaal Archief (Pelikaanstraat 38), dossier schoolkwestie Vinderhoute (één bundel): nr. 2/20-7781/4.
- 20 Afschrift van het verslag van de gemeenteraad van Vinderhoute, 22 november 1884. Gent, Provinciaal Archief, dossier schoolkwestie Vinderhoute (één bundel): nr. 2/20-7781/4.
- 21 Lijst met handtekeningen gericht aan het gemeentebestuur van Vinderhoute, opgesteld door dhr. C. Pattyn, 29 november 1884. Gent, Provinciaal Archief, dossier schoolkwestie Vinderhoute (één bundel): nr. 2/20-7781/4.
- 22 Vgl. bijvoorbeeld met de huidige norm in het Nederlands basisonderwijs: 3,5m² per leerling. Bron: <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/basisonderwijs/vraag-en-antwoord/zijn-er-minimale-ruimtenormen-per-leerling-in-het-onderwijs.html>.
- 23 Akten van de Burgerlijke Stand van Vinderhoute, te raadplegen op de website van het Rijksarchief.

ARBEID ADEL

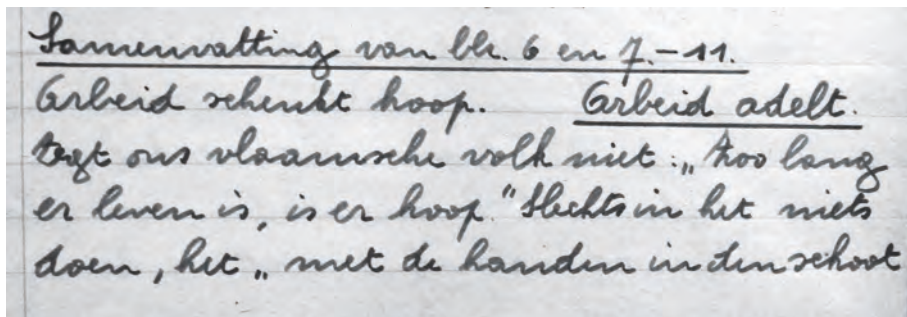
Hoe een scholier in de jaren 1940 de raadgevingen van Thomas Carlyle weergeeft in een werkschrift 'Zedenleer'

Travailler: martelen

De opvattingen die Carlyle vertolkt, sloegen aan. Nochtans was dat niet zomaar evident. Na de zondeval in het aards paradijs moesten Adam en Eva en hun nakomelingen immers werken 'in het zweet huns aanschijns' om te overleven (Genesis 3). Waar lichamelijk 'arbeiden' in de antieke oudheid en nog lang daarna, het lot en als het ware de bestemming was van slaven, niet van vrije lieden, werd werken, hard werken, geleidelijk aan het ideaal. Ons komt het toch wel schokkend over als we in etymologische woordenboeken lezen dat 'travailler' afgeleid is van 'trepalium' (Laat Latijn): driestaartige geselroede. 'Tripaliare' (Volkslatijn) betekent martelen. Dat evolueerde van 'iemand martelen' tot 'zichzelf martelen', zich afmatten, zich inspannen. Vanaf de zestiende eeuw kreeg het woord travailler in het Frans zijn huidige betekenis van iets verrichten om een nuttig resultaat te bekomen. Verwante woorden volgden een analoge evolutie. Zo was een 'travailleur' oorspronkelijk iemand die doet lijden, een folteraar ...

"Alles wat er om ons heen is, helpt mee om iets nuttigs voort te brengen. We zien dat in de natuur alles zich ontwikkelt. De sterren, de bloemen, de planten, enz. werken alle mee om ons gelukkig te maken. Waarom zou de mens daar niet aan mee werken? Elke mens oefent een invloed uit. Wanneer het een goede is, blijft die voor altijd. Soms zijn er mensen die denken dat van hen geen invloed uitgaat, maar dat is niet waar. Van iedereen gaat invloed uit, maar daarom is hij zo groot niet. Ook van het geringste gaat iets uit. Een woordje van een jongen kan een andere jongen die op den slechten weg is, op de goede helpen. De invloed blijft. En wat waar is voor het goede, is ook waar voor het kwade (...).

Alle daden, zo goede als slechte, die we in onze jeugd begaan, drukken hun eeuwigen stempel op ons verder leven, op onze toekomst. Het is in die korte periode dat we worden wat we zullen zijn: een willoos vodge dat in wind en regen op en neer gezwiept wordt of een rots die stoer en sterk alle tempeesten trotseert (...).

Afb. 1. *Arbeid adelt: een korte eigen toevoeging van de scholier aan de woorden van Carlyle.*

Afb. 2. *Arbeid adelt ... maar de adel arbeidt niet. Fraai uitgevoerde citaat in vertaling van 'When Adam dalf and Eva span, where was thanne a gentilman'. uit een openluchtpreek van John Ball, priester en volgeling van de ketterse leer van Wycliffe ten tijde van de Engelse boerenopstanden in 1381 (Gent, Baudelostraat, foto 2015).*

Slechts in het niets doen, het met de handen in den schoot gedwee toekijken ligt de eeuwige wanhoop. Arbeid vervolmaakt den mens. Alle oneffenheden worden weggewerkt, alles wordt effen, spiegelglad, gepolijst door het werk. Alle moeilijkheden worden overwonnen. Wanhoop, begeerte, kommer, berouw, twijfel bestormen ons dan, en dan alleen wanneer we niet aan den arbeid zijn. Eens dat we de handen uit de mouwen steken, wijken alle bekoringen, verzwindt alle kwaad. Alleen het goede, de arbeid telt. Wat zou er van ons worden indien we niet werkten. Een vormeloze klomp, een baaierd van vele slechte neigingen en gebruiken. Slechts door den arbeid worden we 'mens'. In den arbeid ligt de bron van alle ware kennis, slechts, misschien alleen in de school van het werkelijke somtijds ruwe leven, worden we gelouterd. Al wat we weten, wat we kennen of bezitten, danken of zouden we moeten te danken hebben aan 'onzen' arbeid, niet aan de arbeid van anderen. (...) De arbeid geeft ons geduld, moed en volharding om de moeilijkheden van welken aard ook te overwinnen.(...)

Echte arbeid kan niet betaald worden. Maar nochtans (...) moet er een normaal dagloon gegeven worden aan den mens die gedurende een dag zijn plicht vervult, en dit opdat hij zou kunnen bestaan. Maar daar nevens krijgt hij de voldoening er van. Het loon voor een edel werk (...) wordt niet betaald. Iemand die daarvoor betaald wordt is daarom nog niet voldaan. Nemen we als voorbeeld diegenen die in tijd van oorlog de gekwetsten van het slagveld halen. Dat is een van de grootste en edelste werken die er bestaat. En dat is niet betaalbaar. De beloning is hulp verleend te hebben aan de gekwetsten en dit te doen uit liefde. (...)

Afb. 3. Daarmee is het allemaal begonnen. Vanaf dan moesten de mensen werken 'in het zweet huns aanschijns' (Terracottareliëf Adam en Eva op dezelfde gevel in de Gentse Baudelostraat, foto 2015).

DE DEUGDZAME DIENSTMEID

77

Gehoorzaam dus volmaaktelijk ; dat wil zeggen :

1) *Spoedig*, zonder uitstel. Volbreng uw werk op bepaalden tijd. Laat u nooit tweemaal hetzelfde bevel geven; vlieg, bij het eerste woord, gelijk de pijl uit den boog. Voorkom zelfs de verlangens der overheden. Doe de gewone bezigheden uit eigene beweging op den tijd door het gebruik bepaald.

2) *Nauwkeurig en blindelings*, volgens het verlangen der meesters en op de gepaste wijze. Laat zelfs een goed en godvruchtig werk achter, zoo dikwijls de meesters dit om gegronde redenen verlangen. God, die meer welgevallen vindt in de gehoorzaamheid dan in offerande, zal u voor uwe verloochening met rijkere gratiën beloonen, dan indien gij aan de uitvoering der voorgenomene godsvrucht eigenzinnig bleet houden.

Afb. 4. Fragment uit M. Goyens (1901), *De deugdzame dienstmeid in hare plichten onderwezen*, Mechelen, Sint-Franciscusdrukkerij.

Arbeiden is bidden. Waar is nu de plaats waar een werker bidt? Het heeal is de kathedraal van het werk. Het is in dit milieu dat de arbeider moet werken en vermits arbeiden bidden is, is het heeal zijn bidplaats. In deze kathedraal zal op zeker ogenblik geen plaats meer zijn voor luilakken. Zij moeten dan maar verhuizen naar een land, een werelddeel, een planeet, een onderwereld waar niet gewerkt wordt. De zending van de mens op de aarde is werken. Ook wij scholieren moeten onze zending vervullen. Werken we goed zonder daarvoor goede cijfers te krijgen, m.a.w. het uitwendige loon ontbreekt, toch hebben we de zelfvoldoening die door niets of niemand ons kan gegeven of afgenomen worden. Voor ons mensen zal er altijd te werken, te leren, te ontdekken zijn. De mensheid zou de wanhoop nabij zijn indien zij niet zou kunnen verlangen naar kennis of ontdekkingen. De mens leeft in een voortdurende verwachting, en dank zij dat is zijn leven mogelijk. (...)

En zoals het met individuen gaat, zo gaat het ook met de volkeren. Hoe meer een volk werkt, hoe hoger zijn beschaving. Een volk dat lui is, staat veel lager in beschaving. Ook hun vrijheid is bedreigd. Zij zullen die verliezen en onder een volk komen te staan dat werkt en hen ook doet werken. (...). We zien dus dat het werk bijna iets noodzakelijks, bijna iets onmisbaar geworden is en dat het in ons leven een zeer grote rol kan spelen."

Afb. 5

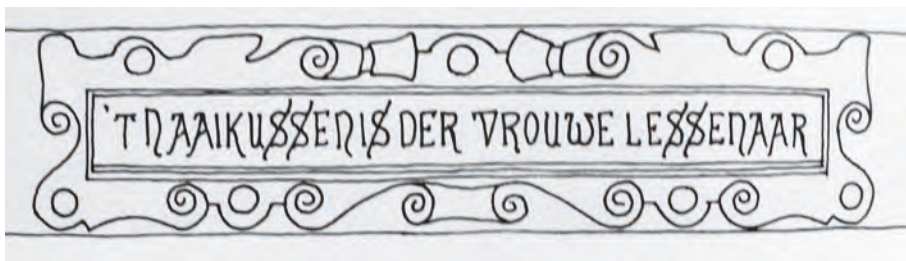
Afb. 6

Afb. 7

Afb. 8

Afb. 9

Afb. 5 tot 9. De gevelschriften op de huizen in de Wolfstraat en de Penitentenstraat, zijstraten van de Baudelostraat, vertolken perfect de ideeënwereld van Thomas Carlyle. Ze dateren alle uit het begin van de twintigste eeuw. Minder goed leesbare: Een troost De arbeid en ook: Er bestaat maar een geluk De plicht. Voor afb. 9 werd, omwille van de slechte leesbaarheid van het nog aanwezige origineel, gekozen voor een overname uit 'Bouwen door de eeuwen heen', deel 4na, Gent, 1976. De idee dat de vrouw bij haar naaikussen moet blijven stemt eveneens overeen met het gedachtengoed van Carlyle.

Bron

Tekstpassages in lichtjes gemoderniseerde spelling overgenomen uit een schoolschrift Zedenleer met samenvattingen van meerdere hoofdstukjes uit Thomas Carlyle - Arbeiden en niet vertwijfelen. Bloemlezing uit zijne werken door J.A. Eymers, Wereldbibliotheek, Amsterdam. Een tweede druk in 1921 telt 158 pagina's. Het schrift met etiket 'D'hondt Alfred, 2e W C' uit het Kon. Atheneum Gent Centrum, jaren 1940 (wellicht 1939 - 1940), wordt bewaard in de verzameling Vliegende Bladen Gent, Reeks Onderwijs, Middelbaar, in het Documentatiecentrum DSMG, Begijnhof, Sint-Amandsberg).

Thomas Carlyle (1795 – 1881) was een Schotse historicus, essayist, wiskundige en polemist. Zijn bekendste werk is *On heroes, hero-worship, and the heroic history*. Hij beschrijft daarin de sleutelrol van 'Great Man' en verdedigt de stelling dat geschiedenis terug te brengen is tot hun levensverhalen. Zijn verering voor de 'Germaanse' cultuur en de mythologie van volkeren uit het noorden maakte van hem een voorloper van het fascisme.

VAKTAAL IN DE ACHTTIENDE-EEUWSE ZADELMAKERIJ. UIT EEN REKENING VAN DE GENTSE MEESTER-ZADELMAKER JACOBUS MEERT (1789 - 1791)

Ernest Eylenbosch

Samenvatting

Met betrekking tot de jaren 1789, 1790 en 1791 is een gedetailleerde rekening bewaard die een Gentse meester-zadelmaker eigenhandig heeft geschreven. Om meer dan één reden trekt dat document onze aandacht. Enerzijds verstrekt het inlichtingen over de beroepsactiviteit van de betrokken ambachtsman. Hij repareert allerhande lederen paardentuig en levert voorts afgewerkte producten waaronder, haast vanzelfsprekend, ook rijzadels. Aan een zogenoemd Engels rijtuig, heel waarschijnlijk een vierwielige gesloten koets in luxe-uitvoering, verricht hij werk dat veeleer van een stoffeerder of rijtuigmaker wordt verwacht. Anderzijds heeft de rekening een uitgesproken taalkundig belang. Ze illustreert dat de vaktaal van de zadelmakerij bij ons op het eind van de achttiende eeuw sterk historisch gelaagd is. In de terminologie komen naast oud erfgoed van de eigen taal heel wat al dan niet recente ontleningen uit het Frans voor. De bewuste eeuw is er één geweest van vreemde taaluitzetting over Vlaanderen. Het taalgebruik in het document vertoont daarenboven een duidelijk Gentse inslag, wat de relevantie ervan verhoogt. Indirect biedt de rekening wel enig uitzicht op de leefwereld van de opdrachtgever, een man die tot de adel behoort.

47

Inleiding

In een adelsarchief is de rekening bewaard die een Gentse meester-zadelmaker in het jaar 1791 voorlegt aan een opdrachtgever, die hij heel reverencieus maar zonder enige nadere precisering, Mijn Heer Potter noemt, wat erop wijst dat het een alom bekend persoon betreft (1).

Omtrent de identiteit van de betrokken ambachtsman, die zichzelf met naam en toenaam als Jacobus Meert aandient, valt wel iets te achterhalen. De getrouwe Wegwijzer van Gent vermeldt hem onder meer voor de jaren 1788 tot en met 1793 bij de 'zaelmaekers' in de rubriek neringen en ambachten, evenwel onder een deerlijk verhaspelde familienaam: vier keer *Merk* en twee keer *Merkt* gespeld, telkens zonder voornaam of voorletter (2). Daarbij varieert zijn adres op zes jaar tijd nogal. Oorspronkelijk is hij gevestigd in het

Ingelandgat (1788) daarna in de Drabstraat (1789 tot 1791) en ten slotte op de Poel (1792 en 1793).

Als zijn opdrachtgever herkennen we zonder twijfel een vermogend man, Jean-François de Potter (Gent, 1737 - 1801), die evenals zijn vader Joseph-Jean de Potter (Gent, 1699 - 1770), in de stad assessor van de Berg van Barmhartigheid geweest is: *raed-asseuseur* in de terminologie van die tijd (3). Hij woonde bij het augustijnenklooster in Gent; zijn huis lag op de hoek van de Lievestraat en de Sint-Margrietstraat en wordt 'met alle sijne remisen, stallingen ende voordere batimenten' nadrukkelijk opgesomd onder zijn nagelaten goederen (4).

Het voorliggende document is, naar we aannemen, een autograaf van Jacobus Meert; zijn goed gevormde en doorgaans verzorgde schrift bewijst dat de meester-zadelmaker een behoorlijke schoolopleiding heeft genoten. Het schrijfstuk telt zes foliozijden met in totaal zowat 82 opgenomen posten, die ongelijkmatig verdeeld zijn over drie opeenvolgende jaren. De allereerste post is op 4 mei 1789 ingeschreven en de laatste op 11 april 1791. Het meeste werk is echter in het jaar 1789 en in het jaar daarna geleverd.

Uit de rekening blijkt voorts dat Jacobus Meert over enige hulp kan beschikken, wellicht die van een gezelschap die nog aan zijn leerjaren toe is. Dat spreekt duidelijk uit posten betreffende dagloon, waarvan hier een voorbeeld dat van 28 oktober 1790 dateert: '*getwee elck eenen dagh gewerckt: 0 - 6 - 8*'. De voorafgaande korte inleiding mag volstaan om het bewaard gebleven document in een wat ruimer kader te plaatsen, voor we overgaan tot een bespreking, die wel wat grondiger maar daarom nog niet exhaustief mag heten.

Taalgebruik van Jacobus Meert

Jacobus Meert houdt zich in zijn rekening aan een vrij consequente spelling, waarover geoordeeld kan worden aan de hand van excerpten die we letterlijk meedelen. Over zijn taalgebruik valt voorts toch een en ander te melden, want kennelijk worstelt onze meester-zadelmaker met de tegenstelling tussen de conventies van een algemeen aanvaarde schrijftaal enerzijds en zijn eigen Gentse dialect anderzijds.

Zo vertoont zijn tekst tot twee keer toe een pracht van een dialectisme. Op 11 april 1791 noteert hij: *een engels goreel van boven geheel losgemaect ende uijtgelongen met 2 stucken straf leer*. Maar reeds op een vroegere datum komt in zijn rekening de volgende post voor: *een paer suppanten van een engelsche voture op 4 plaatsen uijtgelongen met ider eenen langen bant leer van 3 ellen en half lanck*. Het zwakke werkwoord 'uitlengen' in de betekenis van verlengen of langer maken, vinden we in lexicografische bronnen maar zuinigjes terug; dat belet niet dat Jacobus Meert het gebruikt en daarenboven van een sterk vervoegd voltooid deelwoord voorziet (5).

Wat nu meer bepaald zijn spelling betreft, valt op dat hij het voorvoegsel *her-*, heel productief in onze Vlaamse dialecten, systematisch zonder beginletter gebruikt. Hij schrijft *erboort* voor herboord, *erlijmt* voor herlijmd, *ermaect* voor hermaakt, *ernaegelt* voor hernageld, *eropgevolt* voor heropgevuld en

ermonteerd voor *gehermonteerd*. Daartegenover staat een hypercorrecte *h*-in woorden waar die niet thuishoort; hij spelt onder meer *heijser* voor ijzer, *heijseren* voor ijzeren, *hende* voor eind, *hooge* voor oog en een raadselachtig woord *hanterdeuse*, dat waarschijnlijk aan een Franse term *entre-deux* beantwoordt.

Ook het verschil tussen lange en korte klinker speelt Jacobus Meert parten. Een onderdeel van de binnenbekleding van een rijtuig heet *opgevolt en gepikkeert met sijn nopen*, waar uiteraard noppen in het spel zijn. Hij heeft het over *de heijsere spanne van een goreel*, waar allicht het woord spaan bedoeld is. In zijn spelling staat *cape* gewoon voor kap, *ruge* voor rug en *swaert* voor zwart.

Vanzelfsprekend heeft Jacobus Meert last met de schrijfwijze van Franse technische termen die in zijn vak gebruikelijk zijn. Het woord *bourettelet* (kussentje) wordt in zijn spelling *borlé*; een voile (doek) verschijnt als *valle*, terwijl hij voor *voiture* (rijtuig) steevast de vorm *voture* aanhoudt. (6)

Het woordgebruik van Jacobus Meert ten slotte levert nog een treffende eigenaardigheid op. Hij noemt een half dozijn realia waarvan de naam steeds met het adjectief Engels (in zijn spelling zowel *engels* als *engelsch*) begint. Hij kent: Engelse gespen, een Engels gareel, een Engels stoelkleed en ook een Engels rijtuig, dat hij altijd als *engelsche voture* opvoert. Die benamingen zijn geen bedenkfel van hem, maar weerspiegelen ongetwijfeld het reële gebruik van zijn tijd. Een verwijzing naar het land van oorsprong houden al die benamingen niet noodzakelijk in. Wel integendeel: het adjectief Engels betekent hier vaak niets anders dan ‘afwijkend van het bekende, gewone en vertrouwde soort, model of type’, zoals trouwens in de volkstaal vandaag nog waargenomen kan worden (7).

Traditionele vaktaal

Uit de rekening van Jacobus Meert blijkt overduidelijk dat hij zich van een vanouds bekende vaktaal bedient. Want de technische termen die in zijn tekst voorkomen zijn voor een deel sinds de middeleeuwen gangbaar, veelal ook geregistreerd door zestiende-eeuwse lexicografen, bijvoorbeeld door Kiliaan met zijn *Etymologicum* in de definitieve uitgave van 1599 en ten slotte bij ons in de negentiende en twintigste eeuw nog vlijtig opgetekend door dialectonderzoekers.

Dat alles sluit evenwel niet uit dat in de terminologie die Jacobus Meert hanteert ook vrij recente ontleningen aan het Frans voorkomen; recent opgevat met 1789 als referentiejaar wel te verstaan. Zodat alles samen beschouwd de vaktaal die we bij Jacobus Meert leren kennen in de eerste plaats taalhistorisch gelaagd is.

Jacobus Meert schrijft: *enen bant leer voor boort van een vierendeel en half lanck voor een goreel te boorden*. De term ‘goreel’ die hij geregeld gebruikt, is een uit het Middelnederlands bekende variant van gareel, dat vandaag de standaardtalige vorm is (8). Het woord gaat terug op het Latijnse ‘garellum’, maar is in onze taal wel uit het Oud-Franse ‘gorel’ ontleend. Naar de betekenis kleeft de term iets dubbelzinnigs aan. Eigenlijk is een gareel niets anders dan

de lederen halsgordel van een trekdier, maar bij uitbreiding worden ook de trekstrengen aan de halsgordel bevestigd aldus genoemd. Ten slotte kan onder gareel ook het geheel van halsgordel en trekstrengen verstaan worden. Voorzover we kunnen nagaan is bij Jacobus Meert met 'goreel' de halsgordel van een paard bedoeld, want voor het paardentuig in zijn geheel wordt door hem 'harnassuur' gebruikt: *gelevert 8 nastelingen voor de harnasuresn*. Dat woordgebruik lijkt in overeenstemming met wat ook elders opgetekend is (9).

De lederen bekleding aan de buitenkant van een gareel wordt mantel genoemd: *een stuck leer op de eene seijde van eenen mantel van een goreel genaeyt ende den selven op vastgenaeyt* en ook *eenen mantel op een goreel vastgenaeyt op ider seijde*. Die mantel is bijeengehouden of verstevigd met een 'nesteling', een rijgveter of rijgsnoer: *voor eenen grooten nastelinck op eenen mantel*. Ook die term is eeuwenoud, want reeds voor het Middelnederlands overgeleverd in de vorm 'nastelinc', met hetzelfde vocalisme als Jacobus Meert gebruikt (10).

Aan de binnenkant daarentegen is een gareel aan weerszijden bekleed met een zacht materiaal, want hier wrijft de halsgordel tegen de huid van het paard. Die zachte binnenbekleding, opgevuld met paardenhaar, heet eigenlijk balg, maar is door associatieve etymologie ook in het taalgebruik van Jacobus Meert tot 'balk' geëvolueerd: *de 2 balken van een engels goreel geheel opgevolt met peershaer*.

Een Engels gareel, door Jacobus Meert tot drie keer toe in zijn rekening vermeld, is waarschijnlijk niets anders dan een fraai exemplaar, dat staatsie en luxe oproept onder meer door het blauwe lijnwaad waarmee het helemaal overtrokken is: *een engels goreel losgemaectt ende geheel nieuw beleijdt met blauw leijnwaet ende eropgevolt*.

Een gareel nog altijd in de engere zin van het woord, bestaat in essentie uit twee gekromde stukken hout, in Vlaanderen spanen genoemd. Die zijn versterkt met een ijzeren beslag: de zogeheten ijzeren spanen, die in de spelling van Jacobus Meert als 'heijsere spannen' verschijnen. Onderaan worden ze bijeengehouden met een lederen riem: *ende eenen nieuwen riem van onder in de heijseren spannen gedaen*.

Tot het gareel behoort ook de toom, het geheel van bit en hoofdstel dat een ingespannen paard draagt. Het kopstuk is een onderdeel daarvan: *nieuwe henden leer aen een copstuck van eenen toom gedaen*. Aan weerszijden van het kopstuk zit een gesp, voorzien van een ijzeren tong, die bij Jacobus Meert gewoon 'doorn' heet: *2 heijsere doorens in 2 gespen van eenen toom gedaen*. Onderdeel van de toom zijn de lederen bakstukken waaraan het bit van een paard vastzit. Die heten bij Jacobus Meert gewoon 'portemors', met een Franse naam (11).

Aan de toom zijn ook de 'loenjen' vastgemaakt, samen met wat sommige auteurs een 'lent' noemen, een touw dat dient om een ingespannen paard te menen: *ende voor 2 portemors aen de loenien*. Hier hebben we alweer met een oude ontlening aan het Romaans te maken (12).

Een paard op stal staat vastgebonden met een stalband, waarvan de neusriem

een onderdeel is: *voor leer, gaeren ende bast om eenen breedten nieuwen neusriem aen eenen stalbant te doen.*

Om het gareel van een ingespannen paard aan het uiteinde van de dissel te koppelen wordt een lederen 'jukriem' gebruikt: *voor 2 nieuwe dubbele jockriemen te maeken aen de goreelen* en voorts *den jockriem vermaeckt met een stuck leer.* Voor de verbinding van riem en gareel dient een ijzeren 'jukring' met bijbehorende gesp die 'jukringkap' heet: *ende den heijseren jockrienck ingenaeyt* en voorts *eene strave nieuwe dobbel jockrinck cape in de heijseren spanne van een goreel gedaen.*

Voor de samenstelling 'jukriem' gebruikt Jacobus Meert de vorm die ook in een zestiende-eeuws woordenboek als 'jockriem' voorkomt (13). De streng, bij Jacobus Meert 'string' gespeld, is het touw, eventueel ook de ketting of de lederen riem, waarmee het paard een last trekt. Jacobus Meert repareert in elk geval touwen strengen, die met leder belegd zijn om te beletten dat ze pijnlijk tegen de flanken van een ingespannen paard schuren: *de lere belegsels van 2 coorde stringen vermaeckt op 2 plaetsen met eenen bant leer van 3 quaert lanck.* Maar in de late achttiende eeuw waren ook ijzeren strengen, in feite kettingen, sinds lang bekend. Dat wordt bijvoorbeeld door J. Goossenaerts afdoende geïllustreerd met excerpten uit het archief van de gemeente Kalmthout, die het bewijs leveren dat ijzeren strengen reeds in de zeventiende eeuw gebruikt werden (14). Ook de rekening van Jacobus Meert bevat misschien een indirecte verwijzing naar ijzeren strengen. Eén enkele keer noemt hij 'bassen', een woord dat meestal in het meervoud gebruikt wordt: *ende eenen nastelinck in de bassen gedaen.* Die lederen bassen vormen een strengkoker, die over een ijzeren trekstreng geschoven wordt, altijd met de bedoeling de flanken van het paard tegen irriterende wrijving van de ketting te behoeden. Het woord kan een vrij late ontlening zijn, want het etymon *bâche*, oorspronkelijk benaming voor een overtrek van grof linnen, bedoeld om iets te beschermen, zou in de Franse standaardtaal pas sinds het jaar 1741 geattesteerd zijn (15).

De strengen worden op hun plaats gehouden door de buikriem en de rugriem van het paard. Ook aan die onderdelen van het tuig wordt al eens gewerkt: *eene groote nieuwe lere cape met eenen passant aen eenen buijckriem gedaen* en ook *een nieuw hende leer aen eenen rugeriem gedaen.* Met het woord 'krepier', dat in de rekening een paar keer voorkomt, bedoelt Jacobus Meert blijkbaar wat in sommige woordenboeken ook broek of omloper heet: een om de billen van het paard omlopende en van voren aan het lamoen bevestigde riem, die het paard bij het tegenhouden of terugduwen van het voertuig tot steunpunt strekt (16). De 'ijzeren krepierkap' zorgt voor de bevestiging van de krepier aan het lamoen. Een en ander blijkt uit posten als: *ende eenen nieuwen krepier van grauw leer aengedaen met eene engelsche gespe* en voorts *de heijseren krepier cape aengedaen met 4 houdvijsen.* Om in te zien wat de 'kakriem' van een paard mag zijn, is niet veel verbeelding nodig. We vinden die benaming evenwel in geen enkel lexicografisch werk terug, al wordt ze bij Jacobus Meert duidelijk genoeg vermeld: *2 nieuwe stucken leer aen de kackriemen genaeyt.*

Materiaal in de zadelmakerij

Een zadelmaker verwerkt leder in al zijn variëteiten, een grondstof die stug, taai en duurzaam is, maar ook bijzonder prijzig uitvalt. Om het zijn opdrachtgever in rekening te brengen noteert Jacobus Meert dan ook stipt de maat van elk nieuw stuk leder dat hij gebruikt, in posten als: *eenen langen bant leer van drie ellen en half lanck of een breed stuck leer van een vierendeel lanck* en ook *eenen bant leer van drie quaert lanck*.

Als hij soorten leder apart vermeldt, blijkt dat kalfsleer tegenover gewoon tuigleer geregeld aangewend wordt voor het fijnere werk: *gemaectt een groot lere kussen van calfleer ende van onder met tuijgleer*.

Minder frequent is grauw leer genoemd, doorgaans voor riemen gebruikt: *nieuwe singelriemen aengedaen van grauw leer*.

Veel zeldzamer blijven wit leer en bezaanleer, beide soorten één enkele keer vermeld in de rekening en dan telkens in verband met een rijzadel, dat nu eens gerepareerd en dan weer verfraaid wordt: *vermaectt met 3 stucken geel besaen leer en op ider seijde erboort met witt leer*.

Naast leer gebruikt Jacobus Meert ook textiel om garelen af te werken of een onderdeel van een rijtuig een mooi aanzien te geven, namelijk lijnwaad en laken. Op het blauwe lijnwaad van een Engels gareel is boven al gewezen. Bij de bespreking van het Engels rijtuig beneden komt ook laken aan de orde.

Tot vier keer toe brengt Jacobus Meert een post in rekening: *voor leer, gaeren en bast*. Met bast is hier vermoedelijk een katoenen stof bedoeld; een hedendaags Gents auteur spreekt in dat verband van ‘vierknopig gekeperde weefstof’ (17). Uit de context blijkt dat bast te pas komt om een jukriem of een neusriem te maken, denkelijk om daarbij de binnenkant ervan te bekleden.

Een paar keer schrijft Jacobus Meert in een post: *voor naetgaeren*. In die curieuze samenstelling ‘naadgaren’ kunnen we niets anders zien dan een hypercorrecte spelling voor naaigaren. Heel anders ligt het bij het woord ‘spinael’ dat Jacobus Meert één enkele keer gebruikt. Hier is de benaming in het spel voor een fijn sterk garen, dat ook door schoenmakers werd gebruikt en bijgevolg wel als schoendraad, schoenmakersgaren wordt omschreven (18). Het woord waarvan de oorspronkelijke betekenis misschien getwijnd garen luidt, is zeker in Gent sinds de late zestiende eeuw bekend (19). Zonder twijfel is deze technische term een ontlening, al blijkt niet zo duidelijk uit welke taal (20). Een smeermiddel gebruikt bij de bewerking van leder is een niet nader genoemde soort vet, waarop een post wijst als: *gelevert 3 potten vette à 12 stuyvers den potte*.

Als verfstof, waarschijnlijk om riemen en dergelijke een mooie glans te geven, gebruikt J. Meert beenzwart, dat bij hem ‘lamzwart’ heet in zijn spelling meestal *lamswaert*. Die term, vanouds bekend, bestaat nog in het traditionele Gents (21).

Rijzadel en Engels rijzadel

Het koninginnenstuk onder het tuig dat meest-zadelmaker Jacobus Meert oplevert, is ongetwijfeld het rijzadel, in zijn tekst als *reijzadel* gespeld.

Omtrent een eerste exemplaar, dat in de rekening iets uitvoeriger aan bod komt, blijken volgende bijzonderheden: het zadel wordt met singelriemen vastgegespt, is voorzien van zadeltassen en er zijn kussens van lijnwaad ingewerkt: *nieuwe singelriemen aengedaen van grauw leer en de tasschen op ider seijde genaeyt ende een paer nieuwe kussens van witt lijnwaet ingemaect*. Ook de riem waaraan de stijgbeugel hangt, de stegelriem, maakt deel uit van het rijzadel: *eenen stegelriem vermaect met een stuck leer ende eenen schuijver aengedaen*.

In verband met hetzelfde zadel wordt ook een pakriem vermeld (22). Is dat misschien een riem die dient om een kleine last, bijvoorbeeld een mantelzak, aan het zadel vast te maken? Nadere gegevens ontbreken hier; de betrokken context is te beperkt en schept geen klaarheid: *de 2 packriemen op een genaeyt ende 2 lere schuijvers aengedaen*.

Aan het verfraaien van een zadel is aandacht besteed. Er zijn koperen nagels ingeslagen; het zadel is gerepareerd met bezaanleer; voorts nog gewassen en geel gekleurd: *op differente plaetsen copere naegelen in den sadel geslaegen ende het sitten vermaect met 3 stucken geel besaen leer ende den selven saedel gewasschen ende geel gemaect*.

Een zogenoemd Engels rijzadel, in de tekst *eenen engelschen reijsadel* gespeld, is blijkbaar luxueuzer afgewerkt, want het is aan weerszijden geboord met wit leder: *op ider seijde erboort met witt leer*. Haast alle onderdelen van dat zadel worden opgesomd: de bodem is beslagen met ijzeren platen en er is sprake van een 'onderzitten' waarboven het eigenlijke 'zitten' ligt: *den boom erlijmt ende beslaegen met 4 heijsere plaeten ende het onder sitten geheel ermaect ende opgevolt ende eenen nieuwen bant leer van achter aen het sitten genaeyt*. De kussens van het zadel zijn opgevuld met paardenhaar: *ende de kussens opgevolt met peershaer*.

Ook singelriemen en stegelriemen worden nog eens vermeld, omdat die apart gesmeerd worden: *ende de singelriemen met de stegelriemen gesmeert*.

Engels rijtuig

De *engelsche voture* die in de rekening van Jacobus Meert meermaals genoemd wordt, mogen we ons ongetwijfeld voorstellen als een overdekte koets voor personenvervoer, al blijkt dat alleen maar uit indirecte gegevens. Van veel meer gewicht is evenwel het inzicht dat we hier te maken hebben met een staatsierijtuig, dat door zijn pracht en praal de sociale rang van mijnheer Potter etaleert en beklemtoont. Alle details in verband met de optuiging van de koets wijzen immers op verfijnde luxe en een aristocratische stijl, die alleen maar een vermogend persoon zich kan veroorloven. Maar luxueus afgewerkt of niet, in essentie bestaat zo een ruittuig uit enerzijds een wagenkas, meer bepaald de ruimte voor de inzittenden en anderzijds een onderstel waarop de kas rust, waaraan de vier wielen vastzitten en de trekpaarden gespannen worden. Die tweedeling geldt voor elke soort van 'wagen' onverschillig of het nu om een landbouwvoertuig dan wel om een postkoets gaat. Het onderstel waarvan hier sprake draagt de naam van 'trein' in de taal van Jacobus Meert. Hoewel dat misschien verrassend klinkt, toch is die betekenis van het woord

keurig gedocumenteerd in ons nationaal woordenboek (23).

De overdekte koets waaraan Jacobus Meert werkt, behoort heel waarschijnlijk nog tot het type van de hangende wagen, m.a.w. een rijtuig waarvan de wagenkas in riemen hangt. Die indruk wordt versterkt doordat Jacobus Meert geregeld 'riemerij' vermeldt: *eene engelsche voture af den treijn gehangen ende alle de rimereije af gedaen* en voorts *eene voture op den treijn gehangen ende alle de rimerije aengedaen*.

Een Nederlands-Duits vertaalwoordenboek uit de tijd van onze Gentse meester-zadelmaker vermeldt trouwens: Een hangende wagen, *ein Wagen in Riemen* (24).

54

Over de 'buitenvoiture', d.w.z. het rijtuig van buitenaf gezien, deelt de rekening niet veel mee. Wel blijkt dat alle hoeken van de wagenkas afgeboord zijn met leder en dat ook een 'bagette', een houten latje ter versiering aan de buitenzijde van de wagenkas, niet ontbreekt: *den leren boort van den geheelen eenen hoek van de buijten voture losgemaect* en ook *eene houte bagette in de seijde gedaen*.

De bok van het rijtuig is bedekt, om niet te zeggen rijkelijk versierd met een stoelkleed keurig afgeboord met galon: *voor het vermaeken van een laeken stoelcleedt het selve van boven geboort met gallon ende op differente plaetsen de andere gallonnen genaeyt ende vermaect ende stucken laeken al binnen tegengenaeyt*. Van dat stoelkleed bestaat ook een variant 'op zijn Engels', wat betekent opvallend verfraaid met rood-wit geknoopte franjes: *gemaect een nieuw stoelcleedt op sijn engels. Item daer toe geleverd 7 ellen en half donker rood en witt geknoopte vrienden à 22 stuivers de elle*.

Op het stoelkleed ligt een koetsierskussen en daarop weer een matras, hier nog benaming voor een kussen om op te zitten: *voor het maeken van eene nieuwe matrassen voor op een koetsierskussen ende met 6 nastelingen op vastgemaect*.

Zelfs de voetplank waarop de voeten van de koetsier rusten, verraadt behoorlijk wat luxe: bekleed met kalfsleer en opgevuld, vermoedelijk met paardenhaar: *de voetplancke van de engelsche voture nieuw becleedt met calfleer ende gevolt ende beslaegen met hejsere naegelen*.

Ook de gardeboe (het woord wordt door Jacobus Meert zeven keer gebruikt en steeds op zijn Frans ‘gardebou’ gespeld), een afsluiting tussen (de bok van) het rijtuig en het achterste van de trekpaarden, blijkt alweer van leder te zijn, meer bepaald zelfs van kalfsleer: *gemaect eenen grooten nieuwen gardebou van calfleer ende van voren aen de voture gedaen*. De gardeboe zit vast aan een dwarsbalk van de wagenkas met behulp van Engelse knopnagels: *ende 4 copere engelsche knopnaegels in den traveer gedaen voor den gardebou*.

Na deze opsomming van zowat alles wat er aan de buitenkant van het Engels rijtuig te zien valt, is enige taalkundige toelichting allicht gewenst.

De vorm ‘friende’ bestaat nog in het Gentse dialect (25). Het woord zelf is reeds in de middeleeuwen uit het Oud-Picardisch ‘fringe’ ontleend (26). De benaming stoelkleed daarentegen vinden we in geen enkel woordenboek terug, maar heeft ongetwijfeld dezelfde betekenis als bokkleed, dat wel opgetekend is (27). Het leenwoord galon (door Jacobus Meert meermaals gebruikt en altijd ‘gallon’ gespeld) is in onze taal ouder dan een mededeling in een hedendaags woordenboek laat vermoeden: aldaar wordt gesteld dat galon bij ons pas sinds het jaar 1824 geattesteerd is; waar een dergelijke mysterieuze informatie vandaan komt, is ons een raadsel (28). Want dit van oorsprong Franse woord is in het Nederlands reeds langer gangbaar (29).

De bodem van het binnenrijtuig heet plattegrond bij Jacobus Meert. Die houten vloer is belegd met leder en verfraaid met een tapijt waartegen een mat genaaid is; het geheel wordt met vier lederen lussen en met vier koperen knopnagels bevestigd: *voor leer op de plancke van den platten gront genaegelt met eene lere hooge aengedaen ende voor heijsere naegelen* en voorts *eene matte tegen een tapitte genaeyt ende 4 lere letsen aengedaen ende in den grond geplasseert met 4 copere engelsche knopnaegelen*.

Een tapijt, zoals hier beschreven, kan gemaakt zijn van hazenvel, waartegen grauw lijnwaad genaaid en geplakt is: *een tapitte genaect voor in den gront van eene voture van haeize vellen ende grauw lijnwaet tegen genaeyt ende geplackt*.

In het rijtuig is blijkbaar meer dan één koffer voorhanden, waar men op kan zitten: *den vorsten koffer ernaegelt met de mattelassuren ende 2 stucken leer van boven op het cofferbert genaegelt*.

Als zitplaats kan het kofferdeksel, kofferberd bij Jacobus Meert, gebruikt worden, dat versierd is met een flens waarvoor hij de Franse naam bourrelet (bij hem *borlé*) gebruikt: *het kussen met den borlé aen een nieuw kofferbert genaect en opgevolt*. De ruimste zitplaats binnen in het rijtuig biedt de achterplank waar een groot kussen van kalfsleer op ligt: *een groot lere kussen van calfleer ende van onder met tuijgleer ende gevolt ende op de achterplancke vastgemaect met 6 riemen ende 6 capen ende 6 gespen*.

Nog een ander snuffje in de afwerking van de koets trekt onze aandacht. De achterzijde van het rijtuig heet de rug, althans bij Jacobus Meert. Aan de binnenkant is die rug bekleed met een groot doek, allicht een zwaar gordijn, van wit laken. Dat gordijn is opgevuld (niet gezegd waarmee) en bezaaid, eigenlijk doornaaid met noppen en rondom afgeboord met alweer galon. Het doek reikt van het ene zijraampje van het rijtuig tot aan het andere, wat Jacobus Meert als *van binnen het gelas* omschrijft.

Tot daar een mogelijke interpretatie van een moeilijke post in de rekening die we hier in extenso meedelen, omdat hij misschien voor een betere uitleg vatbaar is: *gemaect eene groote valle van witt laeken sonder leveren van het selve om van binnen het gelas te doen op den ruge van de voture met 4 knopen ende het selve opgevolt en gepikkeert met sijn nopen ende ront geboort met gallon.*

Ook uit dit excerpt blijkt nog eens de historische gelaagdheid van de vaktaal die Jacobus Meert gebruikt. Het woord *voile* (bij hem *valle*) is pas in de tweede helft van de 17de eeuw uit het Frans ontleend (30). Daarentegen is *nop*, reeds in de middeleeuwen bekend, een oud erfwoord van onze taal (31).

Lastige termen

Haast alle vaktermen in de rekening van meester-zadelmaker Jacobus Meert kunnen we verklaren of op zijn minst enigszins toelichten. Maar een klein aantal termen blijft uiterst problematisch. Er is bijvoorbeeld het woord 'hanterdeuse', dat waarschijnlijk op een Franse samenstelling *entre-deux* teruggaat (32). De term, die in de rekening vijf keer voorkomt, wordt altijd in verband met een 'giede' genoemd en de context wekt de indruk dat de 'hanterdeuse' de rechter- en de linkerkant van een 'giede' met elkaar verbindt: *ende 2 lange nieuwe portemors aen 2 hanterdeusen van gieden gedaen.*

Bij het Engelse rijtuig wordt een enkele keer een zogenoemde 'seijstaer' vermeld, een woord dat we misschien mogen normaliseren als *zijstander*. Er zijn kennelijk twee exemplaren van dit onderdeel in het spel, maar het blijft onduidelijk wat met de term bedoeld is: *den eenen seijstaer van de engelsche voture vermaect den selven geheel losgemaect ende wederom geheel ermonteert.*

Raadselachtig blijft, alweer in verband met hetzelfde rijtuig, wat Jacobus Meert onder een 'spiegelriem' verstaat. Het gaat in elk geval om een belangrijk deel van de riemerij, want er zijn vier van dergelijke riemen voorhanden en ze zijn gevoerd met laken: *voor het voeijeren van de 4 spiegelriemen met laeken van de engelsche voture oock sonder leveren van laeken.*

Leefwereld van mijnheer Potter

Door het ambt dat hij bekleedt, behoort mijnheer Potter tot de absolute top van de sociale ladder in Gent en omstreken. In onze verbeelding zien we hem met zijn gezin geredelijk gevestigd in een patricische woning, waarvan de aanhorigheden ruim genoeg zijn om onderdak te bieden aan paarden en rijtuigen, waaronder de meermaals genoemde staatsiekoets, de 'engelsche voture' in de taal van Jacobus Meert.

Maar de rekening die onze meester-zadelmaker aan mijnheer Potter voorlegt, schiet onze verbeelding behoorlijk ter hulp. In al haar zakelijkheid biedt ze ons wel enig uitzicht op de leefwereld van deze aristocraat.

Blijkbaar mogen we ons mijnheer Potter ook als een nimrod voorstellen. Op 12 december 1789 wordt hem een nieuwe draagriem voor een geweer geleverd: *eenen nieuwen fusickriem van grauw leer met sijn lere knopkens.*

Met 'fusiek' is hier een jachtgeweer bedoeld (33). Die riem ziet er, met zijn lederen knopjes, ongetwijfeld heel fraai uit. Er is daarenboven met koperen klinknagels ook nog een koperen plaatje op de riem bevestigd, wellicht als eigendomsmerk: *voor het riveeren van eene copere plaete op den selven riem met sijne copere rivetten*. Hier komt in het taalgebruik van Jacobus Meert een bepaald Franse terminologie overduidelijk aan bod (34).

Overigens houdt mijnheer Potter ook jachthonden. Omstreeks het genoemde tijdstip, maar op drie verschillende data, schaft hij zich telkens een nieuwe hondenband aan. Die halsband, want daar gaat het om, is altijd voorzien van een ijzeren draainagel en een ring, terwijl eveneens een grote ijzeren gesp vermeld wordt: *eenen nieuwen dobbel breedden honden bant met eenen heijseren draeijnaegel ende rinck ende met eene breede heijseres gespe*.

Voorts is mijnheer Potter het aan zijn stand en ambt verplicht bij gepaste gelegenheden een sabel te dragen, waarvan de schede al eens vernieuwd moet worden: *gemaect eene lange nieuwe schee van grauw leer aen eenen grooten saevel*. De wisselvorm 'savel' die Jacobus Meert gebruikt trekt hier de aandacht (35). Maar de opdracht die meester-zadelmaker Jacobus Meert krijgt, houdt niet altijd verband met paardentuig, zadel en rijtuig, jachtbedrijf of een sabel voor ceremonieel gebruik. Van heel andere aard is een post, die naar de opleiding van een priester verwijst, op datum van 3 augustus 1789 ingeschreven: *een mesbert becleedt met eenen langen breedden bant calfleer*. De betekenis van de samenstelling 'misberd' of 'misbord' is duidelijk genoeg: een versierde plank waarop een seminarist de liturgische handelingen van de heilige mis leert verrichten (36).

Slotsom

De rekening van meester-zadelmaker Jacobus Meert heeft in de eerste plaats een uitgesproken taalkundig belang. Ze werpt licht op de vaktaal van de zadelmakerij in de late achttiende eeuw. Die vaktaal is oud en van oorsprong inheems, maar ze wordt ook gekenmerkt door talrijke ontleningen uit het Frans. Daarbij moet kennelijk onderscheid gemaakt worden tussen enerzijds middeleeuwse ontleningen en anderzijds heel wat taalgoed dat pas uit de moderne tijd dateert.

Jacobus Meert schrijft een taal die onbetwistbaar sporen van zijn Gentse dialect verraadt, wat aan zijn tekst een aparte charme verleent.

Dankzij het overgeleverde document vangen we voorts een glimp op van de tegenstelling tussen een aristocratisch milieu en de wereld van de ambachtsman in de laatste fase van het Ancien Régime. De opdrachtgever, Jean-François de Potter, is een man die voor het voetlicht van de geschiedenis treedt, hoe beperkt zijn rolletje ook geweest mag zijn. De zadelmaker Jacobus Meert kunnen we, van ons hedendaags standpunt uit beschouwd, een geschoold vakman of zelfs een middenstander noemen; waardering opbrengen voor zijn werk valt ons niet moeilijk. Maar in zijn tijd was hij niet veel meer dan een anonus, een erg bescheiden lid van een gemeenschap die vrijwel onopgemerkt in de slagschaduw van een flamboyante sociale bovenlaag leefde.

Gewercht ende geleverd
 over diensten van Mijn
 Heer Potters
 door mij Jacobus Meert
 meester Sadelmaeker in
 gende als volgt

1789

4 meije
 8 d:to

Eenen dagh en half getwee gewercht $0-5-0$
 3 quaert gewercht $0-2-6$

Item voor leer gaeren en half voor 2 nieuwe
 dobbele jockriemen te maeken aen de goreaen
 ende voor 2 portamord aen de loeien met
 2 nieuwe lenden aen de loeien van jeder een
 vieren deel en half lanch ende 2 mouwe ric-
 men van onder in de goreaen ende voor eenen
 bant leer voor boot van een vieren deel en half
 lanch voor een gorea te worden ende voor
 eenen grooten wate lanch op eenen mantel en
 eenen wate lanch aen eenen riick voor wate
 te maeken $0-6-0$

Item geleverd 3 potten vetth a ja. thijwoud den
 potth $0-6-0$

Item geleverd eenen langen nieuwen leren
 dommetten van vier met 5jn manotten ende
 met 2 grote engetliche gelpen $0-5-10$

Item geleverd 2 doufynen hondrijden a 2
 thijwoud de doufjine $0-0-8$

is d:to

3 quaert gewercht $0-2-6$

Item voor naet gaeren ende voor heijtere nae-
 gelen $0-0-5$

Item voor het vermaeken van een lachen stiel-
 icke de ket selve van boven geboort met galien
 ende op differente plaatsen de an dese yate
 men genaeyt ende vermaekt ende stuecken
 lachen al binnen tegen genaeyt ende diffe-
 rente stuecken teijn daet tegen de voerjinge
 genaeyt ende eenen langen wate lanch in
 het midden gedaen sonder lavenen van galien
 lachen ofte teijn daet tot het vermaeken van
 het selve $0-1-8$

Item voor het voerjeren van de 4 spiegelriemen
 met lachen van de engeliche rotunde oock
 sonder leveren van lachen $0-1-9$

Item den eenen seijtaer van de engeliche
 rotunde vermaekt den selven geheel ledige
 maekt ende wederom geheel ermon taert ende
 eenen koute begette in de leyde ge daen ende
 rijt en ingedaen in de rotunde $0-2-4$

Item den penndan van het kuyffen met den
 lanch aen eenen nieuwen koper bert ge maekt en
 opgevult ende de garmen van woren geheel
 wort den werten koper ermaegt met de
 matalafouren ende 2 stuecken leer van boven
 op het koper bart ge maegt met de stuecken leer
 voor leer op de platte van den platte
 gront ge maegt met eenen lere hooft aen ge dan
 vende voor heijtere nae geten $0-3-6$

$2-1-2$

Noten

- 1 Rijksarchief Gent, Familie de Potter d'Indoye (toegangsnummer FM 42), nr. 51.
- 2 *Nieuwen Almanach ... voor het Schrikkel Jaer ons Heere 1788 ofte den getrouwen Wegwyzer der stad Gent*, pag. 110. Vgl. dezelfde bron voor de volgende jaren.
- 3 Gegevens over beiden bij F.-V. Goethals (1852), *Dictionnaire généalogique et héraldique des familles nobles du royaume de Belgique*. Tome quatrième, Brussel, 118-119.
Vgl. ook *Nieuwen Almanach... 1788*, pag. 59.
- 4 Rijksarchief Gent, Familie de Potter d'Indoye, nr. 56 (ongefolieerd).
- 5 L. Lievevrouw-Coopman, *Gents woordenboek* geeft (in Addenda en corrigenda, 1841) voor een werkwoord *verlengen* het sterke voltooid deelwoord *verlongen* op. Een werkwoord uitlengen kent hij niet. Van Dale, *Groot woordenboek van de Nederlandse taal* (editie 2005), 3729 vermeldt een zwak werkwoord uitlengen, dat in gewestelijk taalgebruik langer maken betekent, evenwel met betrekking tot kledingstukken gebruikt.
- 6 L. Lievevrouw-Coopman, 1646 signaleert bij het woord voiture een uitspraak *foture*, die volgens hem 'platgents' is.
- 7 Bekende gevallen, die ook wel tot de algemene taal behoren, zijn bijvoorbeeld: *Engelse sleutel*, schroef sleutel die wijder en nauwer gesteld kan worden en *Engels zout*, magnesiumsulfaat als laxermiddel gebruikt. Van Dale, 944 s. v. Engels.
- 8 Uit het *Woordenboek der Nederlandsche taal* IV, 285 s. v. Gareel, blijkt dat een oude bewijsplaats voor de standaardtalige vorm te vinden is bij de befaamde dichter-rijmelaar Jacob Cats. Voortaan afgekort als WNT.
- 9 L. Lievevrouw-Coopman, 507 en WNT, V, 2249 vermelden harnassuur als benaming voor het gezamenlijke paardentuig.
- 10 WNT IX, 1861 s. v. Nesteling (III) verwijst naar de Middelnederlandse vorm *nas-telinc*.
- 11 De spelling in hedendaags Frans is *porte-mors*, met koppelteken.
- 12 WNT VIII², 2559 s. v. Loenje (II), geeft een goede definitie. Hetzelfde geldt voor J. Goossenaerts, *De taal van en om het landbouwbedrijf in het Noordwesten van de Kempen*, 465 s. v. Lonnie, die terecht opmerkt dat het woord meestal in het meervoud gebruikt wordt; F. Debrabandere, *Oost-Vlaams en Zeeuws-Vlaams etymologisch woordenboek*, 228 s. v. Loende, ziet in Oud-Frans *loigne* de vorm waaruit ontleend is.
- 13 WNT VII¹, 540 s.v. Juk, verwijst naar jock-riem bij Kiliaan.
- 14 J. Goossenaerts, 734 s. v. Streng en *Aanhangsel*, 1038 (voor een afbeelding).
- 15 O. Bloch – W. von Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française* (Paris, 1960), 51 s. v. *Bâche*, stelt dat de nieuwe betekenis 'couverture de grosse toile, etc., servant à protéger les chargements' sinds 1741 gangbaar is.
- 16 WNT III, 1472 s. v. Broek (I). Het woord *krepier* evenwel is uit Frans *croupière* ontleend.
- 17 L. Lievevrouw-Coopman, 134.
- 18 WNT XIV, 2826.
- 19 L. Lievevrouw-Coopman, 1342 geeft een bewijsplaats voor het jaar 1582, ontleend aan het reglement van de Gentse stukwerkers.

- 20 F. Debrabandere, 378 s. v. Spinaal, lijkt Vercoullie bij te treden om de oorsprong van het woord in Noord-Frankrijk te zoeken. Ook afkomst uit het Duits is voorgesteld.
- 21 L. Lievevrouw-Coopman, 759 s. v. Lamzwart.
- 22 WNT XII¹, 188 noemt de samenstelling pakriem, met een paar bewijspplaatsen.
- 23 WNT XVII¹, 2375 citeert hier J.F.J. Heremans, gedurende decennia atheneumleraar en hoogleraar in Gent, die 'trein eener koets' in de kwestieuze betekenis vermeldt in een vertaalwoordenboek op zijn naam, dat in 1869 voltooid was.
- 24 WNT XXIV, 553 wijst dit citaat in 1787 thuis.
- 25 L. Lievevrouw-Coopman, 397.
- 26 F. Debrabandere, 126 s. v. Frinde.
- 27 WNT VII², 3662 s. v. Kleed vermeldt de samenstelling bokkleed, met als toelichting: op een rijtuigbok.
- 28 Van Dale, 1070.
- 29 L. Lievevrouw-Coopman, 406 s. v. Galon, levert met de verbinding 'silvere glontjes' anno 1782 aangetroffen in Gentse criminele processtukken een klinkend bewijs dat het woord ouder is. Ook WNT IV, 195 geeft vindplaatsen in literaire bronnen die kennelijk naar de late 18de eeuw verwijzen.
- 30 WNT XXII¹, 601 s. v. Voile (I).
- 31 WNT IX, 2152 s. v. Nop (I), behandelt dit Germaanse erfwoord, dat ook in het Middelnederlands voorkomt.
- 32 In hedendaags Frans is de term entre-deux nog bekend in een reeks min of meer technische betekenissen. Vgl. *Le Petit Larousse Grand format* (Paris, 1995), 394.
- 33 WNT, Aanvullingen II, 3247 s. v. Fusiek, stelt dat het woord ontleend is aan een Waals of Noord-Frans fusique, een bijvorm van fusil (geweer).
- 34 Het Franse werkwoord river (vastklinken) en het substantief rivet (klinknagel) zijn in die taal sinds de middeleeuwen bekend. Vgl. O. Bloch-W. von Wartburg, 549: L. Lievevrouw-Coopman, 1182 kent beide termen, die hij *riveeren*, respectievelijk *rivet* of *rivette* spelt, waar hij aan toevoegt dat het eerstgenoemde leenwoord in het Gents algemeen gebruikt wordt.
- 35 F. Debrabandere, 328 s. v. Savel(e), documenteert de vrij ruime bekendheid van deze variant in Oost-Vlaamse dialecten.
- 36 WNT IX, 798 s. v. Mis, kent alleen maar 'misplank: waarop seminaristen de plechtigheden der mis leeren verrichten'.

DE *BACKWAGHEN* VAN MIJNHEER ODEVAERE, PROCUREUR EN GRIFFIER VAN NEVELE (1698)

Luc Devriese, Maria Negroni

Samenvatting

Gedetailleerde rekeningen uit 1698 voor de bouw van het bovenstel van een gesloten koets, backwaghen genoemd, geven een idee van wat er nodig was voor zo'n constructie. In de eerste plaats een reeks vaklui: een smid, een zadelmaker, een mandenmaker, een slotmaker en, last but not least, een stoffeerder. De smid leverde allerhande werk aan het onderstel: de assen, het trekgerei enz., zaken die tot de standaarduitvoering behoorden. Maar er was meer. Het was een gesloten rijtuig voorzien van portieren, opschuifbare of oprolbare luiken (vallen) en een dak (hemel), het werk van de stoffeerder. Zowel het houtwerk als de bedekking en bekleding werden door deze man onder handen genomen. De stoffeerder was verder nog belangrijk doordat hij een aantal zaken coördineerde. Hij fungeerde min of meer als wat de carosier zou worden genoemd. De wagen als statussymbool (toen al!) was voor een groot deel zijn werk.

61

Inleiding

Jan Baptiste Odevaere, de zeventiende-eeuwse eigenaar en bewoner van het mooie en goed bewaard gebleven huis De Fonteyne aan het Gentse Goudenleeuwpleintje bij de Stadshal, was een drukbezet man. Ondanks zijn vele bezigheden nam hij toch nog de tijd om van alles en nog wat nauwkeurig aantekeningen te maken en bij te houden. Tussen die vele gegevens was er ook iets te vinden omtrent de bouw van een voertuig dat ondanks zijn nogal plumpe naam *backwaghen* toch een vrij luxueus geval was. Niet echt iets voor gewone luitjes.

Odevaere was ook niet de eerste de beste. Hij was procureur en griffier van de Stede, Baronie en Land van Nevele en in die functie diende hij gedurende een aantal periodes per jaar in zijn ambtsgebied te verblijven (1). Voor zijn 'vervoer van en naar het werk' kon een dergelijke notabele zich aan het einde van de 17de eeuw al de luxe permitteren van een *backwaghen*. Maar wat was dat voor een voertuig?

Ghelijck de backwaeghens sijn

Justus Billet schrijft er over in zijn bekende 'politieboeken' onder het titeltje *Groote Veranderinghe in Beternisse*, een opsomming van alle verbeteringen die hij in 1662 meende waar te nemen vergeleken met 1600 (2). In 1600 wa-

ren er maar drie karossen te Gent, zo weet de ‘politie-meester’ (toezichter op de stadswerken) te melden: ‘voor alle grootshheit en waeren der maer (in 1600) dry carossen (die men heet rosbaerden): te weten den Bisschop hielt eene met een peerdt, ende den President vanden raede van Vlaenderen een ander, den Castellain ofte gouverneur vant Spaansch Casteel willende meer pracht tooghden als d’ander, hielt een met twee peerden; eenige ander heeren van tittels ende qualiteit ghyngen buyten doen woonen op hun casteelen ende speelhuysen, ende hielden om te reysen coetsen (dat een fatsoen was gelyck de backwagens zyn): van buyten van swart leder, ende binnen gevoert met coleurden baye, daer an hebbende twee ofte dry een haerighe peerden, dat in dien tyt veele was ...’. Bakwagens waren dus gesloten koetsen.

Maar in 1662 was dat anders: ‘de noblesse oft edeldom floreert nu in alles ... ende nu sijnder omtrent de hondert (karossen), luttel min oft meer. De peerden, backwaeghens ofte kerren van borgers ende insetenen deser stede sijn nu oock al naer advenant in nombre.’ Hier lijkt Billet dus een onderscheid te maken tussen karossen van de edelen en hoge geestelijken en de karren en ‘backwaeghens’ van de gegoede burgers. Maar blijkbaar kon een backwaeghen een behoorlijk luxueus uitgevoerde afgesloten wagen zijn, die toch een klasse minder was dan een karos. Misschien kon hij hetzelfde comfort bieden, maar als statussymbool scheelde het wel wat. Het klinkt bekend.

Het vermaeken van een backwaghen

Hoe zag zo’n laat-zeventiende-eeuwse wagen er uit in onze contreien en hoe werd die in mekaar gestoken? Geen gemakkelijke te beantwoorden vraag. Enkele rekeningen uit 1698 omtrent *het vermaeken van mynen backwaghen*, zoals Odevaere zijn vervoermiddel zelf aanduidde, geven ons een klein inzicht daarin (3).

Bijzonder is wel dat er bij de ombouw geen wagenmaker aan te pas kwam, maar een hele reeks andere ambachtsslui: een stoffeerder, een zadelmaker, een mandenmaker, een slotmaker en, eerst en vooral, een smid. De smid leverde allerhande werk aan de *lanckwaghen* (het onderstel), de assen, het trekgerie, enz., zaken die bij allerhande wagens tot de standaarduitvoering behoorden. Maar er was meer. Het was een gesloten rijtuig voorzien van portieren, oprolbare gordijnen (*vallen*) en een dak (*hemel*) en precies deze voorzieningen werden in de rekeningen goed in de verf gezet. Ze waren het werk van de *stoffeerder* Pieter Thillo. Zowel het houtwerk als de bedekking en bekleding werden door deze man onder handen genomen. De stoffeerder, die hier dus min of meer als carossier fungeerde, was verder nog belangrijk bij het *vermaeken* van de wagen doordat hij klaarblijkelijk een aantal zaken coördineerde. Een samengestelde rekeningnota met items die de diverse vakmensen aanbrachten, werd trouwens door J. B. Odevaere voor hem op-gemaakt.

Van het houtwerk dat door Thillo voorzien werd, werden enkele precieze details vermeld. De hemel was opgebouwd uit 20 *lat(t)en ende sye tycken ende croonen*. De portieren waren voorzien van vier *staende styessen* en vier

syhauten en seshien sheen, vier pillaereien en twee planccetten. Beschutting tegen guur weer, een beetje comfort, misschien zelfs een greintje luxe zal allicht geresulteerd hebben in het aanbrengen van *gheschildert lynwaet van asgrau* dat bestemd was voor de *hemel ende portieren ende dry vallen*. Daarnaast was er ook nog een han(gh)cleet dat diende *om de vier syen ende vier ende* (einden) *vande portieren* dicht te maken. Het geheel werd vervolledigd door *een nieu besaen om aen de portieren* te bevestigen. Ook voor *het soomen van het cleet rondomme ende* (aan de) *baeylien van de portieren ende met den haerre bord*, werd gezorgd. De betekenis van de woorden ‘besaen’ en ‘haerre’ is ons niet bekend.

De taak van de drie overige vaklieden, die in de rekeningen vermeld werden, was meer beperkt. De zadelmaker was misschien de aangewezen persoon om de dames en heren in de wagen te voorzien van comfortabele leren zitjes. De mandenmaker diende vermoedelijk te zorgen voor de nodige bagageruimte. De slotmaker was veruit de duurste vogel. Blijkbaar dienden de koffers en portieren van mijnheer Odevaere’s *backwaghen* ingenieus en stevig vergrendeld te worden.

Slot

Zo zien we dat meer dan driehonderd jaar geleden al een ‘personenwagen’ tot stand kwam dank zij de inbreng van een hele reeks vaklui die dienden gecoördineerd te worden (4). Aan de 18de-eeuwse Franse luxekarossen werd zelfs door tientallen vaklui gewerkt. Ongeveer zoals nu dus, alleen gebeurde dat toen nog niet aan de lopende band in een moderne fabriekshal.

Noten

- 1 Odevaere resideerde officieel in Nevele, maar uit zijn correspondentie kan afgeleid worden dat hij vanaf 1681 vermoedelijk overwegend in De Fonteyne te Gent verbleef. Degelijke situaties waren beslist niet ongewoon. Omslagen aan hem gericht droegen het adres ‘Procureur Odevaere Te Putte’. Te Putte was de toenmalige benaming van de zone die nu het Goudenleeuwplein omvat.
- 2 Stadsarchief Gent, Justus Billet: reeks 1GD1- deel 3, f. 95, 98, 103, 104v, 159-160. Tekst ook in De Busscher, E. *Juste Billet, chroniqueur gantois au XVIIe siècle*, Gent, 1873, p. 158 en 174.
- 3 Stadsarchief Gent, Familiepapieren nr. 4546, doos 2.
- 4 Meer over Gentse koetsen bij Lievois, D., Everaert, G.(1995), Koetsen. In: *Deuren en poorten. Zeven eeuwen techniek en esthetiek*, Dienst Monumentenzorg, Gent, p. 8 – 13.

EEN PAARDENTRAVALJE AAN DE GENTSE SINT - NIKLAASKERK

Luc Devriese, Gibert De Leu

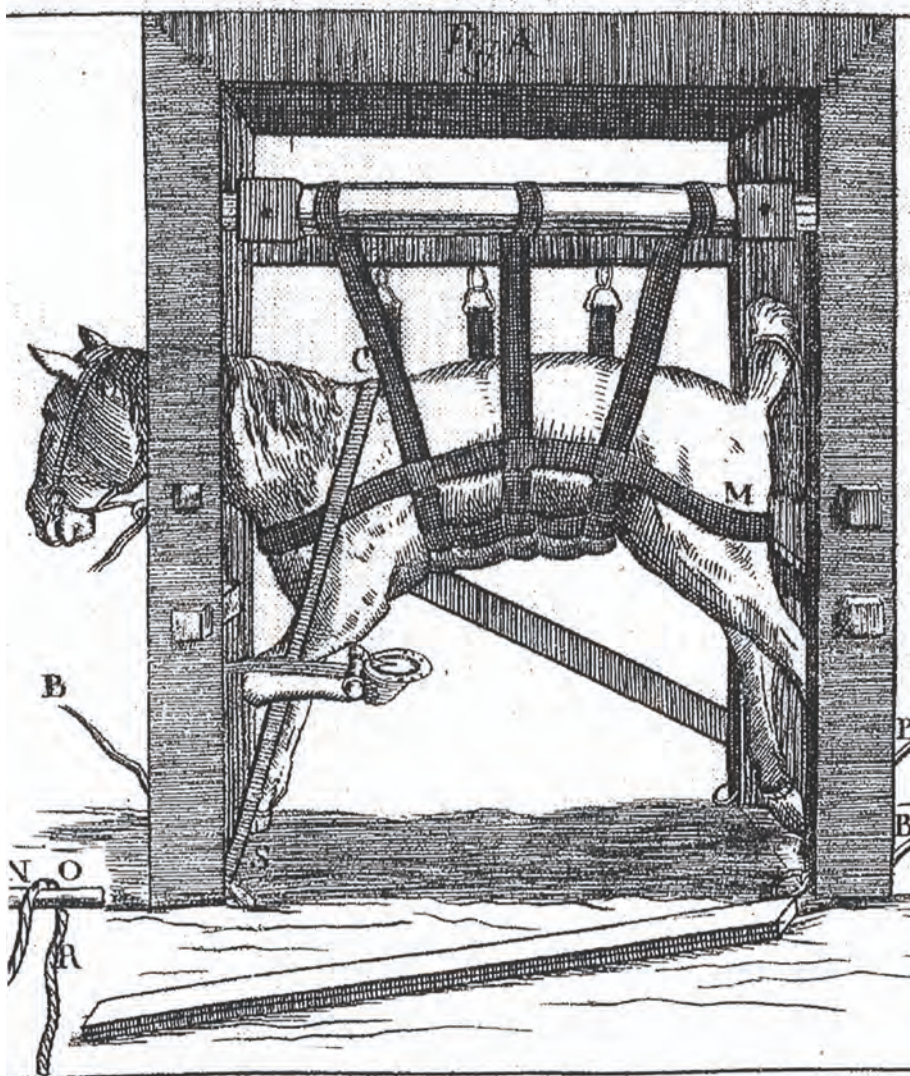
Samenvatting

Pal in het stadscentrum, tegen de koormuur van de Gentse Sint-Niklaaskerk ter hoogte van het huidige Gouden Leeuwplein, was op die in onze ogen toch wel zonderlinge plaats minstens sinds het einde van de 17de tot aan het einde van de daarop volgende eeuw een hoefstal (paardentravalje) in gebruik voor de hoefsmederij. Een korte beschrijving wordt gegeven van dergelijke constructies.

Een opvallend stuk 'straatmeubilair', als men dat zo zou mogen noemen, dat men destijds aan het eindpunt van Klein Turkije bij het Gouden Leeuwplein (destijds 'Te Putte') kon bewonderen, was de paardentravalje bij de smes- se beschreven in bijgaand artikel. De vroegste vermelding ervan dateert uit 1692, maar aangenomen mag worden dat de smidse er meteen al bij de op- richting van voorzien werd.

Prominent onderdeel van een hoefsmederij was, naast het smidsvuur en het aambeeld, inderdaad de 'paardentravalje' of hoefstal. Die was en is nog steeds, hoewel veel minder gebruikt dan vroeger, een grotendeels houten constructie die, stevig in de grond gevestigd dikwijls voor de poort van de smidse, toelaat de paarden en vooral hun 'benen' goed vast te snoeren. Op die wijze kan de smid de hoeven perfect besnijden en beslaan (1). De afbeel- ding hierbij die uit het midden van de 18de eeuw dateert, geeft daar een mooi beeld van. Meestal stond een paard daar braafjes in terwijl het door de smid en zijn helpers onder handen genomen werd. Soms echter, wanneer het dier zich liet vallen, diende het opgehesen te worden bij middel van een ste- vig stuk zeildoek voorzien van lussen en touwen, dat onder de buik gescho- ven werd. De touwen werden vastgemaakt aan houten rollen aangebracht aan de langste zijden van de constructie, waarmee ze dan opgewonden wer- den. Dit levert een iets minder fraai gezicht op, zoals op de afbeelding hierbij te zien is.

Dikwijls was de hoefstal niet binnen maar buiten de eigenlijke smidse ge- legen. Dat was ook bij de smidse aan de Sint-Niklaaskerk het geval. Wellicht zal de beperkte ruimte van de werkplaats van onze smeden daar voor iets tussen gezeten hebben, maar ook in de buitenlucht was er maar heel weinig plaats

Voorbeeld van een 'paardentralje' of hoefstal uit het midden van de 18e eeuw.

in het overdrukte stadscentrum. Dat speelde de smeden parten en de overheid diende tussen te komen. Maar geluk bij een ongeluk, daaraan juist danken we een aantal gegevens omtrent die tralje en zelfs een unieke plattegrond.

Het begon al in 1692 toen een al te voortvarende smid op de vingers getikt werd door de stedelijke overheid (2):

'Schepenen vander keure der stadt van Gendt ordonneren Jan Everaert, paardesmidt woonende beneden De Putte teghen het kerckhof van Ste Niclays, promptelijck af te breken de travaille over acht a thien daghen bij hem voor sijn huys nieuw herstelt sonder consent van het college op pene dat het selve

t 'sijnen coste van officie weghe sal worden ghedaen. Datum in het college den XXXen January 1692.'

Wat Everaert verkeerd gedaan had, weten we niet. Misschien geen bouw-aanvraag ingediend? In elk geval bevond de travalje zich tegen het einde van de 18de eeuw nog steeds voor de smidse. Maar toen had het stadsbestuur andere plannen. De nauwe ruimte rond het koor van de Sint-Niklaaskerk zou verbreed worden tot een straat (een groot woord voor een steeg) en daarbij aansluitend zou er uniforme nieuwbouw komen over de hele lengte van de Noordelijke kerkgevel (3).

Er moest een nieuwe plaats gezocht worden voor de travalje en die werd gevonden op een nogal bizarre plek: helemaal tegen de kerkmuur aan, vlak naast de nieuw te bouwen huizenrij. Die plaats was niet alleen netjes naast de ontworpen straat gelegen en ook helemaal uit de baan van het verkeer, men zou zodoende ook kunnen *weiren ende ... voorkomen de ongelucken door het beslaeghen der fougeuse ende vituese peerden, ende soo voorts*. De plaatsing van de hoefstal werd mooi uitgetekend op een plan dat, naast de travalje en de huisgevels, ook nog een accuraat zicht geeft van het weinige wat toen nog overbleef van het Sint-Niklaaskerkhof rond het kerkkoor.

De huizen kwamen er, zij het slechts gedeeltelijk (4), het geen laat veronderstellen dat ook de travalje daar toen behouden bleef.

---

66 Noten

- 1 Een goede beschrijving en korte historiek van het hoefbeslag in STROOBANTS, A. (1976), Hoefijzers, in: Vondsten uit de Leie te Deinze, Deinze, p. 186-193.
- 2 Stadsarchief Gent, reeks 535 nr. 145, bundel 3bis.
- 3 Stadsarchief Gent, reeks 535 nr. 134, bundel 5.
- 4 Vanaf de noordelijke kerktogang in de kruisbeuk naar het oosten toe. Naar het westen toe bleven de huisjes die er al in de 17de eeuw tegen de kerk gebouwd waren, bestaan.

HOEFSMEDEN EN WAGENMAKERS

Luc Devriese, Paul Desmet

Samenvatting

Een korte beschrijving wordt gegeven van het hoefbeslag van paarden. Tot rond de tweede wereldoorlog werden geschikte ijzerstaven door de smeden zelf in hoefijzervorm geplooid, in de gewenste vorm geslagen en van nagelgaten voorzien. De meeste hoefsmederijen waren uitgerust om ook het ijzerwerk voor wagens te leveren. De eigenlijke wagenmakers deden enkel het houtwerk, maar ze hadden smeden nodig, in het bijzonder voor de ijzeren assen, de 'bosbanden' rond de ashouders in de wielen en voor de ijzeren hoepels rond de in elkaar gezette houten velgen. Ten behoeve van het personenvervoer in koetsen zorgden de smeden voor enig comfort door het aanbrenge van veren om de koets of 'bak' in op te hangen om de schokken op de verschrikkelijk slechte wegen van toen enigszins op te vangen.

De hoefsmederij is al heel oud: het echte hoefbeslag, waarbij het hoefijzer met nagels aan de hoornige hoef geklonken werd, kwam in onze streken vanaf de tweede of derde eeuw van onze jaartelling in gebruik. Al in de vroegst bewaarde Gentse stadsrekeningen vinden we in 1324 – 1325 (Stadsarchief Gent, reeks 400 nr. 1, f. 194) een betaling voor 56 *merrien voete te beslane* ter voorbereiding van een *ervard* (heervaart: krijgstoet). Het bleef door de eeuwen heen een belangrijke vaardigheid. Ook na de teloorgang van het paard als trekdier, is het met de verbreiding van de paardensport in allerlei vormen in brede lagen van de bevolking, een springlevende beroepsactiviteit gebleven.

Merkwaardig is wel dat de technieken en de materialen die daarbij aangewend werden en worden, gedurende eeuwen eigenlijk weinig evolueerden. Men kan zich daar rekenschap van geven bij het bekijken van 18de-eeuwse illustraties. Kort samengevat gebeurde het volgende. Nadat de hoef nauwkeurig geïnspecteerd en waar nodig getrimd werd, koos de smid een ijzer uit dat past bij de hoef en ook bij het werk dat verwacht werd van het paard. Tot rond de tweede wereldoorlog werden de ijzerstaven door de smid zelf in hoefijzervorm omgebogen. Daartoe werd ze gegloeid om precies in de vereiste vorm geslagen te worden. Met 'stampers' werden in het nog gloeiende ijzer de vierkante conisch verloopende nagelgaten geklopt. Daarna klonk de smid in minder dan geen tijd het afgekoelde ijzer via de nagelgaten vast aan de hoef met een aantal speciale hoefnagels. Tot op vandaag is de techniek in essentie dezelfde gebleven. Alleen beschikt de moderne smid over een

gepaste collectie voorgevormde ijzers met nagelgaten.

Wel verdwenen is de combinatie van hoefsmederij met smeedwerk aan wagens allerhande. Destijds was dat anders. Niet voor niets zong Frank Sinatra 'Love and marriage go together like a horse and carriage' en zo waren er veel hoefsmeden die ook aan wagens *en* karren moesten werken. Hoefsmid en wagensmid vormden tezamen de ware paardensmid.

Wagens maken was eigenlijk het werk van de wagenmakers, maar die hielden zich alleen bezig met het houtwerk. Smeden hadden ze hoe dan ook van doen om het essentiële ijzerwerk aan te brengen. Hoe die nauwe samenwerking verliep, kan nog het best geïllustreerd worden met de beschrijving van de constructie van een wagenwiel. Dat verliep ongeveer als volgt. Eerst vervaardigde de wagenmaker de 'bosse'. Dat is het centrale deel van het wiel uit één stuk olmenhout gedraaid, waarin de as steekt en waarin de gaten gemaakt zijn waar de spaken dienen ingezet te worden. Die 'bosse' werd dan door leerjongens of kinderen met een kruiwagen naar de smid gevoerd om te verstevigen met 'bosbanden' (zie inventaris van de smidse hierbij) en te voorzien van een dikke conische centrale cilinder (de 'trompe') waarin de as paste. Vervolgens werd het geheel opnieuw naar de wagenmaker gevoerd, die er de meestal fraai bewerkte acacia of eikenhouten spaken inzette, waarop dan de essenhouten velgstukken geplaatst werden. En opnieuw werd het zootje naar de smid gevoerd, ditmaal met paard en kar, om vervat te worden in de ijzeren hoepel. Hiervoor riep de smid alle hens aan dek. Twee smidsvuren werden aangemaakt (niet toevallig waren er twee blaasbalgen aanwezig in de Gentse smederij) en het door de hitte uitgezette ijzer kon om het houten wiel geplaatst worden. Bij afkoeling kwam het geheel dan prachtig vast te zitten en kon het wiel de verschrikkelijke wegen van toen doorstaan, tenminste als het hout gepast droog, van de beste kwaliteit, en samen met het ijzerwerk goed in mekaar gezet was.

In het rijkere stadsmilieu wisten ze ook geleidelijk aan voor meer comfort te zorgen door de koetsen of 'bakken' voor personenvervoer te voorzien in een lossere ophanging gesteund door veren. In de bijlage van het artikel over de smeden aan de Gentse Sint - Nikolaaskerk zien we dan ook 'hangels' en 'bogens' met 'ressors' opgesomd in de inboedel van smid Everaert in 1744.

Alles samen dus een gevarieerd beroep waarin een goed vakman zich kon uitleven. Bovendien functioneerden de hoefsmeden in die tijd als voorgangers van de dierenartsen, de 'peerdemeesters', en ze wisten 'alles' over zieke paarden en de remedies die moesten toegepast worden.

PAARDENSMEDEN IN HET GENTSE STADSCENTRUM (1744 - 1789)

Luc Devriese, Gilbert De Leu

Samenvatting

In het volle Gentse stadscentrum, naast de Sint-Niklaaskerk, dicht bij de drukke Korenmarkt met zijn talrijke markt- en voerwagens, was een paar eeuwen lang een paardensmid gevestigd in een huis genaamd De Smesse. Twee boedelstaten uit resp. 1744 en 1789 geven ons een inzicht in wat er in zo'n smidse te pas kwam in die tijd en in wat de waarde daarvan was. Vergeleken met bv. de inhoud van een apotheek was die vrij aanzienlijk. Vooral duur was het basisproduct: de ijzeren staven (barrieren) gebruikt om hoefijzers en nagels te smeden. De smidse was ook goed voorzien van materiaal om wagens te maken en te herstellen, waaronder veren voor de ophanging van koetsen, een luxeproduct. Een massale hoeveelheid nagels voorradig laat veronderstellen dat de smid die niet enkel produceerde voor het door hemzelf uitgevoerde hoefbeslag. In de ruim veertig jaar tussen de twee staten was er een duidelijke verarming merkbaar, wellicht vooral te wijten aan de stijging van de ijzerprijs. Opvallend is ook de aanzienlijke waarde van geleverde maar nog niet betaalde waren en prestaties. De beschrijving van het verdere bezit en de huisindeling met de huisinboedel toont aan dat de smeden weliswaar redelijk begoed waren, maar dat ze zeker niet rijkelijk leefden.

Hoefsmeden en hoefsmederijen associëren we tegenwoordig meestal met maneges en stoeterijen op de restjes 'platteland' die hier en daar nog bewaard bleven in Vlaanderen. Veel hoefsmeden werken overigens nu ambulantly. In de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw waren de paardensmeden en paardensmidsen echter niet alleen heel belangrijk in de dorpsgemeenschappen, ook in stedelijk milieu vormden ze een essentieel onderdeel van het zo belangrijke vervoersbedrijf.

In een bijgaand tekstje worden enkele karakteristieke werkzaamheden geschetst die een hoefsmid destijds aan paarden en wagens placht uit te voeren. In essentie is de hoefsmederij nog ongewijzigd gebleven. Boedelbeschrijvingen van een hoefsmederij zijn interessante archiefvondsten. Ze laten niet alleen toe een idee te vormen van wat er toen zoal aan materialen en werktuigen bij een stadse paarden- en wagensmid te vinden was, ze geven ook een idee van de waarde ervan (1). Hierna bekijken we de toestand in 1744 en 1789 van de paardensmidse met vermoedelijk een stevig clientèle van voerlui, gevestigd bij het Gentse Gouden Leeuwplein aan het uiteinde van Klein Turkije bij de Sint-Niklaaskerk (2).

1. Boedelbeschrijving in 1744

In deze bijdrage beschrijven we eerst de boedelstaat die in 1744 werd opge maakt bij het overlijden van de echtgenote van de bewoner van het huis Te Putte, de oude benaming van het Gouden Leeuwplein, dat vermoedelijk vanaf het begin in 1564, bij de bouw door de familie van der Spurt, De Smesse bij Sint-Niklaas genoemd werd. Zoals zo dikwijls, in het hoefsmedenmilieu mis schien nog meer dan elders, was het huis en bedrijf reeds lang in handen van dezelfde familie of verwanten (3).

De inleidende tekst luidt ongeveer als volgt: op 9 december 1744, werd de hoefsmederij geschat door twee meesters smeden, op verzoek van Pieter Everaert, zoon van Jan, in het sterfhuis van Anna Marie Notte, zijn overleden vrouw, ten overstaan van David Johannes van de Woestijn, die als voogd aangesteld was van de minderjarige kinderen.

De inboedel omgezet in min of meer hedendaags Nederlands en geordend in categorieën, wordt weergegeven in de bijlage hierbij. De totale inhoud van de werkplaats werd op iets meer dan 200 pond geschat. Dat was een behoorlijk hoog bedrag. Ter vergelijking: de waarde van de meer dan 400 producten, de volledige inhoud van de apothekerswinkel van Frans Stijl, drie huizen verder, werd, weliswaar ruim 40 jaar vroeger, slechts ongeveer 50 pond waard geacht (zie het artikel 'Slaapcomfort voor rijk en arm' in dit tijdschrift).

70

Materiaal en werktuigen

Sommige cijferverhoudingen vallen op. Zo waren de werktuigen minder waard dan de in de smidse aanwezige basisproducten. De duurste werktuigen waren het aambeeld, de bankschroef met toebehoren, de hakbijl en de blaasbalgen (4). Er was een ruime voorraad aanwezig van basismateriaal (ijzerstaven of *barrieren*) en smidsekolen, een speciale kwaliteit van kolen die nodig is om een goed smidsvuur aan te maken. De *barrieren* (staven, Vlaams = baren), waaruit de hoefijzers gemaakt werden, kostten zowat 5 1/2 groot per kg (5). Opvallend is ook de hoge waarde die het oud ijzer blijkbaar haalde. Dat was met zijn 4 1/2 groot per kg. nauwelijks minder waard dan het *barrierenijzer*. De oude hoefijzers, die regelmatig vervangen moesten worden, zijn in de oud-ijzerhandel steeds meer waard geweest dan ander afvalijzer. Ze hoefden alleen hersmolten te worden en het ijzer was onmiddellijk weer bruikbaar.

Afgewerkte producten

De hoefijzers kostten iets minder dan 14 groot het paar. Dat zal wel een gemiddelde waarde zijn van diverse types en formaten. De nagels (nieuwe) zaten opgeborgen in een paar *meulekens*, wellicht een reeks dozen bevestigd in twee molentjes. Die vertegenwoordigden het vrij hoge bedrag van 10 pond. Per kg gerekend kostten ze echter slechts 10 groot, niet veel meer dus dan het dubbele van oud ijzer. Het werk was toen, in vergelijking met de hedendaagse situatie minder waard, en de grondstoffen relatief meer. Opvallend is wel de aanzienlijke hoeveelheid nagels: 240 kg. Weinig waarschijnlijk dat het enkel

hoefnagels waren. Fabriceerde de smid tussendoor ook nog nagels voor de schrijnwerkerij of de wagenmakerij?

Verder ontbrak het niet in de werkplaats aan diverse onderdelen van wagens, speciaal deze die te maken hadden met de wielen, de assen en de ophanging. Hieruit blijkt dat een belangrijk gedeelte van het werk van de smid te maken had met de wagenmakerij. Alles was aanwezig om wielen te maken (zie bijgaand artikeltje) en om gebroken of versleten assen, wielen en dergelijke te vervangen. Smid Everaert zal intensief samengewerkt hebben met een wagenmaker en zijn zaak zal, voor wat dat betreft, ook gefungeerd hebben als dépannagedienst en 'bandencentrale'. Hieraan zal beslist behoefte geweest zijn in de drukke aankomst- en vertrekplaats voor reizigers- en goederenvervoer die de Korenmarkt in die tijd was.

Ook had de smid een aandeel in het reiscomfort. 'Hangels', 'bogens' bestaande uit 'ressors' moesten er voor zorgen dat de ingewanden en de hersenen van de arme reizigers niet al te zeer door mekaar geschud werden op de archi-slechte wegen van die tijd. Deze items wijzen er ook op dat Everaert een cliënteel had dat zulks op prijs stelde en kon betalen. Hij maakte en vermaakte niet enkel lastwagens, ook de rijke amateurs van het lichtere genre wagens voor personenvervoer konden bij hem terecht. Hierbij moet opgemerkt worden dat onze smid met de normen van toen gemeten, mee was met zijn tijd. Degelijke ophanging met veren, het Dalasne systeem, was aan het eind van de jaren 1600 uitgevonden (6).

Een lacune?

Nog een laatste puntje: de opsomming vertoont een belangrijke lacune: de paardentravalje, die nochtans zeker aanwezig moet zijn geweest, wordt niet vermeld. Misschien werd deze gedeeltelijk in de grond gegraven constructie als een vast onderdeel van het huis aanzien en samen met dit laatste geschat.

2. Vijfenveertig jaar later: de 'Smesse' in 1789

De hoef- en wagensmederij Te Putte was blijkbaar een behoorlijk stabiele zaak, maar naar het einde van de 18de eeuw toe waren er blijkbaar toch een paar problemen. Tenminste dit is toch het idee dat we krijgen bij een vergelijking van de hierboven beschreven inboedel en een andere die in 1789 in dezelfde zaak opgemaakt werd bij het overlijden van de toenmalige smid Willem de Paepe. Het totaal aan baten en aan schulden was nagenoeg gelijk gebleven. Het smidshuis was geen eigendom meer van de smedenfamilie, maar van een biersteker. In 1744 was er naast de 200 pond groot smidse-onderdelen nog een tegoed van 82 pond aan niet betaalde werken. In 1789 werden de professionele activa op 408 pond geschat, maar de smidse-inboedel werd lager geprezen: een kleine 160 pond, terwijl er voor bijna 250 pond aan *leveryng-hen van yser en arbeyt* ingeschreven waren. De vele inboedels van ambachtsslui en handelaars leren ons dat in de jaren 1700 talrijke leveringen lange tijd onbe-

taald bleven. Het was een vorm van kopen op krediet waarvan de lasten door de verkoper gedragen werden (7).

Daarbij komt nog dat de hoefijzers zowel in het midden als aan het einde van de eeuw op 14 pond groot geschat werden, terwijl de prijs van het 'nieuw ijzer' waaruit ze gemaakt werden, van 2,3 groot het pond in 1744 gestegen was tot 4,1 groot in 1789 (8). Ondertussen waren ook de kosten voor levensonderhoud aanzienlijk gestegen (9). Vijfenveertig jaar voordien was de smedenfamilie trouwens rijker: ze bezaten naast het huis Te Putte nog een tweede huis en hun meubeltjes en huisgerei werden op 222 pond geschat. In 1789 waren de bewoners van de smidse huurders en hun inboedel werd slechts 127 pond waard geacht.

Al bij al waren de smeden redelijk gegoede maar zeker geen rijke lui. Aan leefruimte kon de smidsfamilie beschikken over een 'opperste' (vermoedelijk de zolder, eventueel met dakkapel), een 'boven achter camer', een 'boven voor-camer', een kelder, een 'achterplaets' en 'den winckel'. In 1789 vinden we in het woonhuis nauwelijks items die meer dan één pond waard waren. Er was wel *eenen bureau* van twee pond en enig zilveren tafelbestek met slechts twee messen en twee vorken. Er waren enkele porceleinen kopjes in het huis aanwezig en op de schouwmantel prijkte ook porcelein *bestaende in differente tassen, schaelen en taillooren met different gelas*, maar dat was slechts anderhalve pond waard. De bewoners beschikten over *eenen spiegel met eene ijsere croone* en er waren zelfs *differente schilderijen*, maar die zullen wel niet veel zaaks geweest zijn, want ze waren nog geen kwart pond waard.

Met dank aan Paul Desmet

Noten

- 1 Een oudere staat in Schouteet, A. 1962, Het gereedschap van een zestiende-eeuwse hoefsmid. In: Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis Société d'Emulation te Brugge, deel 99, p. 307.
- 2 Stadsarchief Gent, 332 nr. 610 bundel 10. Een tweede inboedel uit 1789 reeks 330 nr. 293 (10 juli 1789).
- 3 Sinds 1631 tot halverwege de 18de eeuw in handen van de verwante families Temmerman-Bretel-Legasse-Everaert. Op een perceel dat ca. 1830 onveranderd het kadastraal perceel Sectie C nr. 283 werd (tot ca. 1905).
- 4 De boedelstaat werd vermoedelijk overgeschreven van een kladafschrift door iemand die duidelijk niet op de hoogte was van de technische termen uit het smidsvak. Zo is er spraak van een hantbyl (lees: hambyl: aambeeld [Eng. anvil]), een stevonck (lees: swonck) en haevers, (lees: haemers).
- 5 Voor ijzerwerk werd met het Sint-Elooispont gerekend (437,6 g in Gent).
- 6 Jobé, J. (1977, vertaling), Van koetsen en karossen, De Haan, Haarlem, p. 53.
- 7 Devriese, L. 2006, Textiel in de Gentse Waterwijk (1688 – 1769). In: Tijdschrift voor industriële Cultuur, deel 94, 2-80.
- 8 IJzerprijzen berekend aan de hand van de twee hier bestudeerde boedelstaten.
- 9 Tussen 1750 en 1790 stegen de huishuren 40 à 50% en de graanprijzen ongeveer met een derde (VAN RYSSEL, D. 1967, De Gentse huishuren tussen 1500 en 1790, Gent, p. 64.)

Bijlage**Waardeschatting ('prijzij') van de inboedel van de smederij
aan de Sint - Niklaaskerk in 1744**

GOEDEREN	PRIJS (groot Vlaams)
Materialen	
IJzerstaven (<i>barrieren</i>): 1268 kg (2900 pond)	6960
Oud ijzer: 1010 kg (2093 pond)	4600
Smidsekolen	<u>4320</u>
<i>Subtotaal</i>	<u>15880</u>
Werktuigen	
Bankschroef (<i>veyl staecke</i>), touwen (<i>snoeren</i>), sleutels en ander gereedschap (vermoedelijk vooral vijlen en snij-ijzers)	2800
Aambeeld en halcbijl (<i>bourgoulde</i>)	3920
Blaasbalgen: 2	1920
Weegschaal en gewichten	960
Klemmen (<i>meusens</i>): 4 paar	1120
Draadtrekkertoestel (<i>moerplaete</i>) met wrong (<i>swonck</i>)	840
Hamers en stampers (om nagelgaten in het gloeiend ijzer te slaan)	<u>1552</u>
<i>Subtotaal</i>	<u>11992</u>
Materiaal voor de hoefsmederij	
Hoefijzers: 300 paar	4200
Nieuwe nagels (550 pond: 240 kg) in <i>een paer meulekens</i> (?)	<u>2400</u>
<i>Subtotaal</i>	<u>6600</u>
Afgewerkte of half afgewerkte producten voor de wagenmakerij	
Verschillende ijzerwerken	1200
Nog verschillende ijzerwerken	1440
Verschillende nieuwe ijzerwerken met koperen ornamenten (<i>trompen</i>)	1160
<i>Hangels</i> (waarin de veren van koetsen opgehangen waren)	
Diverse ijzeren <i>schenen</i> (hoepels?) en ander ijzerwerk	1980
Steunijzers (supports), dubbele en enkele: 27	2984
<i>Bogens</i> (4 paar veerklemmen), elk met twee paar veren (ressors)	2400
Oude wielen (5 stuks)	250
Ijzeren assen (3 stuks) met verschillende steunijzers, sluitbanden (<i>bosbanden</i>) en ascylanders (<i>trompen</i>)	<u>3152</u>
<i>Subtotaal</i>	<u>14566</u>
Algemeen totaal:	48 938 groot (204 pond Vlaams)

2003: NOG AMPER ÉÉN PUBLIEK URINOIR IN DE STAD VAN MANNEKEN PIS

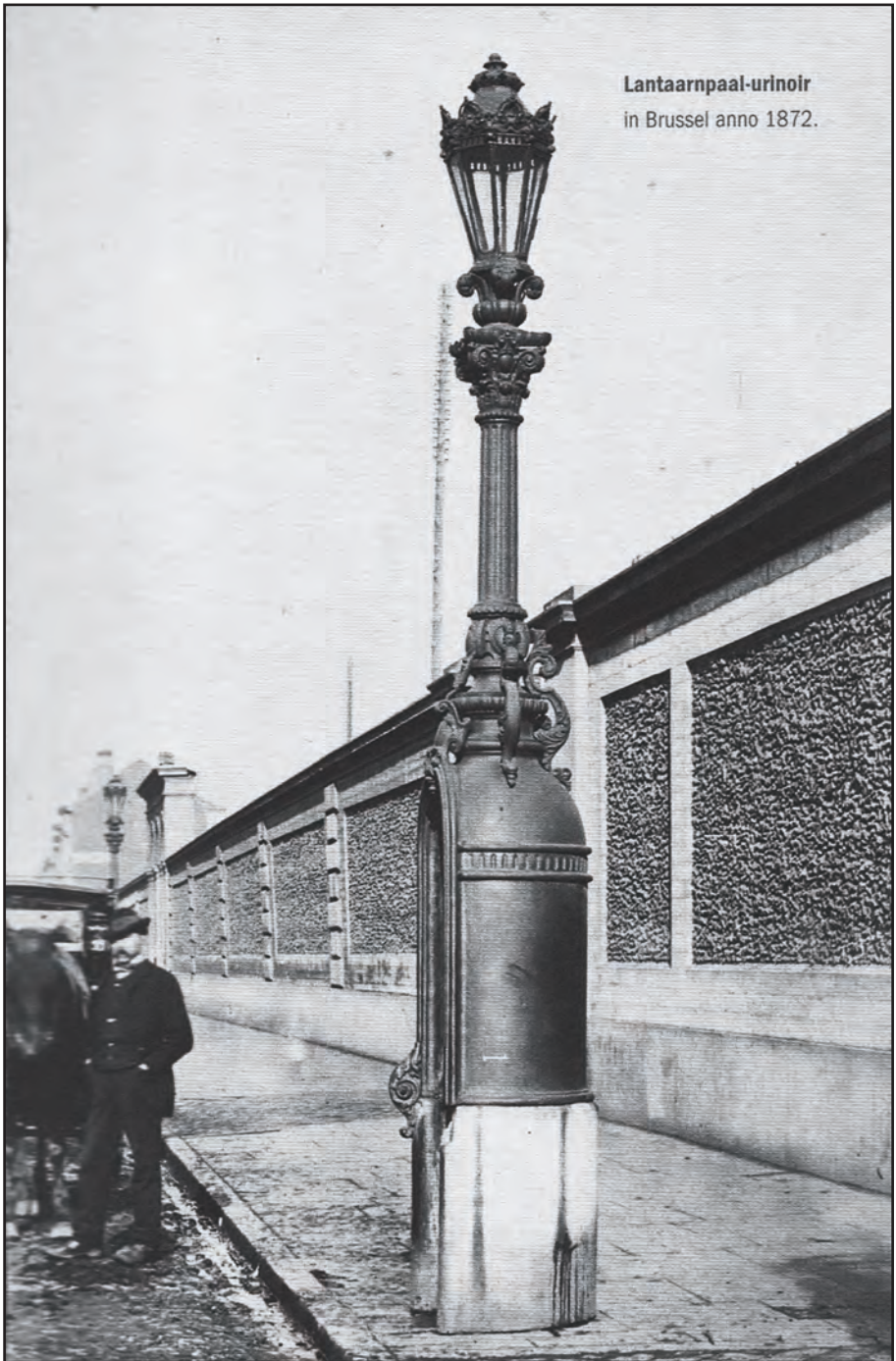
Claire Billen en Jean-Michel Decroly:
'De kleinste kamertjes in de grote grootstad'

Hoewel Brussel in de 19de eeuw goed voorzien werd van openbare urinoirs van allerhande makelei, soms zeer inventief, zoals de hierbij afgebeelde 'pispaal' (afb. 1), was het aan het begin van het huidige millennium wat dat betreft extreem droevig gesteld in onze hoofdstad. Het aantal dat opliep tot 220 in 1885, zakte tot amper één in 2003.

Dat en nog veel meer vernemen we uit een mooi uitgegeven boekje *De kleinste kamertjes in de hoofdstad. Openbaar sanitair in Brussel van de Middeleeuwen tot vandaag* (1). Het is een aflevering uit een reeks boekjes over onbekende aspecten van het Brusselse verleden uitgegeven door het Museum van de Stad en verkrijgbaar in de Brusselse stedelijke musea en in de Sint-Gorikshallen.

74

Voor pittige illustraties bij 'De kleinste kamertjes...' moesten de Brusselaars niet ver zoeken. Stadsgenoot Pieter Breugel en de figuren uit zijn entourage voorzagen hun schilderijen ruim van details met afbeeldingen over de productie van wat in kindertaal pis en kak heet. Misschien mede daardoor bezondigt de tekst zich aan het stereotiep benadrukken van de bevuiling van het stadsmilieu, straten en vooral waterlopen (denk aan De Zenne!) door menselijke excrementen. Dat 'vuile beeld' mocht dan wel waarheidsgetrouw zijn voor de meeste steden, de Brabantse en de Vlaamse vormden daar een uitzondering op. Mest en urine van mens en dier werden eeuwenlang zorgvuldig verzameld om als bemesting voor de landbouw per boot naar het plateland te voeren. Met name de streek ten noorden van Brussel was zandig, daardoor gemakkelijk bewerkbaar met primitieve spaden en ploegen, maar weinig vruchtbaar. Stadsmest was daar meer dan welkom (3). Een gravure van de Brusselse 'Mestback' staat trouwens afgebeeld in het boekje en we nemen die hier over (afb. 2). Mest werd er van uit kleine privé en publieke mestvaalten naar toe gevoerd en verzameld om vandaar per mestboot naar het omliggende verscheept te worden. In Gent kon je iets gelijkaardigs bewonderen aan de Minnemeers en in andere steden idem dito. Maar daar zijn ons geen afbeeldingen van bekend.

Afb. 1. Lantaarnpaal urinoir (Brussel 1872, overgenomen uit Billen en Decroly, 2003).

Toen het boekje in 2003 verscheen was er inderdaad welgeteld nog één urinoir voor het publiek toegankelijk in Brussel, niet toevallig tegen een kerk, de Sint-Katelijnekerk (afb. 3). Eén was in aanbouw in het Park van Brussel recht over het Koninklijk Paleis. Vier of vijf andere waren bij burgemeestersbesluit ontoegankelijk verklaard. Het jaar 2003 was een dieptepunt op publiek sanitair gebied. Net als in de stad Gent waarover in VMD 2014 nr. 4 uitgebreid bericht werd (2), verbeterden de voorzieningen aan openbaar sanitair nadien.

Afb. 2. De 'Mestback', mestvaalt omstreeks 1620 opgericht bij wat nu de Oppemstraat is (overgenomen uit Billen en Decroly, 2003)

Men kan er zich van vergewissen via het internet. Toch is de toestand anno 2015 nog steeds schaamtelijk te noemen, om eens een zeer toepasselijke en accurate dialectuitdrukking te gebruiken. In het Zuidstation zijn er wel betalende toiletten, ze zijn proper maar niet gemakkelijk te vinden. Het Centraal Station is er niet veel beter aan toe. Daarbuiten moet je meestal op café of een museum of ander publiek toegankelijk gebouw kennen, waar je terecht kunt ... maar enkel tijdens de openingsuren. Er is gewoon een tekort. En dat in de stad van Manneken Pis ...of misschien juist daarom?

Afb. 3. De laatste Belle Epoque urinoir in 2003 met bijhorende meneer aan de Brusselse Sint-Katelijnekerk (overgenomen uit Billen en Decroly, 2003). De gevels van de Sint-Katelijnekerk, een ontwerp van de beruchte Poelaert, werden de laatste jaren gerestaureerd en het urinoir is in al zijn glorie hersteld (Brussel Deze Week, 14 oktober 2010). Het zal zeker nog intensief gebruikt worden.

Referenties

- 1 Billen, C., Decroly, J.-M. (2003), *De kleinste kamertjes in de hoofdstad. Openbaar sanitair in Brussel van de Middeleeuwen tot vandaag*, Nr. 4 in de reeks *Historia Bruxellae*, Museum van Brussel, pp. 63.
- 2 Devriese, L. (2014), *Openbare toiletten in Gent (1850 -2014) lang niet zo vanzelfsprekend voor iedereen*. In *Van Mensen en Dingen*, jg. 12 nr. 4, p. 12-27.
- 3 Devriese, L. (2012). *De oude Vlaamse stad: onwaarschijnlijk proper dank zij de landbouw*. In *Van Mensen en Dingen*, jg. 10 nr. 1, p. 76-92.

Presentatie door Luc Devriese en Luc Van Damme van het boekje van Billen en Decroly

KANTCLUB SINT-KATELIJNE

De kantclub Sint-Katelijne werd in 1968 opgericht binnen de KBOV. De aanleiding was een kanttentoonstelling en een voordracht over kant.

De kantclub is vanaf toen en tot nu toe steeds actief gebleven.

Niet alleen door deelname aan tentoonstellingen in binnen- en buitenland, maar vooral door het geven van lessen in de diverse kantsoorten, zoals stropkant, cluny, russische en vlaanderse kant, bloemwerk...

Elke reeks omvat 10 lessen die gespreid over het jaar, van september tot juni, gegeven worden op de poppenspelzolder van het Huis van Alijn.

U kan er haast elke zondagvoormiddag klossers aan het werk zien en één zaterdagmorgen per maand kloost de jeugd!

Op zaterdag worden de lessen gegeven van 11 tot 12.30 u.; op zondag van 10 tot 12 u.

Ook tijdens de Gentse Feesten wordt er geklost, met name van zondag 17 juli tot en met zondag 24 juli 2016 van 10 tot 12 u. op zon- en feestdag, tijdens de weekdagen en zaterdag van 11 tot 13 u.

Wil u zelf ook een kijkje komen nemen en dit prachtige ambacht leren kennen? Prik een datum op onderstaande kantkalender en kom eens lang. U kan ook altijd contact opnemen met onze kantverantwoordelijke Greta Van Goethem. U bereikt haar door te mailen naar greta@kbov.be of te bellen naar 09/223 67 48.

AGENDA Kantjaar 2015-2016

JANUARI	FEBRUARI	MAART
Zat. 09/01 : Katelijntjes	Zat. 06/02 : Katelijntjes	Zat. 05/03 : Katelijntjes
Zon. 10/01 : 1ste stropkant, 2de en 3de strop	Zon. 07/02 : 1ste stropkant, 2de en 3de strop	Zon. 06/03 : 1ste strop,
Zon. 17/01 : vlaanders en cluny	Zon. 21/02 : vlaanders en cluny	Zon. 13/03 : 2de en 3de strop
Zon. 24/01 : werkgroep	Zon. 28/02 : werkgroep	Zon. 20/03 : vlaanders en cluny en werkgroep
APRIL	MEI	JUNI
Zat. 09/04 : Katelijntjes	Zat. 14/05 : Katelijntjes	Zat. 04/06 : Katelijntjes
Zon. 10/04 : 1ste stropkant, 2de en 3de strop	Zon. 15/05 : 1ste stropkant, 2de en 3de strop	Zon. 05/06 : 1ste stropkant, 2de en 3de strop
Zon. 17/04 : vlaanders en cluny, werkgroep	Zon. 22/05 : vlaanders en cluny	Zon. 19/06 : vlaanders en cluny
	Zon. 29/05 : werkgroep	Zon. 26/06 : werkgroep

Derde lezingenreeks De Luistervink: Prostitutie door de eeuwen

“Wie dus over toestanden van vóór eenige eeuwen oordeelt volgens onze huidige begrippen van zedelijkheid, velt een volkomen valsch oordeel.” (A. Van Werveke) (1)

Met bovenstaande slagzin openen we de discussie over prostitutie in onze contreien doorheen de geschiedenis. We verlaten de concepten die we de dag van vandaag hanteren en dompelen ons onder in de gebruiken en gewoonten die hoogtij vierden in andere tijden. We kozen voor u drie sprekers uit die elk een tijdstip in de geschiedenis kiezen en ons een blik gunnen op de prostituee van dat ogenblik. Guy Dupont vertelt ons meer over de lichtekooi tijdens de middeleeuwen. Vervolgens horen we Barbara Vos over de prostituee in de nieuwe tijd en tot slot spreekt Frank Becuwe over oorlog, seks en prostitutie in de eerste wereldoorlog. Hoewel de drie lezingen hetzelfde thema behandelen en dus aansluitingspunten hebben, zijn ze volledig afzonderlijk te beluisteren.

Opnieuw vinden deze samenkomsten plaats op vrijdagavonden om 20 u. in het Van Crombrugghe's Genootschap, Huidevetterskaai 39, Gent.

Meer leest u op de Facebookpagina van de KBOV (<https://www.facebook.com/KBOV.Gent/?fref=ts>) of stuur ons uw e-mailadres door op info@kbov.be. Aansluitend wordt u telkens een receptie aangeboden. Vooraf inschrijven is niet nodig.

11 maart – Barbara Vos

13 mei - Frank Becuwe

10 juni – Guy Dupont

1. VAN WERVEKE, (A.). De ontucht in het oude Gent. In: Volkskunde, 1900-1901, 13, p. 1.

INHOUD

'Grootmoeders salon herleeft'

FREA VANCRAEYNEST e.a.

- Grande Maison de Blanc, een Gentse meubelzaak. 2

- IKEA. Moderne meubels ... met een historische achtergrond. 15

- Freecycle - Van een uitwisselingsysteem onder vrienden
tot een wereldwijd netwerk 23

De schoolstrijd 1878-1885 in de praktijk: het gevecht om het kind in Vinder-
houte en Nevele

TIM DE MOERLOOSE 26

Arbeid adelt 41

Vaktaal in de achttiende-eeuwse zadelmakerij. Uit een rekening
van de Gentse meester-zadelmaker Jacobus Meert (1798 - 1791)

ERNEST EYLENBOSCH 47

De *backwaghen* van mijnheer Odevaere, procureur en
griffier van Nevele (1698)

LUC DEVRIESE, MARIA NEGRONI 61

Een paardentravalje aan de Gentse Sint - Nikolaaskerk

LUC DEVRIESE, GIBERT DE LEU 64

Hoefsmeden en wagenmakers

LUC DEVRIESE, PAUL DESMET 67

Paardensmeden in het Gentse stadscentrum (1744 - 1789)

LUC DEVRIESE, GILBERT DE LEU 69

2003: Nog amper één publiek urinoir in de stad van Manneken Pis 74

Kantclub Sint-Katelijne 78

Prostitutie door de eeuwen 79

Inhoud 80

Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen vzw (KBOV)

De KBOV werd opgericht in 1926 met als doel de studie van de volkscultuur te bevorderen.

Zijn belangrijkste verwezenlijkingen zijn: het oprichten van het tijdschrift 'Oost-Vlaamse Zanten' en de Volkskundige Bibliotheek in 1926; de oprichting van het Museum voor Folklore/Volkskunde (nu 'Huis van Alijn') in Gent in 1927; de organisatie van de Kantwerkclub Sint-Katelijne sedert 1969. (Zie: <http://www.kbov.be>)
KBOV-bibliotheek: Kraanlei 65, 9000 Gent op vrijdagnamiddag of op afspraak.
Contact KBOV: Adrien Brysse, Clarissenstraat 14, 9000 Gent; 09-329.71.45
e-mail: info@kbov.be

Het Huis van Alijn (AGB Erfgoed) IN GENT

Kraanlei 65, 9000 Gent; (tel. 09-269 23 50; fax 09-269 23 58);
e-mail: info@huisvanalijn.be; <http://www.huisvanalijn.be>).

Openingsuren: elke dag open van 11u tot 17u (op zondag vanaf 10u); gesloten op maandag (behalve op Paas- en Pinkstermaandag), 1 januari en 25 december.

Het Museum voor Volkskunde IN BRUGGE

Balstraat 43, 8000 Brugge (correspondentieadres: Dijver 12, 8000 Brugge; tel. 050-44 87 64; fax 050-33 54 89; e-mail: volkskundemuseum@brugge.be;
<http://www.museabrugge.be>).

Openingsuren: elke dag van 9.30u tot 17u; gesloten op maandag (behalve op Paas- en Pinkstermaandag), O.-L.-H.-Hemelvaart namiddag, 25 december en 1 januari.

Het Museum voor de Oudere Technieken (MOT) IN GRIMBERGEN

Guldendal 20, 1850 Grimbergen (tel. 02-270 81 11; fax 02-270 09 83; e-mail: info@mot.be; <http://www.mot.be>).

Openingsuren: afdeling Guldendal elke werkdag van 9u tot 17u; afdelingen Guldendal, Liermolen en Tommenmolen weekends en feestdagen van april tot en met september van 14u tot 18u. Gesloten tussen Kerst en Nieuwjaar.

Het MAS|Volkskundemuseum IN ANTWERPEN

Het Antwerpse Volkskundemuseum werd op 20 augustus 2007 gesloten voor het publiek en de collectie opgenomen in die van het Museum aan de Stroom [MAS]. Het MAS is in de regel geopend van dinsdag tot zondag van 10 tot 17 uur, Hanzestedenplaats 1, 2000 Antwerpen.

met de steun van

en

